

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Ἡ εὐγενὴς Ρεθυμνία οἰκογένεια Χορτάτση, ἡ εἰς τὰ λεγόμενα Δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τοῦ Βυζαντίου ἀνάγουσα τὴν καταγωγὴν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἡ ἐπιφανεστέρα, μετὰ τὴν τῶν Καλλεργῶν, οἰκογένεια τῆς Κρήτης. Πολλὰ αὐτῆς μέλη διεκρίθησαν κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἑλευθερίας τῆς Κρήτης ἀγῶνας, ὥς οἱ γενναῖοι ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Θεόδωρος οἱ Χορτάτσαι, ἀρχηγοὶ τῆς ἐθνικῆς κατὰ τῶν Βενετῶν ἐπαναστάσεως τοῦ 1272-1278, ἣ διέπρεψαν εἰς τὰ γράμματα, ὥς ὁ περὶ τὸ 1600 ἀκμάσας ποιητὴς τῆς « Ἐρωφίλης » Γεώργιος Χορτάτσης, ὁ δὲ μὲν νῦν ἀνεπιδὸς αὐτοῦ ἱατρὸς ἐν Χάνδακι († 1658) καὶ ὁ ἀδελφὸς τούτου Μελέτιος, ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας (1657-1677). Παρὰ ταῦτα δὲν ἐγράφη μέχρι σήμερον συστηματικὴ περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης μονογραφία. Εἶναι δὲ μάλιστα ἀπορίας ἄξιον, πῶς καὶ οἱ σοβαρώτεροι τῶν μέχρι τοῦδε περὶ αὐτῆς διαλαβόντων μελετητῶν, ἀπὸ τοῦ εἰδικῶς πραγματευθέντος περὶ τῶν εὐγενῶν κρητικῶν οἰκογενειῶν Ἑρνέστου Gerland¹ μέχρι τοῦ Στεφάνου Ξανθοῦδιδου, τοῦ κρητικοῦ ἐκδότου τῆς « Ἐρωφίλης »² καὶ ἱστορικοῦ τῶν ἐπὶ Βενετοκρατίας κρητικῶν ἐπαναστάσεων³, ἠγνόησαν παντάπασιν τὴν ἱστορίαν τῶν μετὰ τὴν

¹ E. Gerland, Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge [= Extrait de la « Revue de l'Orient Latin », τόμ. X καὶ XI], Paris, 1907, σ. (ἀνατύπου) 48-49 (ὅπου σημειοῦνται διάφοροι Χορτάτσαι ἀπὸ τοῦ 13ου μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος) καὶ passim· βλ. καὶ τὴν νεωτέραν (ἀλλ' οὐχὶ καλυτέραν) ἐργασίαν τοῦ Ἀλεξ. Κολυφῆτη, Τὰ ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης, ἔκδοσις περιοδικοῦ « Κρητικῆς Ἑστίας », Χανιά, 1952, σ. 83-87 (Οἱ Χορτάτται).

² Ἐρωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάτση (1600) ἐκδιδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦδιδου, Athen, 1928 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, Nr 9), εἰσαγωγῆς σ. γ'-ε'. Βλ. καὶ πρόλογον Ν. Α. Βέη εἰς « Ἐρωφίλην », ἔκδ. « Στοχαστῆ », Ἀθήνα, 1926, σ. η'-θ' καὶ κζ' (σημ. 5-7).

³ Στεφάνου Ξανθοῦδιδου, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρῆτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, ἐξεδόθη ἐπιμελεῖα Ἰωάννου Καλιτσουνάκη, Athen, 1939 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, Nr 34), σ. 49-55, 180-181 καὶ passim. Βλ. καὶ Βασιλ. Δ. Θεοφανείδου, Τάφος Γεωργίου Χορτάτση παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 (1939), σ. 177-190, ὥς καὶ Στεφάνου

ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλλωσιν τῆς Κρήτης (1669) τυχὼν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἐν Πελοποννήσῳ, ἔνθα κατέφυγε καὶ ἐπολέμησε, καὶ ἐν Σμύρνῃ, ἔνθα ἐγκατεστάθῃ τελικῶς. Εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἀποβλέπει ἡ προκειμένη ἐργασία. Χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίωσιν πλήρους περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης μονογραφίας, θὰ διαλάβῃ πρῶτον περὶ δύο μέχρι πρό τιнос εἰσέτι σωζομένων σπουδαίων συλλογῶν τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων τῶν Χορτάτσῶν, ὧν ὁ ἀνευρεθεὶς πολύτιμος κατάλογος, ὥς καὶ ἡ μόνη διασωθεῖσα σύνοψις, θὰ ἐκδοθοῦν καὶ θὰ σχολιασθοῦν ἀκολούθως δὲ θὰ προσφέρῃ, τῇ βοήθειᾳ τῶν εὐρημάτων τούτων κυρίως, ἀναγραφὴν καὶ γενεαλογικὸν πίνακα τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν ἐκπροσώπων τῆς οἰκογενείας ταύτης.

Α' – ΣΥΛΛΟΓΑΙ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΑΠΟΛΕΣΘΕΙΣΑΙ ἢ ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΑΙ

Περὶ τοῦ ὅτι πλείονες τοῦ ἐνὸς ἀπόγονοι τῆς οἰκογενείας Χορτάτση¹ ἐν Σμύρνῃ διέσωζον, μέχρι τῶν ἀρχῶν εἰσέτι τοῦ παρόντος αἰῶνος, πολυάριθμα παλαιὰ ἔγγραφα διαφωτίζοντα σπουδαίως τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ὑπάρχουσιν αἱ ἀκόλουθοι μαρτυρίαι, αἵτινες διέφυγον τὴν προσοχὴν πάντων τῶν μέχρι τοῦδε εἰδικῶς περὶ Χορτάτσῶν γραψάντων.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλος ἔμπορος Sir James William Whittall (1838 - 1910), ἀπόγονος τοῦ ἐν Σμύρνῃ ἐπισήμου κλάδου τῆς οἰκογενείας τῶν Χορτάτσῶν (οἵτινες εἶχον καταλήξει εἰς ἐπιγαμίας μετὰ Γάλλων καὶ Ἀγγλῶν), εἰς περιεργὸν βιβλίον ἱστορικῶν καὶ οἰκογενειακῶν αὐτοῦ ἀπομνημονευμάτων ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἀγγλιστὶ τῷ 1901 ὑπὸ τὸν τίτλον « Frederick the Great on Kingcraft... » κλπ.², παρέσχε τὴν εἶδησιν ὅτι σημαντικὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα ἀνήκοντά ποτε εἰς τὴν προμάμην του (ἦτις, ὥς θὰ ἴδωμεν, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἐν Σμύρνῃ προξένου τῆς Βενετίας

Ξανθοῦ διόδου ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι περὶ τοῦ τάφου Γεωργίου Χορτάτση παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων (ἐκδ. Μιχ. Γ. Πρεβελάκι), αὐτόθι, τόμ. 4 (1941), σ. 88 - 95.

¹ Τὸ ὄνομα γράφεται συνήθως Χορτάτση (καὶ ἐνίοτε Χορτάκη), ἡ ὁρθὴ ὁμως γραφὴ εἶναι Χορτιάση, διότι οὕτω προφέρεται.

² Ὁ πλήρης αὐτοῦ τίτλος ἔχει ὡς ἑξῆς: « Frederick the Great on Kingcraft. From the original ms. with reminiscences and turkish stories, by Sir J. William Whittall, President of the British Chamber of Commerce of Turkey. Longmans, Green, and Co. 39 Paternoster Row, London, New York and Bombay, 1901 ». Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς τμήμα τοῦ βιβλίου εἶναι τὸ μέρος V (σ. 117 κ.ἑξ.) τὸ ἐπιγραφόμενον « Family Reminiscences », τοῦ ὁποῦ φωτογραφίας ἐκ τοῦ ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ἀντιτύπου (cote: 8° M. 12127) ἔλαβον τῇ μεσολαβήσῃ τοῦ φίλου κ. Charles Astruc.

Λούκα Χορτάτση, θανόντος τῷ 1799) περιῆλθον κληρονομικῶ δικαιώματι εἰς αὐτὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του· εἶχον δὲ τὰ παλαιὰ ἔγγραφα ταῦτα τοποθετηθῇ ἐντὸς ξυλίνων κιβωτιδίων καὶ ἐγκαταλειφθῇ ἐπὶ αἰῶνα σχεδὸν εἰς ἀποθήκην, ὅπου ἀτυχῶς ἐφθάρησαν καὶ κατεξεσχίσθησαν τὰ πλεῖστα ὑπὸ ποντικῶν, ὀλίγα δὲ μόνον παρέμειναν ἄθικτα¹. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων ὁ Whittall ἠρκέσθη νὰ παραθέσῃ — ἀτελῶς καὶ εἰς ἀγγλικὴν μόνον μετάφρασιν — μόνον ἓν², τὸ ὑπ' αὐτοῦ κριθὲν ὡς τὸ σπουδαιότερον. Ἦτο δὲ τοῦτο ἐπίσημον πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρῃ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ρωσίας, συντεταγμένον περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον συνώριζεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, ὡς ἀντελήφθη καὶ ἐξέθηκεν αὐτὴν ὁ Ρῶσος Πρόξενος, στηριχθεὶς εἰς πάντα τὰ λοιπὰ ἔγγραφα (66 ἐν ὅλῳ) τῆς συλλογῆς, ἅτινα εἶχον ἐπιδειχθῇ εἰς αὐτόν. Τὸ πιστοποιητικὸν εἶχε ζητηθῇ ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς ἀπόγονον τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἐγκατεστημένον ἐν Ρωσίᾳ πρὸς διεκδίκησιν τίτλου εὐγενείας³. Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς περιεχομένου τῶν λοιπῶν ἐγγράφων ὁ Whittall οὐδὲν σημειοῖ.

Ἐξ ἄλλου ὁ δοκιμώτατος Σμυρναῖος ἱστοριοδίφης Νικόλαος Κ. Χ [α-τζί] Κωστῆς (1865 - 1924), παραθέτων ἐπ' εὐκαιρίᾳ εἰς δύο ἀλλεπάλληλα δημοσιεύματά του λίαν ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Σμύρῃ Χορτατσῶν⁴, τὰς ὁποίας ἠρύσθη ἐξ ἀνεκδότων κωδίκων, κατὰ παράδοσιν πληροφοριῶν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ συλλογῆς οἰκογενειακῶν ἐγγράφων, παρέσχε σαφεῖς πληροφορίες περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν ἐγγράφων τούτων. Οὕτως, ἐν ἔτει 1901, σχολιάζων ἔγγραφον τοῦ 1772 ἐκδιδόμενον ὑπ' αὐτοῦ καὶ μνημονεύον τὸν ἐν Σμύρῃ πρόξενον τῆς Βενετίας Λούκαν Χορτάτσην, εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παραθέσῃ μακρὰν περὶ Χορτατσῶν σημείωσιν, ἐνθα ἀνέφερεν⁵ ἐν ἄλλοις ὅτι « τινὰ ... τῶν πολυτίμων ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ 1440 - 1785 τῆς οἰκογενείας ταύτης διεσώθησαν παρὰ τινι ἐν Βουρνόβᾳ παρὰ τὴν Σμύρνην κληρικῶ, περὶ ὧν ἴσως ἄλλοτε θὰ διαλάβω »· παραπέμπων δ' ἀκολούθως περὶ τῶν τυχῶν τῆς οἰκογενείας εἰς τὸ εἰρημένον καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ Whittall, προσέθετεν ἐν τέλει ὅτι « οὗτος ἠρύσατό τινα ἐκ τῶν ἄνω ἐγγράφων Χορτάτση ».

Πέντε ἔτη βραδύτερον, ἤτοι τῷ 1906, εἰς τὰ « Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα »

¹ J. W. Whittall, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 120.

² Ἀθτόθι, σ. 121 - 125.

³ Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τούτου βλ. παρατιθεμένην ὑφ' ἡμῶν κατωτέρω ἐν κεφαλ. 2α' τοῦ μέρους τούτου.

⁴ Τὰς πολλοῦ λόγου ἀξίας, ἀλλ' ἀγνοηθείσας μέχρι τοῦδε εἰδήσεις ταύτας θὰ χρησιμοποιοῦμεν καταλλήλως κατωτέρω ἐν κεφαλ. 2 καὶ 3 τοῦ Β' μέρους τῆς παρούσης μελέτης.

⁵ Ἀποσπάσματα ἐκ Σμυρναϊκοῦ κώδικος ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 181 - 182, σημ. 5.

αὐτοῦ, ὑπομνηματίζων ἕτερον ἐκδιδόμενον ἔγγραφοι τοῦ 1785 φέρον προσηπικύρωσιν τοῦ αὐτοῦ Λούκα Χορτάτση ἀπὸ 1786, ὁ Ν. Χ. Κωστής ἐπανελάβε συμπεληρωμένην καὶ διωρθωμένην ἐπαισητῶς τὴν ἀνωτέρω περὶ Χορτατσῶν σημείωσιν¹, ἐν ᾗ γράφει περὶ τῶν ἐγγράφων² τὰ ἐξῆς ἐπὶ λέξει³: « Ἡ οἰκογένεια Χ[ορτάτση]... ἐξέλιπεν ἐν Σμύρνῃ τῷ 1884 μετὰ τῆς Ἑλένης Παύλου Μανωλάκη Χορτάτση, τινὰ δὲ τῶν πολυτίμων ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ 1440-1785 τῆς οἰκογενείας ταύτης διεσώθησαν παρὰ τινι ἐν Βουρνούβῃ παρὰ τὴν Σμύρνην κληρικῷ, εἰ μὴ ἀπημπολήθησαν ἤδη τῷ πλειοδοτοῦντι, τῆς Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἐταιρ. τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κρητ. Πολιτείας μὴ εὐπορουσῶν... περὶ ὧν ὡς καὶ τινων παρ' ἐμοὶ εὐρισκομένων περαιτέρω ἱκανὴ γενήσεται μνεία ». Τὴν τελευταίαν ὁμως ὑπόσχασιν τοῦ ταύτην ὅπως διαλάβῃ ἐκτενέστερον περὶ τῶν ἐγγράφων Χορτάτση δὲν φαίνεται ὅτι ἐξεπλήρωσέ ποτε ὁ Ν. Χ. Κωστής· διότι τῶν μὲν « Σμυρναϊκῶν Ἀναλέκτων » αὐτοῦ δὲν συνέχισε τὴν ἐκτύπωσιν, μὴ ἐκδοὺς ἕτερον τεῦχος πλὴν τοῦ πρώτου, ἀποστέλλων δὲ τῷ 1910 πρὸς τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρον πληροφορίας καταχωρηθείσας ὑπὸ τούτου ἐν « Νέῳ Ἑλληνομνήμονι »⁴ περὶ τῆς διὰ δικεφάλου αἰετοῦ μωσαϊκῆς διακοσμήσεως τῆς ἐν Μπουρνούβῃ οἰκίας τοῦ Λούκα Χορτάτση, περιορίζεται νὰ παραπέμψῃ περὶ αὐτοῦ εἰς μόνα τὰ ἀνωτέρω δύο προηγούμενα δημοσιεύματά του. Ἀλλ' οὐδ' ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι τοῦ 1924, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Ν. Χ. Κωστής⁵, φαίνεται δημοσιεύσας τι περὶ Χορτατσῶν, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἡμεῖς ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

¹ Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα. *Mélanges Smyrnéens* ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστή. Ἔκδοσις Β' διεσκευασμένη καὶ ἐπηρευμένη. Τεῦχος Α'. Ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91-92, σημ. 1.

² Αὐτόθι, σ. 92, σημ.

³ Τὰς νέας προσθήκας σημειοῦμεν διὰ πλαγίων τυπογραφικῶν στοιχείων. Ἀς προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Whittall φράσις « οὗτος ἠρῶσατό τινα ἐκ τῶν ἄνω ἐγγράφων Χορτάτση » ἔχει ἀντικατασταθῇ (καὶ ὀρθῶς, διότι ὁ Whittall δὲν ἦν τλησεν ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐκ τῶν παρ' αὐτῷ ἐγγράφων) διὰ τῆς ἐξῆς: « ἐνθα πολλὰ τὰ πλημμελῆ καὶ ἀνακριβῆ κατὰ τὴν συγγενὴ αὐτοῦ Miss Mary Whittall ».

⁴ « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 7 (1910), σ. 339-340 (Σύμμικτα).

⁵ Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ λογιωτάτου τούτου πατριδογράφου βλ. ἐπ' ἐσχάτων Νίκο υ Καραρά, Ὁ Μπουρνούβας. Ἱστορικά - Ἀναμνήσεις, Ἀθήνα, 1955, σ. 183-191, ἐνθα ἐπαναλαμβάνονται (σ. 100) καὶ αἱ περὶ τῶν ἐγγράφων Χορτάτση πληροφορίες τοῦ Ν. Χ. Κωστή, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι « κανεὶς ὁμως ποτὲ δὲν ἔμαθε τί ἀπέγιναν ». Ἰδιόχειρον αὐτοῦ κατάλοιπον ἐδημοσίευσεν μετὰ σχολίων ὁ Λεωνίδας Πολύδωρος Κυβετός, Χρονικὸν βραχὺ τοῦ Βουρνούβα - Ἰουλ. 1922, « Μικρασιατικὰ Χρονικά », τόμ. 1 (1938), σ. 394-412· ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτῷ γίνεται μνεία τῶν ἐγγράφων Χορτάτση. Κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ ἐπίσης βιογραφησαντος αὐτὸν Μιχ. Ἀργυροπούλου, Χρονικά τῆς Ἀνατολῆς [τόμ. Α']. Σμύρνη. Σκιαγραφίαι, Ἀθήναι, 1944, σ. 210-215, κατὰ τὸν τραγικὸν ἐν πλῶ θάνατον αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν τὰ χειρόγραφα του.

Κατ' ἀγαθὴν ὁμως τύχην, τὰς περὶ τῶν πολυτίμων τούτων ἐγγράφων πληροφορίας τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ ἔρχονται σήμερον νὰ συμπληρώσουν εἰς πολύτιμος χειρόγραφος κατάλογος αὐτῶν καὶ δύο ἔγγραφα τοῦ 1902 ἀνευρεθέντα ἐν τῷ ἐν Χανίοις Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Κρήτης ὑπὸ τοῦ πρώην διευθυντοῦ αὐτοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἅτινα καὶ δημοσιεύονται ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα¹. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἐπιστολὴ ἐκ Μπουρνόβα τῆς Σμύρνης ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1902 τοῦ ἐκεῖ ἱεροδιακόνου Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου πρὸς τὸν τότε Σύμβουλον ἐπὶ τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης τῆς Κρητικῆς Πολιτείας Ἀντώνιον Βορεάδην, δι' ἧς ὁ Ἀντωνιάδης (οὗτος εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ μὴ κατονομαζόμενος «ἐν Βουρνόβα κληρικὸς») προσφέρεται ὅπως πωλήσῃ εἰς τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν τὰ εἰς τὴν κατοχὴν του ἔγγραφα τῶν Χορτατσῶν, τὰ περιελθόντα εἰς αὐτὸν ὡς ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης τῆς θανούσης τελευταίας τούτων ἀπογόνου Ἑλένης Χορτάτση, ἀντὶ τιμῆματος ἐξήκοντα λιρῶν Τουρκίας². Τὸ δὲ δεύτερον εἶναι πρότασις τοῦ Βορεάδου ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1902 ὡς προϋσταμένου τῆς Ἀνω-

¹ Τὸν φίλον καθηγητὴν εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν διὰ τὴν πρόθυμον παραχώρησιν τῶν ἐγγράφων τούτων, ἧτις καὶ παρέσχεν εἰς ἐμὲ τὴν ἀφορμὴν πρὸς περαιτέρω ἔρευναν τοῦ θέματος καὶ συγγραφὴν τῆς παρούσης μελέτης.

² Ἡ ἐπιστολὴ (ἐπὶ διφθέρου χάρτου 0,215×0,140 μ., γεγραμμένου μόνον κατὰ τὰς δύο ἐσωτερικὰς σελίδας) ἔχει ὡς ἐξῆς :

*Ἐν Βουρνόβα παρὰ τὴν Σμύρνην
τῇ 11 Ἰουλίου 1902*

*Πρὸς τὸν Κύριον
Ἀντώνιον Βορεάδην
Σύμβουλον τῆς Παιδείας καὶ τῆς Δικαιοσύνης
εἰς Χανία*

Κύριε Σύμβουλε,

Κατὰ σύστασιν τοῦ ἐν Ἀθήναις διαπρεποῦς καθηγητοῦ κυρίου Σπυρίδωνος Λάμπρου λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀπευθυνθῶ πρὸς ὑμᾶς γράφων περὶ τῶν, ὡς γνωστὸν ἡμῖν, ἐν τῇ κατοχῇ μου εὐρισκομένων ἐγγράφων τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας Χορτάτση τῆς καὶ ἐν Σμύρνῃ διαπρεψάσης, αἵνα παρέλαβον παρὰ τῆς μακαρίτιδος Ἑλένης Χορτάτση, τῆς τελευταίας ἀντιόθι ἀπογόνου τῆς οἰκογενείας ταύτης, τῆς ὁποίας καὶ ὑπῆρξα ἐκτελεστὴς τῆς διαθήκης. Ὡς ἔμαθον παρὰ τοῦ κ. Ν. Χ. Κωστῆ, διδάκτορος τῆς φιλολογίας, ὁ κ. Λάμπρος ἔγραψεν ὑμῖν ἀπὸ νινος καιροῦ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πέμψας καὶ λεπτομερῆ σημείωσιν τῶν ῥηθέντων ἐγγράφων, ἔλαβε δὲ παρ' ὑμῶν ἀπάντησιν διὲ ἐπιθυμεῖτε νὰ ἔλθῃτε εἰς διαπραγματεύσεις μετ' ἐμοῦ πρὸς πρόσκτησιν τῶν ἐγγράφων τούτων ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας. Ἐγώ, κύριε Σύμβουλε, εὐχαρίστως θὰ ἐδωροῦμαι ταῦτα εἰς τὸ ἔθνος καὶ μάλιστα εἰς Κρήτην, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πλεῖστα ἀφορῶσιν, ἀλλ' οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι μὲ ἀναγκάζουσι νὰ παραδώσω ὑμῖν ταῦτα ἀντὶ τιμῆματος Λιρῶν Τουρκίας ἐξήκοντα. Φρονῶ δτι ἡ τιμὴ αὕτη δὲν εἶναι μεγάλη διὰ τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν, θέλει δὲ εἶναι ἱκανοποιητικὴ διὰ τὰς ἐμὰς ἀνάγκας.

Ἀναμένων ἀπάντησιν ὑμῶν, διατελῶ, κύριε Σύμβουλε, μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ καὶ ἐπολήψεως.

Γερμανὸς Ἱεροδιάκονος Ἀντωνιάδης

τέρας Διευθύνσεως τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης πρὸς τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος περὶ ἀγορᾶς τῶν ἐγγράφων τούτων¹, ὧν καὶ ἐπισυνάπτει τὸν κατάλογον.

Συνδυάζοντες νῦν τὰ περὶ τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων Χορτάτση ὑπὸ Whittall καὶ Ν. Χ. Κωστή κατὰ καιροῦς δημοσιευθέντα ὡς ἀνωτέρω, πρὸς τὰς σήμερον τὸ πρῶτον ἐρχομένας εἰς φῶς διὰ τῆς ἐκδόσεως τῆς μεταξὺ Γ. Ἀντωνιάδου καὶ Ἀ. Βορεάδου ἀλληλογραφίας πληροφορίας, ἀγόμεθα εἰς τὰς κάτωθι διαπιστώσεις.

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὰ ἔγγραφα, περὶ ὧν βεβαιοῖ ὁ Whittall ὅτι εὐρίσκοντο εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ τῷ 1901, ἀπὸ τῶν ἐγγράφων ἅτινα τὸ αὐτὸ ἔτος, κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Ν. Χ. Κωστή, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπόμενο, κατὰ τὴν ἰδίαν του ἐπιστολὴν, κατεῖχεν ὁ ἱεροδιάκονος Γ. Ἀντωνιάδης. Πρόκειται περὶ δύο διαφόρων² καὶ διαφόρου προελεύσεως συλλο-

¹ Τὸ ἔγγραφο (ἐν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ διφύλλῳ χάρτου 0,335×0,210 μ., γεγραμμένου μόνον κατὰ τὴν πρώτην σελίδα καὶ φέροντος προστεθειμένην κάτωθι τῆς ἡμερομηνίας τὴν ἔνδειξιν: « Γραφεῖον Συμβουλίου Ἡγεμόνος. Ἀριθ. πρωτ. 201. Ἐλήφθ. τῇ 5/8/902 ») ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Ἐν Χανίοις τῇ 5 Αὐγούστου 1902

ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
Ἡ ΑΝΩΤΕΡΑ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Ἀριθ. Πρωτ. 2034
Διεκπ. 861

Πρὸς

Τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος

Ἀξιότιμοι κ. Συνάδελφοι,

Ὁ ἐν Βουρνόβα παρὰ τὴν Σμύρνην διαμένων Γερμανὸς ἱεροδιάκονος Ἀντωνιάδης ἀναφέρει ἡμῖν δι' ἐπιστολῆς του ὅτι ἔχει εἰς τὴν κατοχὴν του ἔγγραφα τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας Χορτάτση, τὰ ἐν τῷ συνημμένῳ καταλόγῳ ἀναφερόμενα, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας Πατρίδος καὶ τὰ ὅποια, ὡς γράφει, ἂν οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι δὲν ἡμπόδιζον, εὐχαρίστως θὰ ἐδωρεῖτο τῇ Κρητικῇ Πολιτείᾳ.

Ἐπειδὴ τὰ ἔγγραφα ταῦτα ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν δυνατόν νὰ χρησιμεύσωσιν ἡμῖν ποτε, παρακαλῶ τὸ Συμβούλιον νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς ἀγορᾶς ἢ μὴ αὐτῶν καὶ νὰ ἐξουσιοδοτήσῃ ἐνταῦθα, ὅπως ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ κατόχου περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῶν ἐγγράφων τούτων. Τὸ ἀντίτιμον τοῦτο, ἐν περιπτώσει ἀγορᾶς τῶν ἐν λόγω ἐγγράφων, καταβληθήσεται ἐκ τῆς ἐν τῷ Προϋπολογισμῷ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνωτ. Διευθύνσεως τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης ἀναγεγραμμένης πιστώσεως (Κεφ. 1. ἀρθ. 3) ὑπὸ τὸν τίτλον « ἀγορὰ βιβλίων διὰ τὴν βιβλιοθήκην ».

Μετ' ἐξαιρέτου ὑπολήψεως

Ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης Σύμβουλος
(Τ.Σ.) (ὑπογρ.) Ἀ. Βορεάδης

² Ἡ τοῦ Whittall φαίνεται ὅτι περιελάμβανε καὶ παλαιότερα (βυζαντινὰ) ἔγγραφα (βλ. κατωτέρω κεφάλ. 2 τοῦ παρόντος μέρους), ἐνθ' ἡ τοῦ Ἀντωνιάδου δὲν περιεῖχε προγενέστερα τῶν μέσων τοῦ 15^{ου} αἰῶνος.

γῶν, παρ' ὅλον ὅτι φαίνεται πιθανὸν ἔγγραφά τινα τῆς μιᾶς νὰ περιελαμβάνοντο ἐν ἀντιγράφῳ καὶ εἰς τὴν ἄλλην. Καὶ ἡ μὲν πρώτη κατείχετο ὑπὸ τῶν προγόνων τοῦ Whittall ἀδιαλείπτως καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα. Ἡ δὲ δευτέρα ἀνῆκεν, ἐξ οἰκογενειακῆς βεβαίως κληρονομίας, εἰς τὴν Ἑλένην Παύλου Μανολάκη Χορτάση μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1884 θανάτου αὐτῆς, ὅτε περιῆλθεν εἰς τὸν ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης τῆς Γερμανὸν Ἀντωνιάδην. Σήμερον τὴν πρώτην συλλογὴν δέον ν' ἀναζητήσωμεν παρ' ἀπογόνῳ τινὶ τῆς ἐν Σμύρνῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἐγκατεστημένης οἰκογενείας Whittall¹. Τῆς δευτέρας ὁμως αἱ περιπέτεια φαίνονται μεγαλύτεραι : Ὁ παρ' ἐλπίδα, ἴσως δὲ καὶ παρὰ τὸν νόμον γενόμενος κάτοχος αὐτῆς ἱεροδιάκονος Ἀντωνιάδης ἐνδιεφέρθη ὅχι πῶς νὰ ἐκδώσῃ ἢ ἐξασφαλίσῃ, ἀλλὰ πῶς νὰ πωλήσῃ ἐπικερδέστερον αὐτήν. Ἀπηυθύνθη δὲ πρὸς τοῦτο εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις καθηγητὴν Σπυρίδωνα Λάμπρον, πιθανῶς διὰ τοῦ ἐκ Μπουρνόβα λογίου καὶ παλαιοῦ τοῦ Λάμπρου μαθητοῦ Ν. Χ. Κωστή, ὅστις, ἐξ ὅσων ἔγραψε τῷ 1901, φαίνεται ἰδὼν καὶ μελετήσας τὴν συλλογὴν. Ὁ Λάμπρος ἐπεδίωξεν ὀρθῶς ὅπως αὕτη περιέλθῃ εἰς ἐνδιαφερομένην δημοσίαν ἀρχὴν καὶ ἔγραψε, μικρὸν πρὸ τοῦ Ἰουλίου 1902, εἰς τὸν Ἀντώνιον Βορεάδην, συναποστέλλων καὶ κατάλογον τῶν ἐγγράφων καὶ συνιστῶν τὴν ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας ἀγορὰν αὐτῆς. Ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας Σύμβουλος, ὅστις ἐτύγχανεν, ὡς γνωστόν, φιλόλογος καὶ φιλόμουσος ἀνὴρ, ἐφάνη πρόθυμος καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἔλθῃ εἰς ἀμέσους μετὰ τοῦ πωλητοῦ διαπραγματεύσεις. Οὗτος ἀπηύθυνε τότε εἰς αὐτὸν τὴν ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1902 ἐπιστολήν του, γεγραμμένην (πιθανώτατα δὲ καὶ συντεταγμένην) διὰ χειρὸς τοῦ Ν. Χ. Κωστή², δι' ἧς ἐξήτει τὸ σοβαρὸν διὰ τὴν τότε ἐποχὴν ποσὸν τῶν 60 λιρῶν Τουρκίας. Ὁ Βορεάδης διεβίβασε τὴν ἐπιστολήν ταύτην, μετὰ τοῦ καταλόγου τῆς συλλογῆς, διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1902 ἐγγράφου του, εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος τῆς Κρήτης Γεωργίου, τὸ ὁποῖον ὁμως φαίνεται ὅτι ἔκρινεν ὑπερβολικὸν τὸ ἀπαιτούμενον τίμημα καὶ ἀπέρριψε τὴν περὶ ἀγορᾶς πρότασιν. Ἀνάλογον διάβημα τοῦ πωλητοῦ πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἱστορικὴν καὶ Ἐθνολογικὴν Ἐταιρείαν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔσχε καλύτερον ἀποτέλεσμα, ὡς βεβαίως ὁ Ν. Χ. Κωστής, καὶ τὰ ἔγγραφα παρέμειναν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀντωνιάδου. Τί ἀπέγιναν ἔκτοτε ; Ἡδὴ τῷ 1906 ὁ Ν. Χ. Κωστής, δυσφορήσας πλέον διὰ τὴν πλεονεξίαν τοῦ κερδαλέοφρονος κληρικοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπιεικῶς δὲν ἠθέλησε νὰ κατονομάσῃ, ἐξέφρασε τὴν ὑπόνοιαν μήπως ταῦτα « ἀπημπολήθησαν ἤδη τῷ πλειοδοτοῦντι ». Ἀλλὰ καὶ ἂν τοῦτο δὲν συνέβη,

¹ Βλ. τὸν ἐν κεφ. 2 τοῦ Β' μέρους γενεαλογικὸν κατάλογον.

² Ὡς ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς ὁ γνωρίζων τὸν γραφικὸν τοῦτου χαρακτῆρα καὶ κατέχων αὐτογράφους ἐπιστολάς του παλαιὸς του φίλος κ. Νικ. Καραρᾶς μόνῃ ἢ ὑπογραφῇ τοῦ ἐπιστέλλοντος εἶναι αὐτόγραφος.

ἡ συλλογὴ ἠκολούθησε τὴν τύχην τοῦ κατόχου της. Διέσωσεν ἄρα γε οὗτος αὐτὴν μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν; Κατ' ἀσφαλεῖς πληροφορίας¹, ἤλθε πρόσφυξ εἰς Μυτιλήνην κατ' ἀρχὰς καὶ βραδύτερον εἰς Ἀθήνας, ἔνθα καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1924 παρὰ συγγενικῇ του οἰκογενείᾳ. Δυστυχῶς οὐδὲν ἕτερον ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν τυχόν καταλειφθέντων ὑπ' αὐτοῦ πραγμάτων. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ συλλογὴ τοῦ Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου δέον νὰ θεωρῇται ἀπολεσθεῖσα ἢ, ἔστω, λανθάνουσα, ὥς ἄλλως τε καὶ ἡ τοῦ J. W. Whittall.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ εὐτυχῶς διασωθεὶς καὶ ἀνευρεθεὶς κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου ἀποκτᾷ ὅλως ἰδιαιτέραν ἀξίαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ μόνον δημοσιευθὲν ἔγγραφο τῆς συλλογῆς Whittall. Διὰ τοῦτο θὰ προβῶμεν κατωτέρω εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν, προτάσσοντες περὶ ἑκατέρου βραχεῖαν εἰσαγωγὴν καὶ ἐπιτάσσοντες σημειώσεις.

1. Κατάλογος τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου.

Ὁ κατωτέρω ἐκδιδόμενος κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς οἰκογενείας Χορτάτη τῶν κατεχομένων, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1902, ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου εἶναι γεγραμμένος ἐπὶ συνήθους διφυύλλου χάρτου ἀναφορᾶς (0,300×0,205 μ.) δι' ἀγνώστου χειρός, οὐχὶ πάντως τῆς τοῦ Ν. Χ. Κωστή, διότι παρουσιάζει διάφορον γραφικὸν χαρακτῆρα πρὸς τὴν διὰ χειρὸς τοῦ τελευταίου τούτου γεγραμμένην ἐπιστολὴν τοῦ Ἀντωνιάδου². Ὁ συντάξας τὸν κατάλογον, τὸν ἀποσταλέντα, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου³ εἰς τὸν Ἀντ. Βορεάδην, φαίνεται λόγιος ἀνὴρ, γνώστης τῆς λατινικῆς καὶ ἔν τινι μέτρῳ τῆς ἰταλικῆς, ἱκανῶς δὲ προσεκτικὸς καὶ ἀκριβολόγος. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔσχε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔγγραφα τῆς συλλογῆς, ἅτινα καὶ διεξῆλθε, κατέταξε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον χρονολογικῶς⁴ καὶ ἠρίθμηση, τέλος δ' ἐπεχείρησε νὰ περιγράψῃ περιληπτικῶς. Καὶ διὰ μὲν τὴν ἀρίθμησην ἐχρησιμοποίησε τοὺς ἀριθμοὺς 1-11, ὧν οἱ 2-5 φέρουν ὑποδιαίρεσεις διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου (2^α-ξ, 3^α-δ, 4^α-θ, 5^α-ζ), πολλὰ τῶν ὁποίων πάλιν περιλαμβάνουν πλείονα τοῦ ἑνὸς (ἄδηλον ἐνίοτε πόσα) ἔγγραφα (βλ. ἀριθ. 3γ, 3δ, 4γ, 4δ, 4ε), ὥς ἄλλως τε καὶ ὁ ἀριθμὸς 11' τὸ τελευταῖον τοῦτο, συνδυαζόμενον καὶ πρὸς τὸ γεγονός ὅτι

¹ Παρασχεθείσας ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τοῦ Μπουρνόβα κ. Νικ. Καραρά.

² Βλ. ἀνωτέρω, σ. 237, σημ. 2.

³ Ὁ γραφικὸς χαρακτῆρ δὲν εἶναι πάντως οὐδὲ τοῦ Σπυρ. Λάμπρου, ὡς ἐξηκριβώσαμεν.

⁴ Μόνον τὰ ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 1, 2^α, 3^α-3β καὶ 8 δὲν ἔχουν ἐνταχθῇ κατὰ τὴν ὀρθὴν χρονολογικὴν σειράν.

ἀντιθέτως ἔχουν δοθῇ ἐνίστε πλείονες τοῦ ἐνὸς ἀριθμοὶ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔγγραφον, ὡς φερόμενον εἰς πλείονα τοῦ ἐνὸς ἀντίγραφα (πρβλ. τὸν ἀριθ. 3γ πρὸς 2ε καὶ 3δ πρὸς 2στ - 2ζ, καὶ τοὺς ἀριθ. 2 καὶ 3 πρὸς 4α καὶ 4γ), καθιστᾷ ἀδύνατον τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς· πάντως οὗτος θὰ προσήγγιζε τὰ 60. Διὰ δὲ τὴν περιγραφὴν ὁ συντάκτης τοῦ καταλόγου παρέσχε μὲν κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβῆ ἰδέαν τοῦ περιεχομένου ἐκάστου ἐγγράφου, ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησε δυστυχῶς ἀναγκαῖον, ἴσως καὶ ἔνεκα σπουδῆς, νὰ ἐκταθῇ εἰς λεπτομερείας καὶ διὰ τοῦτο αὕτη εἶναι συχνάκις ἀτελής. Οὕτω διὰ τινὰ ἔγγραφα παραλείπονται οὐσιώδη στοιχεῖα, ὡς ἡ χρονολογία (βλ. ἀριθ. 4ε, 5δ, 5ε καὶ 11) ἢ ἡ ἐκδοῦσα ἀρχὴ (βλ. ἀριθ. 4θ, 5α, 5β, 5ε, 5ζ, 6, 8), ἢ δὲ περιλήψεις, κατὰ κανόνα συντομωτάτη, εἶναι συνηθέστατα ἀνεπαρκῆς, ἐνίστε μάλιστα οὐδὲν τὸ συγκεκριμένον ἀναγράφεται περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγγράφου (βλ. ἀριθ. 2δ, 2στ, 2ζ, 3β, 4δ, 4ε, 4ζ, 4θ, 11). Ἀλλὰ καὶ τὰ ἑξωτερικὰ στοιχεῖα (εἶδος χάρτου, διαστάσεις, εἶδος γραφῆς, διατήρησις κλπ.), ὡς καὶ αἱ ἀρχαὶ (incipit) τῶν ἐγγράφων οὐδέποτε δηλοῦνται. Ἐξ ἄλλου τὸ δυσανάγνωστον τῶν ἰταλιστῶν γεγραμμένων ἐγγράφων ὠδήγησε τὸν συντάκτην τοῦ καταλόγου εἰς παραναγνώσεις πολλῶν λέξεων, ἰδίᾳ δὲ ὀνομάτων ἢ εἰς τὴν ἱχνογραφικὴν ἀπόδοσιν τῆς γραφῆς αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προέκυψαν πολλὰ καὶ σοβαρὰ σφάλματα καὶ ἀνεφύησαν ἐκ τούτων ποικίλαι δυσχέρειαι περὶ τὴν ἔκδοσιν, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ὁποίων ἐδέησε νὰ γίνῃ πολλὴ ἔρευνα καὶ ν' ἀποτολμηθῶσι σοβαραὶ ἐνίστε διορθώσεις πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου· περὶ τούτου πείθεται τις ῥίπτων ἓν βλέμμα εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα.

Ἀλλὰ καὶ παρ' ὅλας τὰς ἀτελείας ταύτας τοῦ καταλόγου — εὐεξηγήτους ἄλλως τε προκειμένου περὶ προχείρου σημειώματος καὶ οὐχὶ περὶ ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς — ἡ ἀξία τούτου εἶναι σημαντικωτάτη, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὅψιν ὅτι οὗτος, μετὰ τὴν ἄδηλον τύχην τῶν ἐγγράφων, ἀπέμεινε σήμερον ἡ μόνη αὐθεντικὴ περὶ τούτων μαρτυρία. Διὰ τοῦτο ἦτο ἐπιβεβλημένον νὰ ἐξετάσωμεν τοῦτον μετὰ πάσης προσοχῆς καὶ ἐπιμονῆς πρὸς ἀντλήσιν ὅσον οἷόν τε περισσοτέρων ἀγνώστων ἄλλοθεν ἱστορικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπαληθεύσωμεν ἓν πρὸς ἓν τὰ ἐν αὐτῷ φερόμενα ὀνόματα, περιστατικὰ καὶ χρονολογίας: εἰς τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπὸν ἀπέβλεψαν καὶ αἱ ἀκολουθοῦσαι τὴν ἔκδοσιν τοῦ καταλόγου — δυσαναλόγως ἴσως μακροαί, ἀλλ' ἀναγκαῖαι — σημειώσεις.

Ὁ κατάλογος περιλαμβάνει οἰκογενειακὰ τῶν Χορτατσῶν ἔγγραφα (μόνον τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 φαίνεται ἄσχετον ἔντυπον ἢ ἀντίγραφον ἐξ ἐντύπου) ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος. Καὶ τὰ μὲν τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος εἶναι ὀλίγιστα (ἀριθ. 2α καὶ 3α - β), τὰ δὲ πλεῖστα ἀνήκουν εἰς τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα. Προέρχονται δὲ τὰ πλεῖστα ἐκ Κρήτης, ἔνθα ἡ οἰκογένεια Χορτάτση διέμενε μέχρι τῆς εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγῆς τῆς

νήσου ἐν ἔτει 1669 (ἢ ἐκ Σούδας, ἔνθα ὁ Ἑμμ. Χορτάτσης παρέμεινεν ἐπὶ εἰκοσαετίαν εἰσέτι) καὶ ἐκ Πελοποννήσου, ἔνθα αὕτη κατέφυγε μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βενετῶν κατάληψιν τῆς (1686) μέχρι τῆς δευτέρας τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1715, ὀλίγα δὲ μόνον (ἀριθ. 9-11) ἐκ Σμύρνης, ὅπου ἀκολούθως ἐγκατεστάθη. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐγγράφων εἶναι ἐπίσημα γράμματα ἀνωτάτων ἀρχῶν τῆς Βενετίας (Λογῶν, Δουκῶν τῆς Κρήτης, Γενικῶν Προνοητῶν τῆς Κρήτης ἢ τῆς Πελοποννήσου κ.ἄ.), δι' ὧν ἀπονέμονται τιμητικαὶ διακρίσεις ἢ παρέχονται πιστοποιήσεις εἰς διάφορα κατὰ καιροὺς μέλη τῆς οἰκογενείας Χορτάτση διὰ τὰς πρὸς τὴν Βενετιανὴν προσενηχθείσας πολεμικὰς αὐτῶν ὑπηρεσίας κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας ἢ κατὰ τοὺς ἐναντίον τῶν Τούρκων ἀγῶνας ἐν Κρήτῃ καὶ Πελοποννήσῳ· τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ἐκ τῆς συλλογῆς ἔλλειψιν παντὸς ἐγγράφου ἀφορῶντος εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς κατὰ τῶν Βενετῶν ἐπαναστάσεως τοῦ 13ου αἰῶνος ἀδελφοὺς Χορτάτσας ἢ εἰς τὸν ἄνευ πολεμικῆς δράσεως ποιητὴν τῆς «Ἐρωφίλης». Τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἐγγράφων, καὶ δὴ πάντα τὰ νεώτερα, φαίνονται πρωτότυπα, μολοντί τοῦτο δὲν δηλοῦται πάντοτε σαφῶς ἐν τῷ καταλόγῳ. Ἀντίγραφα, ὡς ρητῶς δηλοῦται, εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 2^α, 2^β, 3^α, 3^β, 3^γ, 3^δ, 4^α, 4^β, 4^γ, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλα: ἐκ τούτων τὰ τέσσαρα πρῶτα προέρχονται, κατὰ τὰ ἐν αὐτοῖς δηλούμενα, ἐκ τῶν βενετικῶν ἀρχείων, τὰ δὲ δύο ἐπόμενα ἐγένοντο ὑπὸ δημοσίου νοταρίου ἐν Βενετίᾳ.

Τὴν ἱστορίαν τῆς συγκροτήσεως τῆς συλλογῆς ταύτης δυνάμεθα μετὰ τινος πιθανότητος ν' ἀναπαραστήσωμεν ὡς ἑξῆς περίπου: Ὁ Ἑμμανουὴλ Χορτάτσης, φεύγων μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης εἰς Βενετιανὴν καὶ Πελοπόννησον, ἀπεκόμισε τὰ παρ' αὐτῷ οἰκογενειακὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ δὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πολεμικὴν δράσιν κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς Κρήτης (βλ. ἀριθ. 2^α-ζ, 3^γ καὶ 3^δ). Τῇ βοθηρίᾳ τούτων ἢ οἰκογένεια αὐτοῦ ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας παραχώρησιν προνομίων ἐν Κερκύρᾳ (βλ. ἀριθ. 4^β) καὶ Πελοποννήσῳ δι' ἐτέρων ἐγγράφων, ἅτινα προσετέθησαν εἰς τὴν συλλογὴν (βλ. ἀριθ. 4^δ-θ καὶ 5^α-ζ). Αὕτη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑμμανουὴλ (1709) περιῆλθεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Φραγκίσκον († πρὸ τοῦ 1750), πρόξενον τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ. Οὗτος διεφύλαξε τὴν συλλογὴν, ἐπαυξήσας αὐτὴν καὶ δι' ἰδίων ἐγγράφων (βλ. ἀριθ. 7-9), πιθανῶς δὲ καὶ δι' ἀντιγράφων παλαιότερων ἐγγράφων (ὡς τὰ ὑπ' ἀριθ. 3^α καὶ 3^β), ἅτινα, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ, εὐκόλως θὰ ἦδύνατο νὰ προσπορισθῇ — ἐκτὸς ἂν καὶ ταῦτα ἀπετέλουν παλαιὸν κτῆμα τῆς οἰκογενείας. Δὲν φαίνεται ὅτι τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐκληρονόμησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λούκας († 1799), διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ εἶχον περιέλθει καὶ ταῦτα τελικῶς εἰς τὸν Whittall, ὡς ἀπόγονον τούτου, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτοῦ κληρονομηθέντων ἐγγράφων. Πιθανώτερον θεωροῦμεν ὅτι ἔλαβεν αὐτὰ ὁ ἕτερος τῶν δύο ἄλλων υἱῶν τοῦ Φραγκίσκου, καὶ δὴ ὁ Μανο-

λάκης (βλ. ἔγγρα. ἀριθ. 10) καὶ ἐντεῦθεν ἐκληρονόμησε, τέλος, αὐτὰ ἢ ἐκ τῶν ἀπογόνων του Ἑλένη Παύλου Χορτάτση († 1884), ἐξ ἧς ἀπέκτησεν αὐτὰ ὁ Γερμανὸς Ἀντωνιάδης.

Καὶ νῦν προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ καταλόγου.

α'. Τὸ κείμενον τοῦ καταλόγου

(φ. 1r) Ἔγγραφα Χορτάτζη εὐρισκόμενα παρὰ τῷ ἱεροδιακόνῳ Γερμανῷ Ἀντωνιάδῃ ἐν Βουρνόβῃ παρὰ τὴν Σμύρνην.

1. Delle poesie Malinconiche di Publio Ovidio Nasone, libri IIII Anno del Sig(no)re 1727.

5 (ἐξικνοῦνται μέχρι τοῦ Β' βιβλίου καὶ αὐτοῦ συμπεριλαμβανομένου).

2. Τετράδιον ἐκ σελίδων 11 γεγραμμένων, περιέχον τὰ ἐξῆς γράμματα, τὸ πλεῖστον Ἰταλισί:

α) Copia dal libro Memorial della Cancellaria Ducal di Candia Cte 80 91 23 Μαῖου 1568.

10 Ἀναγνώσεις τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ εὐγενοῦς Κρητὸς Νικολάου Χορτάτζη (Cortacci) τοῦ ποτε Ἀντωνίου, ἀπογόνου (abano) τοῦ Μικιολέτιου Χ(ορτάτζη) τοῦ ποτε Ἀντωνίου, ὅστις Μικιολέτιος, κατὰ ἔγγραφον τῆς 7 Αὐγούστου 1440 δοθὲν ὑπὸ Luca Tron, κατέστειλε τὴν στίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (nel tempo della Rebellion di Retino fatta da quel scelerato ed iniquo Siffi Blasto) καὶ ὅστις κατὰ
15 ἔγγραφον τῆς 27 Μαρτίου 1446 ἠνδραγάθησε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου (τοῦ ποτε Ἀντωνίου) παρενρθεὶς ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Χαλκίδος (Negroponte) καὶ δράσας ἐν Χίῳ.

Ἐν τέλει ἐπικύρωσις τῆς ἄνω ἀναγνωρίσεως ἐν Χάνδακι τῇ 27
20 Μαῖου 1663.

β) Ἀντίγραφον ἐκ τοῦ Libro Ducale secondo tenuto nella Secr(eter)ia del Ill(ustrissi)mo καὶ Ecc(ellentissi)mo Sig. Andrea Cornaro Prov. Gen. et Inquis(itor) del Regno di Candia. Cart. 39 tergo. Adì Aprile 1645.

25 Λατινιστὶ γεγραμμένη παραχώρησις προνομίων εἰς Κωνσταντῖνον Χ(ορτάτζην) καὶ υἱούς.

γ) Ἐγγραφον τοῦ Zorzi Querini τῆς 23 8βρίου 1646 ἐν Ρεθύμνῃ δηλοῦν ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Χ(ορτάτσης), υἱὸς Κωνσταντίνου, μετὰ

3 Maliciconiche || 6 γεγραμμένον || 11 abano || 13 Lucation || 15 Retinuo || 21 Secr^{to} = 23 luquis || 24 Cort. || 27 Souzi Averini

τῶν ἀδελφῶν του Ἰωάννου καὶ Παύλου διεκρίθησαν κατὰ τὴν ἐφοδὸν τῆς Ρεθύμνης τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Τούρκων.

δ) Ἐγγραφὸν τοῦ Jacopo Barbadigo, Prov. Estrard. (ὑπὲρ) τοῦ φ. 1v) Ἐμμανουὴλ Χ(ορτάτζη) | ἐν Σούδα τῇ 10 Μαΐου 1667.

5 ε) Ἐγγραφὸν τοῦ Morosini ὑπὲρ τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτζη καὶ τοῦ Ἀνδρέα Miglioti, suo congiunto, ἐπὶ τοῦ πλοίου πρὸ τῆς Σούδας τῇ 19 8βρίου 1669. Προσυνπογεγραμμένος Στέφανος Σκορδύλης & Canc(eliere) di Sua Sec(reter)ia.

στ) Ἐγγραφὸν τοῦ Lunardo Venier ὑπὲρ τοῦ Ἐμμ. Χορτάτζη 10 ἐν Σούδα 25 Decem. 1669.

ζ) Girolamo Pesaro » τοῦ αὐτοῦ — ἐν Σούδα 30 Αὐγούστου 1670.

3. Τετράδιον ἐκ φύλλων 18 περιέχον τὰ ἑξῆς:

α) Copia tratta del libro Receptar. esistente in Venetia nell'Archivio delle Scritture di Candia S(eri)e 17.

15 β) Ἐγγραφὸν λατινιστὶ γεγραμμένον τοῦ Augustinus Barbadico, δουκὸς τῆς Βενετίας, ὑπὲρ Κωνσταντίνου Χορτάτζη (Chortaci) ἀνδραγαθήσαντος πολλαχοῦ τῆς Κρήτης (Castro Pediados κτλ.), ὡς καὶ ὁ πατήρ του. In Venetia, Ἰνδικτ. XI, 1492.

20 β) Ἐκ τοῦ αὐτοῦ. Ἐγγραφὸν τοῦ δουκὸς τῆς Ἑρετίας Cristoforus Maurus ὑπὲρ Ἀντωνίου Χορτάτζη. Ἐν Βενετίᾳ τῇ 31 Αὐγούστου 1466.

γ) Ἀντίγραφα(φ) γενόμενα τῇ 14 Φεβρουαρίου 1677 ὑπὸ τοῦ Francesco Velano, δημοσίου συμβολαιογράφου τῆς Βενετίας, δύο ἐγγράφων δοθέντων τῷ Ἐμμ. Χ(ορτάτζη) ὑπὸ F. Morosini τῇ 19 8βρ. 1669 (τοῦ 25 ἀνωτέρω) καὶ ὑπὸ Paulo Nani ἐν Σούδα τῇ 10 Μαΐου 1674.

δ) Ἀντίγραφα γενόμενα τῇ 11 7βρίου 1677, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συμβολαιογράφου, τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων τοῦ L. Venier, G. Pesaro καὶ ἄλλων τινῶν ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 2 τετραδίου.

4. Τετράδιον ὡσαύτως ἐκ φύλλων 18 περιέχον τὰ ἑξῆς:

30 α) Ἀντίγραφα ἐγγράφων τινῶν τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 2 τετραδίου.

β) Ἀντίγραφα ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν δωρεὰν τὴν γενομένην ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας πρὸς Μελέτιον Χορτάτζην, ἀρχιεπίσκοπον Φιλαδελφείας καὶ ἀδελφὸν τοῦ Ἐμμανουὴλ, τοῦ μοναστηρίου (φ. 2r) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μωραΐτη ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1676. Ἐπικύρωσις

3 Estravid. || (ὑπὲρ) προσέθηκα, πρβλ. στ. 9 || 6 congiunto || 7 lauc || 8 Sec^{do}. || 9 Lucando Teunier || 11 Girorauc || 13 esistente || 14 delle || 20 Maunas || 23 Velavo || 25 Nacci || 27 Veccier || 31 τῶν γενομένων

ταύτης αὐτόθι τῇ 10 Ἀπριλίου 1677 ὑπὲρ τοῦ Ἑμμ. Χορτάτση ἔχοντος 4 υἱούς. Ἐπικύρωσις τῶν ἄνω ἐγγράφων γενομένη τῇ 28 Μαΐου 1689 ἐν Σούδα.

γ) Ἀντίγραφον 3 ἐγγράφων ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 3 τετραδίου, ὡς καὶ 5 ἐνὸς τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 2.

δ) Ἐπιστολαὶ Φραγκίσκου Μοροζίνη, δονκός, τῇ 9 10βρίου 1688 ἐν Ναυπλίῳ, διὰ τὸ μοναστήριον τοῦ Μέρμπακα.

ε) Δύο ἄλλα ἔγγραφα περὶ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου.

ς) Ἐγγραφοὶ εὐαρεσκείας τοῦ Προβλεπτοῦ τῆς Πελοποννήσου Tadio 10 Gradenigo πρὸς Ἑμμ. Χορτάτσην. Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 16 8βρίου 1691.

ζ) Ἔτερον τοῦ Girolamo Pizzarco, Προβλεπτοῦ, πρὸς Φραγκίσκον Χορτάτσην, υἱὸν τοῦ Ἑμμανουήλ, τῇ 29 8βρίου 1694 ἐν Ναυπλίῳ.

η) Ἐγγραφοὶ τοῦ Giacomo da Mosto τῇ 12 8βρίου 1701 ἐπικυροῦν 15 τὴν δωρεὰν τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη τὴν γενομένην εἰς Ἀθανάσιον Χορτάτσην τῇ 30 Ἰουνίου 1688, ὅστις ἦτο ἐπίσκοπος Ρεθύμνης, τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Μέρμπακα.

θ) Ἔτερον ἔγγραφοι τῆς 28 10βρίου 1702 ἐν Ναυπλίῳ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου.

20 5. Φάκελλος 6 ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν δωρεὰν τὴν γενομένην εἰς Ἀθανάσιον Χορτάτσην, ἐπίσκοπον Ρεθύμνης, τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἀγίου Θεοδοσίου μετὰ τοῦ μετοχίου τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακα, ἅτινα παραχωρεῖ τῷ ἀνεπιφ' αὐτοῦ Φραγκίσκῳ Χορτάτση.

α) Δωρεὰ τῷ 1693.

25 β) Ὁμοίως τῷ 1694.

γ) Ἐπικύρωσις τῆς δωρεᾶς ταύτης ὑπὸ Aloise Mocenigo τῷ 1708.

δ) Παραχώρησις τοῦ ἄνω μοναστηρίου ὑπὸ Λούκα Χορτάτση εἰς τὸν ἀδελφόν του παλῶ Μελέτιον.

ε) Ἐγγραφοὶ τοῦ Aloise Mocenigo, δι' οὗ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ 30 Ἀθανασίου παραχωρεῖται ἡ νομὴ τοῦ μετοχίου εἰς τὸν ἱερομόναχον Παρθένιον Μιρούφφην.

ς) Ἐγγραφοὶ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως γεγόμενον τῇ 14 8βρίου 1708 ἐν Ζακύνθῳ.

ζ) Καταγραφή τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Θεοδοσίου ἐκτι- 35 μηθέντων ἀντὶ ριαλίων 382 ἐν Ναυπλίῳ τῇ 28 10βρίου 1708.

(φ. 2ν) 6. Ἐγγραφοὶ γεγόμενον τῷ 1716, δι' οὗ δηλοῦται ὅτι τὸ 1709 ἀπέ-

5 τῶν ὑπ' ἀριθμῶν || 7 Μέρμπακα || 9 τῆς : πρὸς || Fadjo || 11 Girolamo || Pizzarco ||
14 Molto || 22 Μερμπάκα || 24 - 34 α, β... ζ : 1, 2... 7 || 31 Μαρόκφφην

θανεν ἐν Ναυπλίῳ ὁ Ἑμμ. Χορτάτσης ἀνευ διαθήκης ἀφήσας 3 υἱούς, Μελέτιον, Φραγκίσκον καὶ Λουκάν καὶ περιουσίαν 4, 416 (δυσανάγνωστον).

7. Ἐγγραφον τοῦ Carlo Ruzzini, Βαίλου τῆς Ἑνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, διορίζοντος τὸν Φραγκίσκον Χορτάττην Πρόξενον τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ διὰ 5 ἔτη. *Dalle Vigne di Pera*, 18 ott. 1719.

8. Ἐγγραφον τουρκικὸν τοῦ ἔτους τῆς Ἐγίρας 1128, ἐν ᾧ προσγράφεται Ἰταλιστὶ *Conto della liberation Cortazzi* (ἢ *Cosbagi*).

9. Πωλητήριο ἔγγραφον ἢ σχέδιον πωλητηρίου γενόμενον τῇ 10 Μαΐου 1743 ἐν Σμύρνῃ ὑπὸ τῆς Claire Agop, Vne Frances. Iscart οἰκίας ἐν Βουρνόβα παρὰ Σμύρνῃ πωληθείσης εἰς Φραγκίσκον Χορτάττην καὶ υἱὸς (Ἰταλιστὶ).

10. Ἐγγραφον ἐπὶ φύλλου περγαμηνῆς τῷ 1750, 23 Μαΐου, ἐν Βενετίᾳ, ἀρχόμενον: « *Tratta dal Giornal esistente... alli giri de capitali di Cecca nel deposito alle due per...* » καὶ ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς Μιχαήλ, Λουκάκιν καὶ Μανωλάκιν, υἱοὺς τοῦ Φραγκίσκου Χορτάττη (ὅστις ἔκαμε τὴν διαθήκην του τῇ 10 9βρίου 1741) διὰ νομίματα 1549. Ὑπογρ. *Marco Bertucci Molin Consiglier*e.

11. Ἐπιστολαὶ 18 ἐμπορικαὶ ἀπευθυνόμεναι πρὸς Μιχαήλ καὶ 20 ἀδελφοὺς Χορτάττην, υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου, ἐκ Βενετίας τὸ πλεῖστον (ἐν μιᾷ τούτων τῷ 1779 ἀναφέρεται ὁ Obrescöff, γενικὸς πρόξενος τῆς Ρωσσίας ἐν Σμύρνῃ).

4 Riozini || 6 Vigno || 8 Costazzi || 14 Iscitente || 18 Molici Conse

β'. Σημειώσεις

Ἀριθ. 1.

Πρόκειται βεβαίως περὶ τοῦ ἔργου « *Tristia* » τοῦ Ὄβιδίου. Τίνα σχέσιν εἶχε τοῦτο πρὸς τοὺς Χορτάτσας, ἄδηλον. Πιθανῶς ἀντεγράφη ἢ μετεφράσθη εἰς τὴν Ἰταλικὴν ὑπὸ τινος τούτων ἢ ἀπλῶς ἦτο χειρόγραφον ἀνῆκον εἰς τὴν βιβλιοθήκην των. Ἡ χρονολογία 1727 δεικνύει ὅτι πρέπει νὰ συνάψωμεν τοῦτο πρὸς τὸν τότε ἀκμάζοντα ἐν Σμύρνῃ Φραγκίσκον Χορτάτην, περὶ οὗ τὰ ἐπόμενα ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 7, 9 καὶ 10.

Ἀριθ. 2^α.

Ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ ἑγγράφου (23 Μαΐου 1563) συνάγομεν ὅτι τοῦτο ἀπελύθη ἐπὶ Δόγῃ τῆς Βενετίας Pietro Loredano (1567-1570). Δούκας τῆς Κρήτης ἦτο τότε ὁ Pascal Ciconia (1567-1571). Ἡ ἐν ἔτει 1663 ἐπικύρωσις αὐτοῦ ἐν Χάνδακι ἐγένετο πιθανῶς μερίμνῃ τοῦ Ἑμμανουὴλ Χορτάτης (πρβλ. τὰ ὑπ' ἀριθ. 2γ-2ζ καὶ 3γ-3δ ἑγγραφα).

Ὁ ὑπὲρ οὗ τὸ ἑγγραφον Νικόλαος Χορτάτης τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου εἶναι ἄλλοθεν ἁμαρτυρος. Θὰ ἐδιστάζομεν πολὺ νὰ ταυτίσωμεν αὐτὸν πρὸς τὸν εἰς ἐπιγραφικὸν χάραγμα ἀπὸ 1512 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τοῦ χωρίου Ἀπάνω Ἀργάθια Μονοφασίου φερόμενον «Nicolaus Cortazi Castellanus»¹. Ἦτο μήπως ὁ πατὴρ τοῦ ἐν τῷ ἐπομένῳ ἑγγράφῳ Κωνσταντίνου; Τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, ἀν καὶ πιθανόν.

Τὰ μνημονευόμενα δύο παλαιότερα ἑγγραφα περὶ τοῦ προγόνου τοῦ Νικολάου (πάππου πιθανῶς) Μικιολέτου (βενετ. Michioletto) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τούτου Κωνσταντίνου (υἱῶν τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου) γεννῶσι ζητήματα, διότι αἱ παραδιδόμεναι χρονολογίαι αὐτῶν δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ ἀντιστοιχῶς ἀναφερόμενα γεγονότα. Οὕτως ἡ χρονολογία τοῦ πρώτου ἑγγράφου (7 Αὐγούστου 1440) ὥς πρὸς μὲν τὸν τότε Δούκαν τῆς Κρήτης *Luca Tron* (1439-1441) — ἀν ἡ ἡμετέρα διόρθωσις τοῦ ἀδιανοήτου *Lucation* εἶναι, ὥς πιστεύομεν, ἐπιτυχῆς — ἔχει καλῶς, ὅχι ὅμως καὶ ὥς πρὸς τὴν ἐν Ρεθύμνῳ συνωμοσίαν τοῦ *Σήφη Βλαστοῦ*. Διότι αὕτη ἔλαβε χώραν δεκαετίαν καὶ πλέον βραδύτερον, ἥτοι κατὰ τὸν Fl. Cornelius τῷ 1453² ἢ, κατὰ τὰ νεωστὶ ὑπὸ Κ. Καιροφύλα δημοσιευθέντα βενετικά ἑγγραφα, τῷ 1454³. Ἀλλὰ καὶ τοῦ δευτέρου ἡ χρονολογία (27 Μαρτίου 1446) εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀναφερομένην ἄλωσιν τῆς Χαλκίδος, δεδομένου ὅτι ἡ ἄλωσις αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγένετο μόλις τῷ 1470⁴. πρὸ-

¹ Στεφ. Ξανθοῦ διδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 15 (1903), σ. 152.

² Flam. Cornelius, *Creta Sacra*, τόμ. II, Venetiis, 1755, σ. 389.

³ Costas Kérofilas, *Une famille patricienne crétoise*. Les Vlasto, New-York, 1932, σ. 43-77 (βλ. ἰδίᾳ σ. 45 καὶ 72). Τὰ νέα ταῦτα ἑγγραφα ἔρχονται εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ Vlad. Lamanský, *Secrets d'État de Venise*, St Pétersbourg, 1884, σ. 047-050 καὶ 052 (ἀριθ. 7, 9-12 καὶ 16) (παραιτηθέντων ἐν γαλλικῇ μεταφράσει καὶ ὑπὸ Καίροφύλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 320-324), ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἡ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ εἶχε τοποθετηθῇ ὑπὸ E. Gerland, *Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge*, Paris, 1907, σ. 30-33, ἔτι βραδύτερον, μεταξύ 1458 καὶ 1460 (βλ. καὶ Στεφ. Ξανθοῦ διδου, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., Athen, 1939, σ. 114-115)· φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ χρονολογίαι 1458-1460 ἀναφέρονται μόνον εἰς τὴν συνέχισιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Γαβαλάδων, Μελισσηνοῦ κλπ.

⁴ Βλ. Κωνστ. Ἰ. Ἀμάντο, *Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821*, τόμος Α', Ἀθήναι, 1955, σ. 153, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

κειται λοιπόν περί ἑγγράφου ἀσφαλῶς μεταγενεστέρου τῆς τελευταίας ταύτης χρονολογίας καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὃ ἐν αὐτῷ Κωνσταντίνος Χορτάτης νὰ ταυτίζεται πρὸς τὸν ὁμώνυμόν του καὶ ὁμοίως ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Χαλκίδος παρευρεθέντα Κωνσταντίνον Χορτάτην τὸν ἀναφερόμενον ἐν ἑγγράφῳ τοῦ 1492 μνημονευομένῳ ὑπὸ Ν. Iorga, περὶ οὗ ἑγγράφου βλ. κατωτέρω τὴν εἰς τὸν ἀριθ. 3^α σημείωσιν.

Πῶς ἐξηγοῦνται αἱ ἀντιφάσεις αὗται καὶ εἰς τίνα ὀφείλονται (εἰς τὸν συντάκτην τοῦ ἑγγράφου τοῦ 1568 ἢ εἰς τὸν τοῦ σχολιαζομένου καταλόγου ;) δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Εὐτυχῶς ὅμως εἶναι αὗται αἱ μόναι ἀπαντῶσαι εἰς τὴν ὅλην σειρὰν τῶν ἑγγράφων τοῦ καταλόγου.

Ἀριθ. 2β.

Ὁ Κωνσταντῖνος Χορτάτης φαίνεται ὃ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν τῷ ἐπομένῳ ἑγγράφῳ (2γ) μνημονευόμενον, ἄρα καὶ οἱ μὴ κατονομαζόμενοι ἐνταῦθα υἱοὶ του οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἑγγράφῳ τούτῳ ἀπαντῶντας Ἑμμανουὴλ, Ἰωάννην καὶ Παῦλον. Ἐναντι τίνων ὑπηρεσιῶν ἔλαβον οὗτοι τὰ προνόμια, δὲν δηλοῦται· ἢ εἰσβολὴ πάντως τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κρήτην δὲν εἶχεν ἀρχίσει ἀκόμη.

Χρονολογία τοῦ ἑγγράφου τούτου δὲν παρέχεται· πιθανῶς εἶναι ἡ αὐτὴ ἢ πάντως παραπλησία πρὸς τὴν τοῦ ἀντιγράφου (*Απρίλ. 1645). Τὸ ἀντίγραφον τοῦτο ἐγένετο, ὥς δηλοῦται, ἐπὶ τοῦ *Andrea Cornaro*, ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι, τυγχάνων κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου (1645) Γενικὸς Προνοητὴς καὶ Ἐξεταστὴς (*Provveditore Generale ed Inquisitore*), ἀλλὰ καὶ ἀρχιστράτηγος (*Generalissimo*) τῆς Κρήτης, ἔπεσε μαχόμενος κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ρεθύμνου τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1646¹.

¹ Βλ. γενικῶς περὶ τούτου: *Girolamo Brusoni, Historia dell'ultima guerra tra 'Veneziani e Turchi... dall'anno 1644 fino al 1671...*, in Venezia, 1673 (parte I), σ. 86-93. — *Andrea Valiero, Historia della guerra di Candia, in Venetia*, 1679, σ. 94-97 καὶ *Heinrich Kretschmayr, Geschichte von Venedig, Band III, Gotha*, 1934, σ. 314, 317, 320, 322, 333. Ἐγγράφα ἀνέκδοτα σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἀπὸ 1643-1646 ἐν Κρήτῃ δρασίῃν του ἀποκείνται εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 211 καὶ 310 τῆς 7ης σειρᾶς (κατατάξεως 7468 καὶ 8196) Μαρκιανᾶ χειρογράφα τὰ καταγραφόμενα ὑπὸ Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, « Ἑλληνικά », τόμ. 3 (1930), σ. 363-367 καὶ 369-372. Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπ' αὐτοῦ διενεργηθείσης τῇ 1644 ἀπογραφῆς τῆς Κρήτης ἐδημοσιεύθησαν ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ *Trivan* ὑπὸ Μ. Ί. Μανούσακα, « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 47-59. Πανηγυρικὸν λόγον ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ του εἰς Ρεθύμνον τῇ 23 Μαΐου 1645 ἐδημοσίευσεν ὁ Φραγκ. Ρώσσης Ἰταλιστὴ ἐν Βενετίᾳ τῇ 1648 (βλ. *E. Legrand, Bibliographie Hellénique. . au XVIIe siècle*, τόμ. 5, Paris, 1903, ἀριθ. 87, σ. 64-65). Περί τοῦ αὐτοῦθι θανάτου του βλ. τὴν μεθεπομένην ὑπόσημείωσιν. — Ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος οὗτος δέον νὰ διασταλῇ τοῦ μεταγενεστέρου ὁμωνύμου του

Ἀριθ. 21.

Ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκητῶν τῆς πόλεως *Ρεθύμνης* γενομένη μεγάλη ἔφοδος, καθ' ἣν ἠνδραγάθησαν οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Χορτάτση, υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου (βλ. καὶ τὸ προηγούμεν. ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 2^β), μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς λαβοῦσα χώραν τὴν μεσημβρίαν τοῦ Σαββάτου 10/20 Ὀκτωβρίου 1646¹. Κατ' αὐτὴν οἱ Τούρκοι τοῦ Χουσεῖν, παραβιάσαντες τὰ χαμηλὰ ἑξωτερικὰ τεῖχη, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ μετὰ αἱματηρότατον ἀγῶνα ἐξηνάγκασαν τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτῆς καὶ τὸν ἄμαχον πληθυσμὸν νὰ καταφύγῃσιν εἰς τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει φρούριον· τότε δ' ἐτρώθη θανασίμως καὶ ἐξέπνευσεν αὐθωρεὶ καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ἀμύνης ἀρχιστράτηγος καὶ Γεν. Προνοητῆς Κρήτης *Ἀνδρέας Κορνάρος*². Τὸ ἔγγραφον

Andrea Cornaro (υἱοῦ τοῦ *Zuanne*), ἐκτάκτου Γενικοῦ Προνοητοῦ καὶ στρατηγοῦ ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ 1654, περὶ οὗ βλ. *Andr. Valiero*, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 615, 649 κ.άλλ. (ἔγγραφον περὶ τούτου τῆς 7 Ἀπριλίου 1654 παρὰ *Σπυρ. Μ. Θεοτόκη*, Ἀποφάσεις Μειζονος Συμβουλίου Βενετίας. 1255 - 1669 (Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. ΑΙΙ), ἐν Ἀθήναις, 1933, σ. 241, ἀριθ. 12 καὶ ἐγκωμιαστικὸν τεῦχος ἱταλιστὶ ἐκδοθὲν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1656 ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου *Herizzo* παρὰ *E. Legend*, ἔνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 105, σ. 75)· ἡ διαστολὴ ἐγένετο ἤδη καὶ ὑπὸ *G. Gerola*, *Monumenti Veneti nell'isola di Creta, Venezia*, τόμ. IV, 1932, σ. 357, ἔπιγρ. ἀριθ. 2 καὶ *N. Β. Τωμαδάκη*, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 1 (1947), σ. 144. Ἡ παρῶσα μακρὰ ὑποσημείωσις σκοποῖ σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ συμπληρώσῃ καὶ διορθώσῃ τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἄλλοτε γραφέντα περὶ τοῦ πρώτου *Andrea Cornaro* εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 37, σημ. 15.

¹ Βλ. τὴν λεπτομερεῆ ἀφήγησιν τοῦ αὐτόπτου μάρτυρος τῶν γεγονότων *Ρεθύμνιου* στιχουργοῦ *Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ*, ἐκδ. ὑπὸ Ἀγαθαγγέλου *Ξηρουχάκη*, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645 - 1669) ἡ συλλογὴ τῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρουση, *Μαρίνου Τζάνε*, ἐν Τεργέστῃ, 1908, σ. 200 - 210 (πρβλ. διὰ τὴν ἡμερομηνίαν καὶ σ. 225, στ. 13).

² Βλ. αὐτόθι, σ. 203, στ. 5 - 10 καὶ σ. 204, στ. 25 — σ. 206, στ. 4 (ὅτι ὁ πολυλαχοῦ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Μπουνιαλῆ ἀναφερόμενος ἀπλῶς ὡς *γενεράλης* εἶναι ὁ *Ἀνδρέας Κορνάρος*, προκύπτει ἐκ τῆς σ. 194, στ. 15 καὶ τῆς σ. 209, στ. 5, ἔνθα οὗτος κατονομάζεται). Πρβλ. περὶ τοῦ θανάτου του καὶ *Gir. Brusoni*, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 92 - 93 καὶ *A. Valiero*, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 96 - 97. Τὸ ἐπεισόδιον καὶ παρὰ Ἀθανασίῳ Σκληρῷ (γράφει: *Πικρῷ*), Κρητικὸς Πόλεμος, ἐκδ. ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, τόμος δεύτερος, Ἀθήνησι, 1867, σ. 36 (τμ. Γ', στ. 142 - 157), ἔνθα ἀνθύπατος (στ. 142) εἶναι βεβαίως ὁ Κορνάρος. Πρβλ. καὶ τοὺς εἰς δημῳδῇ ἑλληνικῇ γλῶσσᾳ ποιηθέντας ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Κορνάρου ἐγκωμιαστικούς στίχους τοῦ Ἑμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆ (ἀδελφοῦ τοῦ Μαρίνου) καὶ ἐκδοθέντας μετ' ἱταλικῆς μεταφράσεως ἐν Βενετίᾳ τῷ 1668 ὑπὸ τὸν τίτλον «*Applausi funebri...*» κτλ. εἰς τεῦχος καταγραφόμενον ὑπὸ *E. Legend*, ἔνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 126, σ. 88 - 89 καὶ *N. Β. Τωμαδάκη* εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 1 (1947), σ. 144, ἀριθ. 3. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρ. Κορνάρου τούτου *Cattarin Cornaro* ἔπese γενναίως μαχόμενος ἐν Χάνδακι τὸν Μάϊον τοῦ 1669 (*Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλῆς* παρὰ Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 511, στ. 17 κ.ἑξ.).

συνετάχθη ἄρα ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν σοβαρὰν ταύτην σύγκρουσιν, ὅτε ὁ Κορνάρος δὲν ἔζη πλέον. Τίς λοιπὸν ὁ ὑπογράφας αὐτό; Τὸ ἐν τῷ καταλόγῳ φερόμενον ὄνομα *Souzi Averini*, ἄγνωστον ἡμῖν ἄλλοθεν, φαίνεται ὅτι ὀφείλεται εἰς παρανόγησιν καὶ νομίζομεν ὅτι ἦτο ἐπιβεβλημένη ἡ γενομένη διόρθωσις αὐτοῦ εἰς *Zorzi Querini*, δεδομένου ὅτι τοῦτο τὸ ὄνομα ἔφερεν ὁ τότε ἀρμοστής (*rettore*) τῆς πόλεως Ρεθύμνης, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Valiero¹, ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλῆς, κατονομάζων τοὺς δύο ἀνωτάτους ἡγέτας τῆς πόλεως, πολιτικὸν καὶ στρατιωτικόν:

*Εἴχαμεν τὸν ρετούρη μας Γεώργιον Κουϊρήνην,
τὴν χώραν ὅλην ὥριζε καὶ τὸν λαὸν νὰ κρίνῃ.
Καὶ πρεβεδόρον εἴχαμεν Πάλλη τὸν Ζαχαρίαν
καὶ τοὶ σολτάδους ὥριζε καὶ τὴν ἀρετellaριαν².*

Ὁ Μπουνιαλῆς ἀφηγεῖται περαιτέρω ὅτι, ὅτε μετὰ τινος ἡμέρας ἤλθον ἐκ Χάνδακος βενετικά πλοῖα καὶ ἀπεβίβασαν στρατὸν καὶ ἐφόδια πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκουμένων, ὁ ἀρμοστής (Κουερίνης) μετ' ἄλλων ἀρχόντων ἐπεβιβάσθησαν τῶν πλοίων τούτων καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν ἀσφαλῆ Χάνδακα:

*Τότες μισσεύουν ἀρχοντες καὶ πάγει κι' ὁ ρετούρης
κι' ἄλλοι πολλοὶ μισσέψασι κι' ὁ καπετὰ Βετούρης³.*

Καὶ ὁ Valiero ἐξ ἄλλου γράφει ὅτι ὁ ἀρμοστής *Zorzi Querini* καὶ ὁ ἑκτακτὸς Προνοητής *Zaccaria Balbi*, πανικοβληθέντες, ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου καὶ ἔφυγον, διὸ καὶ ὁ πρῶτος ἐκλήθη εἰς Βενετίαν νὰ λογοδοτήσῃ, ἐνῶ ὁ δευτέρος ἀπεβίωσεν ἀθλίως μετὰ μικρόν⁴. Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐκ Ρεθύμνης φυγῆς ταύτης τοῦ *Querini* δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς, δὲν φαίνεται ὅμως πάντως προγενεστέρα τῆς τοῦ ἐγγράφου.

Ὁλιγώτερον πιθανή, ἀλλ' οὐχὶ ἀποκλειομένη φαίνεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ

¹ A. Valiero, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 97.

² Παρὰ Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 208, στ. 27 - 28 καὶ σ. 209, στ. 1 - 2.

³ Αὐτόθι, σ. 214, στ. 15 - 16.

⁴ A. Valiero, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 97. Ὁ Valiero προσθέτει ὅτι οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἐγκλεισθέντες ἦσαν ὁ Gio. Alvise Minotto, ὁ Bernardo Bonvisi, κυβερνήται, κ.ἄ. Πρβλ. καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθ. ν. Σκληροῦ, παρὰ Κ. Ν. Σάθ. φ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36 - 37, στ. 158 - 163:

*Μεθ' ἃ προόπητις Ἀλοῦσος Μινώτος
Βομούϊσός τε ὦν ὑπέρτιμος τῆδε*

160 *ἄσσει καθειργνύοντο ἡσφαλισμένοι
κάν Κουϊρήνης πρόσθεν, ὦν κυβερνήτης
πέφυγε δέϊμας δῆρως ἐνοχλήσεις
ὡς μὴ πεπαιδευθεῖς τε πωποτοῦν τάσδε.*

ὑπογράψας τὸ ἔγγραφον δὲν ἦτο ὁ φυγὰς Querini, ἀλλ' ὁ γραμματεὺς (Segretario) *Girolamo Giavarina*, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἐξέπνευσεν ὁ *Andrea Cornaro*, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ *Girol. Brusoni*¹. Ὁ γραμματεὺς οὗτος δὲν θὰ ἦτο ἀκατάλληλος πρὸς σύνταξιν ἢ ἔστω ἀπλὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἔγγραφου, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τὸ προηγούμενον ὑπ' ἀριθ. 2β ἔγγραφον τοῦ Ἀπριλίου 1645 προέρχεται ἐκ τῆς «*Secreteria del Illustrissimo... Andrea Cornaro*», ἥτοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ *Girol. Giavarina*².

Ἀριθ. 2δ.

Ὁ χορηγῆσας τὸ ἔγγραφον *Jacopo Barbarigo* ὑπῆρξε πράγματι ἔκτακτος Προνοητῆς (μετὰ τὸν *Francesco Battaia*, 1662) τοῦ ὑπὸ τῶν Βενετῶν σταθερῶς κατεχομένου ὀχυροῦ φρουρίου τῆς Σούδας, τοῦ ἐπὶ τῆς δυνάμει νησίδος, ὅπερ καὶ ἐπεσκεύασε μερικῶς, κατ' ἀνέκδοτον ἀναφορὰν τοῦ ἀπὸ 29 Αὐγούστου 1663³. Ὁ Ἑμμανουὴλ Χορτάτσης φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀναλάβει στρατιωτικὴν τινα ὑπηρεσίαν ἐν τῷ φρουρίῳ τούτῳ, παραταθεῖσαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὥς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἐπομένων ἐγγράφων.

Ἀριθ. 2ε.

Τὸ ἔγγραφον ἀπελύθη βεβαίως ὑπὸ τοῦ *Francesco Morosini* (1616-1694), τοῦ μεγάλου Βενετοῦ πολεμικοῦ ἡγέτου τῶν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγώνων ἐν Κρήτῃ καὶ Πελοποννήσῳ, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1657 ὑπῆρξεν ὁ ἀρχιστράτηγος καὶ ὁ ὑπερασπιστὴς τοῦ Μεγάλου Κάστρου (Χάνδακος) τῆς Κρήτης. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν καὶ παράδοσιν τοῦ Χάνδακος

¹ *Girol. Brusoni*, ἔνθ' ἄνωτ., parte I, σ. 92: «*Morì alla presenza di quel Vescovo Gozzadini, e tra le braccia del Segretario Girolamo Giavarina e di Girolamo Michiele suo Cancelliere...*». Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτὸς *Giavarina*, ἀποσταλεὶς τῷ 1667 ὑπὸ τῆς Βενετίας εἰς τὸ πρὸ τοῦ Χάνδακος στρατόπεδον τοῦ Μεγάλου Βεζύρου Ἀχμέτ Κιοπρουλή χάριν διαπραγματεύσεων, ἐκρατήθη ὑπὸ τοῦτου καὶ ἐφονεύθη μυστηριωδῶς μετὰ τοῦ συνοδοῦ του *Padavino*² βλ. *Joseph von Hammer*, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 2.te verbesserte Ausgabe, τόμ. 3, Pesth, 1835, σ. 617-618 καὶ 622-623 (πρβλ. καὶ *N. Σταυρινίδης* ἐν εἰς «*Κρητικά Χρονικά*», τόμ. 2 (1948), σ. 157, σημ. 13).

² Περὶ τοῦ ὅτι ὁ *Giavarina* ἦτο ἤδη τότε γραμματεὺς τοῦ Κορνάρου, μαρτυρεῖ ἡ ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἡδὴ ὑπ' ἀριθ. κατατ. 8196 Μαρκιανῷ χειρογράφῳ ἀνέκδοτος ὑπ' ἀριθ. 23 ἐπιστολὴ τοῦ *Nicolò Zeno* ἡ ἀπευθυνομένη, κατὰ τὸν *Σπυρ. Μ. Θεοτόκην*, «*Ἑλληνικά*», τόμ. 3 (1930), σ. 371, «*πρὸς τὸν Γραμματεῖα τοῦ ἀνωτέρου Κορνάρου, Γενναρίην, ὅστις ἐξήτησεν ἵππον στρατιωτικὸν διὰ τὰ μεταβαίνειν ἀπὸ Μιραμπέλλου εἰς Ἱεράπετραν. Ἐκ Μιραμπέλλου, 29 Ἀπριλίου 1645*». *Γενναρίνης* εἶναι βεβαίως ὁ *Giavarina*.

³ *Giuseppe Gerola*, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta*, τόμ. I, Venezia, 1905, σ. 533 (καὶ σημ. 5-6).

εἰς τοὺς Τούρκους, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1669, ὁ Μοροζίνης παρέμεινεν ἐπὶ μικρόν, μετὰ μοίρας τοῦ στόλου του, ἐν Σούδα, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς συνθήκης καὶ πρὸς λήψιν μέτρων ἐνισχύσεως τῶν τριῶν φρουρῶν (Σούδας, Γραμβούσης καὶ Σπιναλόγγας) ἅτινα διὰ τῆς συνθήκης ταύτης παρέμενον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Βενετίας¹. Ἐν Σούδᾳ λοιπὸν διατρίβων εἰσέτι ὁ Μοροζίνης ἐχορήγησε τῇ 19 Ὀκτωβρίου 1669 τὸ ἔγγραφον πρὸς τὸν Ἑμμανουήλ Χορτάτην, εὐρισκόμενον πιθανῶς ἐκεῖ τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1667 (βλ. τὸ προηγούμενον ἔγγραφον), καὶ εἰς τὸν *Ἀνδρέαν Miglioti*.

Τὸν τελευταῖον τοῦτον, συγγενῇ (*congiunto*), ὡς ἀναφέρεται, τοῦ Χορτάτη, ἄρα καὶ αὐτὸν Ρεθύμνιον, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν ἐκ κώμης Μαργαρίτες Ρεθύμνης *Ἀνδρέαν Μηλιώτην*, περὶ τοῦ ὁποίου πολὺς εἰδήσεις συνεκέντρωσεν ἐσχάτως, ἀντλῶν ἰδίᾳ ἐκ τῶν τουρκικῶν ἀρχείων Ἡρακλείου, ὁ Ν. Σταυρινίδης². Ὁ Ἀνδρέας Μηλιώτης οὗτος φαίνεται ἀξιόλογον, ἀλλ' αἰνιγματικὸν πρόσωπον: Φυγὼν ἐκ τῆς τουρκοκρατηθείσης Ρεθύμνης εἰς τὸν ἐνετοκρατούμενον Χάνδακα καὶ ἐπανελθὼν ἐκ νέου τῷ 1653 « μὲ σημαίας ὑποταγῆς », ἐκέρδισε τὴν εὐνοίαν τῶν Τούρκων καὶ ἀπέκτησε σημαντικὴν περιουσίαν· τῷ 1669 ὁ μέγας βεζύρης Κιοπροουλῆς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μπουνιαλῆ, τὸν ἔχει πλησίον του ἐν τιμῇ, ὡς ἔμπιστον καὶ ἐπιδέξιον βοηθόν, πιθανῶς διερμηνέα, καὶ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν μέγαν διερμηνέα τῆς Πύλης Παναγιώτην Νικουσίου. Μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, ἀφανίζονται σχεδὸν τὰ ἔγγραφα τοῦ ἐν Κρήτῃ, μόλις δὲ τῷ 1685 ζητεῖται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ὅπως τοποθετηθῇ ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν τοῦ διερμηνέως τοῦ Πασσᾶ ἐν Χάνδακι, εἰς ἣν εἶχεν, ὡς λέγεται ἐν τῇ αἰτήσει, κατὰ τὸ παρελθὸν διακριθῇ ἐπὶ εὐθύτητι καὶ χρησιμότητι. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὅμως, ἐτελεύτησεν ὡς ἐθνομάρτυς, ἀπαγχονισθεὶς ἐν τῇ γενεθλίῳ του κώμῃ ὑπὸ τῶν γιανιτσάρων ὡς ἐνεργῶν πρὸς ἐπαναφορὰν τῶν Βενετῶν καὶ διαρπαγείσης τῆς μεγάλης περιουσίας του³. Τὴν ἐπαμφοτερίζουσιν αὐτὴν πολιτείαν τοῦ ἀνδρὸς δεικνύει καὶ τὸ σχολιαζόμενον ἔγγραφον, ὅπερ ἐπέτυχεν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ Βενετοῦ ἀρχιστρατήγου, ἐνῶ μόλις πρὸ διμήνου ὑπηρετεῖ τὸν Τούρκον ἀρχιστράτηγον! Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως νὰ εἶχε

¹ Βλ. προχείρως Βασιλείου Ψιλάκη, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, τόμ. Β', ἐν Χανίοις, 1909, σ. 348. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ τῆς Σ. Λογιάδου-Πλάτωνος, *Ἀνέκδοτο γαλλικὸ χειρόγραφο γύρω στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς πολιτορχίας τοῦ Χάντακα*, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 6 (1952), σ. 201.

² Νικ. Σταυρινίδου, *Ἀνδρέας Μηλιώτης*, πρῶτος « Γραμματικὸς τῆς Πόρτας » ἐν Κρήτῃ, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 2 (1948), σ. 546-568.

³ Αἱ πληροφορίες κατὰ τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ Νικ. Σταυρινίδου, ἐνθ' ἄνωτ., ὅπου καὶ μνεῖα τῶν πηγῶν.

προσφέρει καὶ τότε κρυφίας ἐκδουλεύσεις εἰς τοὺς Βενετούς. Ὁπωσδήποτε, φαίνεται ὅτι τοῦ ἐγγράφου τούτου εἶχεν ἀνάγκην ὁ Μηλιώτης πρὸς διευκόλυνσίν του εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθέντα, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης, ταξίδια. Ὅτι ὄντως ἐπραγματοποίησεν ἐπανειλημμένα ταξίδια μεταξὺ Βενετίας καὶ Ἱεροσολύμων πρὸ τοῦ 1674, προκύπτει ἐκ τῶν κάτωθι περὶ αὐτοῦ γραφομένων ἐν ἐπιστολῇ ἀπὸ 7 μεταγεινιῶνος (= Ἰουλίου) τοῦ ἔτους τούτου ἀποσταλείσῃ ὑπὸ τοῦ πρώην πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου τοῦ Κρητῆς πρὸς τὸν ἐν Βενετίᾳ μητροπολίτην Φιλαδελφείας Μελέτιον Χορτάτσην: «...ἀπαξ γὰρ καὶ δὶς, διὰ τοῦ ἐδγεγεσάτου καὶ συνεωτάτου ἀνδρὸς κυρίου Ἀνδρέου τοῦ Μυλαιότου, ἐπιδημοῦντος τῇ ἀγίᾳ Γῇ, ἐπιστείλαντες, καὶ νῦν αὖθις, καιροῦ δραζάμενοι, σὸ δίκαιον ἡγησάμεθα μὴ προσεπιεῖν σου τὴν ἱερὰν κεφαλὴν...»¹. Ἀκριβῶς δὲ λόγῳ τῆς ἀπουσίας του ἐκ Κρήτης, εἰς τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα τοῦ ἐν Χάνδακι Ἱεροδικείου, τῶν ἐτῶν 1671-1673, τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ Ν. Σταυρινίδου², φέρεται ἐνεργῶν οὐχὶ αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ διὰ διαφόρων πληρεξουσίων του³. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Μηλιώτης ἐκρίθη κατάλληλος ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου νὰ κομίσῃ τὰς ἐπιστολάς πρὸς τὸν Μελέτιον Χορτάτσην καὶ διὰ τὴν πρὸς τοῦτον συγγένειαν τὴν μαρτυρουμένην διὰ τοῦ παρόντος ἐγγράφου.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν προσυπογραφόμενον ὡς Cancelliere τοῦ ἀρχιστρατήγου Στέφανον Σκορδίλην, τοῦτον δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν νεαρὸν καὶ εὐφυᾶ Κρητὰ γραμματέα τοῦ Μοροζίνη τὸν συνοδεύσαντα τὸν Σκῶτον συνταγματάρχην *Thomas Annand* (ἰταλ. *Anandi*) καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῶν δυσχερῶν, ἀλλ' εἰς αἵσιον πέρας ἀχθειῶν μετὰ τῶν Τούρκων διαπραγματεύσεων, τὰς ὁποίας οὗτος διεξήγαγεν ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Μοροζίνη, περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Χάνδακος καὶ τῆς συνάψεως τῆς συνθήκης εἰρήνης (1669). Πράγματι, ὁ Brusoni, ἐξιστορῶν τὰ κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας⁴, ἀναφέρει κατ' ἐπανάληψιν τὰ ὀνόματα τοῦ διεξαγαγόντος αὐτὰς ἐμπίστου τοῦ Μοροζίνη καὶ ἐμπείρου « *Colonello Tomaso Anandi, Inglese* » καὶ τοῦ *Stefano Scordili*, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ἐν ἀρχῇ ὡς « *giovane spiritoso, e uno de 'suoi* [τοῦ Μοροζίνη δηλ.] *Ministri*

¹ Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων αὐτόγραφοι 5 ἐπιστολαὶ ἐκδίδοντος Μα-
νουὴλ Ἰ. Γεδεών, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1913, σ. 17 (ἀριθ. Γ')· ὁ Γεδεών
σημιοῖ (σ. 23) τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μπουνιαλὴ ὅτι ὁ Μηλιώτης τῷ 1669 ἔμενε παρὰ
τῷ Βεζύρη, ὑποθέτει ὅμως αὐτὸν ὄντα « ἐκ τῶν ἐν Βενετίᾳ κατοικούντων ». Ἡ ἐπι-
στολὴ τοῦ Νεκταρίου διέλαθε τὸν Σταυρινίδην.

² Νικ. Σταυρινίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 562-566 (ἔγγρα. ἀριθ. 6-9).

³ Καὶ οὐχὶ « λόγῳ τῶν σπουδαίων του ἀσχολιῶν », ὡς θεωρεῖ πιθανὸν ὁ Σταυ-
ρινίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 554.

⁴ Girol. Brusoni, ἐνθ' ἄνωτ., parte II, σ. 319-325 (πρβλ. καὶ σ.
338-339).

di Cancellaria »¹. 'Αλλά και ὁ Valiero εἰς τὸ ἀντίστοιχον τμήμα τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου ἀναφέρει ὡς ἀποσταλέντας εἰς τοὺς Τούρκους καὶ διαπραγματευθέντας τοὺς ὅρους τῆς συνθηκολογήσεως τοὺς « *Colonello Tomaso Anandi e per la lingua Stefano Scordilli* »². Λεπτομερεστάτη καὶ σαφὴς ἔκθεσις τῶν διαπραγματεύσεων τούτων εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν ἐδημοσιεύθη προσφάτως ὑπὸ Χ. Χιονίδου³, ὀφειλομένη, καθ' ἡμᾶς, εἰς τὴν γραφίδα αὐτοῦ τούτου τοῦ διεξαγαγόντος αὐτὰς Ἑλλήνου συνταγματάρχου Annand⁴, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ συγγραφεὺς, μολονότι δὲν κατονομάζει τὸν Σκορδίλην, γράφει ὅτι ὁ εἰς τοὺς Τούρκους ἀποσταλεὶς Ἀνάντης « *συνωδεδέτο μόνον ὑπὸ ἐνὸς νέου ὡς γραμματέως διὰ τὰ καταγράφη ὁ,τιδήποτε συνεζητεῖτο ἐπ' ἐνκαιρία μὲ πρόγραμμα νὰ μὴ ἀρθρώσῃ λέξιν* »⁵. ἐν τέλει δὲ γράφει πάλιν ὅτι ὁ Ἀνάντης « *καὶ ὁ μνημονευθεὶς νέος, ὁ ὁποῖος τὸν συνώδευεν ὡς γραμματεὺς τῆς ἐξοχότητός του [τοῦ Μοροζίνη δηλ.] καὶ ὁ ὁποῖος παρευρέθη εἰς ὅλας τὰς συναντήσεις καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡς σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ Ἀνάντου καὶ τῆς ἐξοχότητός του τοῦ Ἀρχιστρατήγου* »⁶, παρουσιάσθησαν ἐν πομπῇ, ἅμα τῇ εὐτυχεὶ ἀπολήξει τῶν διαπραγματεύσεων, ἐνώπιον τοῦ Μεγά-

¹ Αὐτόθι, σ. 320. Ὅτι ὁ Anandi ἦτο Σκῶτος, μαρτυρεῖ τὸ ἀνώνυμον γαλλικὸν χρονικὸν τῆς ἐποχῆς τὸ ἐκδοθὲν καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ Σ. Λογιάνου - Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ., « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 6 (1952), σ. 92 - 130 καὶ 163 - 203, βλ. σ. 130 : « *Un colonel Escossois appellé Anandie en Italien ou Annam [γράφει : Annand] selon les Escossois, eut la charge de cet envoie...* » κλπ.

² Andrea Valiero, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 740 κ.ἐξ.

³ Harry Hionides, Ἑλλικὸν ὑπόμνημα περὶ τῆς πολιορκίας καὶ πτώσεως τοῦ Χάνδακος, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 403 - 505. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς τμήμα ἐκδίδεται ἀπὸ τῆς σελ. 421 κ.ἐξ., συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ ἐλληνικῆς μεταφράσεως γενομένης ὑπὸ τῆς συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ τούτου.

⁴ Τοῦτο οὐδόλως παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ ἀνυπόπτου ἐκδότου τοῦ σημαντικοῦ τούτου κειμένου. Τὴν ἀπόδειξιν ὁμως παρέχει αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τῆς ἐκθέσεως, ἣτις, ἐνῶ ἔχει συνταχθῇ εἰς τρίτον πρόσωπον (« ὁ συνταγματάρχης Ἀνάντης εἶπεν... ἀπήντησεν » κ.τ.θ.), ἐνιαχοῦ μετατρέπεται εἰς πρῶτον· βλ. σ. 493 « ὁ Παῖς ἐβάδιζεν εἰς ἀπόστασιν 15 βημάτων πρὸ ἡμῶν » (before us), σ. 494 « 4 ἡ 5 βήματα διπλοῦν ἡμῶν ἤρχοντο... » (behind us), « ἐφ' ἃ σάμεν τότε... » (Then we came), σ. 497 « ἡ 1 θομεν τώρα ἐνώπιόν των » (we are now came, ὁ λόγος πάντοτε περὶ τῶν δύο μόνων ἀπεσταλμένων Ἀνάντη καὶ Σκορδίλη). Ἄλλὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἔκθεσις παρέχει τοιαύτας λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι ὑπ' οὐδενὸς τρίτου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐγινώσκοντο (πρβλ. τὴν ἐν σ. 494 - 495 ἐναργῇ περιγραφὴν τοῦ διακόσμου τῶν αἰθουσῶν ὑποδοχῆς τοῦ Μεγάλου Βεζύρη κλπ.), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ὅτι αὕτη ἐγράφη (πρᾶγμα ἀσύνηδες) ἀγγλιστί, ἄρα ὑπὸ Ἑλλήνου, οἷος ὁ περὶ οὗ κυρίως διαλαμβάνει Annand, καὶ διεσώθη ἐν Ἀγγλίᾳ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε κινήσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἐκδότου.

⁵ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 450. Ἡ πρόθεσις μειώσεως τῆς συμβολῆς τοῦ Σκορδίλη ὑπὸ τοῦ συνεργάτου του εἶναι ἐμφανής.

⁶ Αὐτόθι, σ. 493.

λου Βεζύρη καὶ ἀντήλλαξαν μετ' αὐτοῦ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς συνθήκης, ἔλαβον δὲ παρ' αὐτοῦ ὡς δῶρον δύο περσικὰς χρυσοκεντήτους στολάς¹. Ἐκ τοῦ ἡμετέρου ἔγγραφου προκύπτει νῦν ὅτι ὁ *Στέφανος Σκοροδίλης* μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος ἠκολούθησε τὸν Μοροζίνην ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος του καὶ δὲν ἔπαισε παρέχων εἰς αὐτὸν τὰς τοσοῦτον τελεσφόρους ἀποδειχθείσας ὑπηρεσίας του.

Ἀριθ. 2στ.

Ὁ *Lucando Venier* (οὗτω διωρθώσαμεν τὸ ἐν τῷ καταλόγῳ *Lucando Teunier*) ὑπῆρξεν ἔκτακτος Προνοητῆς τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας μετὰ τὸν *Jacopo Barbarigo* (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 2δ) καὶ ἐπεσκεύασε τὰ τεῖχη, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀπὸ 10 Μαρτίου 1667 ἀνεκδότου ἀναφορᾶς αὐτοῦ².

Ἀριθ. 2ζ.

Καὶ ὁ *Girolamo Pesaro*, ἔκτακτος Προνοητῆς τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, εἶναι ἐπίσης γνωστὸς κατὰ τὰ ἔτη 1670-1672³ καὶ σώζονται ἀνέκδοτοι ἀναφοραὶ του ἀπὸ 19 Ἰανουαρίου καὶ 9 Ὀκτωβρίου 1671⁴.

Ἀριθ. 3α.

Πρόκειται περὶ ἀντιγράφου εἰλημμένου ἐκ τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας καὶ δυναμένου ἴσως, τῇ βοήθειᾳ τῆς σημειουμένης ἐνδείξεως, ν' ἀνευρεθῇ καὶ σήμερον. Ἡ χρονολογία του (1492) ἐμπίπτει ὄντως εἰς τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ χορηγήσαντος αὐτὸ Δόγη τῆς Βενετίας *Agostino Barbarigo* (1486-1501)· ὁ ἀριθμὸς τῆς Ἰνδικτικῶνος (XI καὶ οὐχὶ X) δεικνύει ὅτι τὸ ἔγγραφον ἔφερε χρονολογίαν ἀπὸ Σεπτεμβρίου μέχρι Δεκεμβρίου τοῦ 1492.

Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸν ὑπὲρ οὗ τὸ ἔγγραφον *Κωνσταντῖνον Χορτάτην* δέον νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν εἰς ἔγγραφον (τὸ αὐτὸ ἀρά γε;) τοῦ αὐτοῦ Δόγη πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης ἀπὸ 9 Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1492 μνημονευόμενον εὐγενῆ Κρητὰ *Κωνσταντῖνον Χορτάτην*· τοῦ ἔγγραφου τούτου παρατίθεται ἡ ἐξῆς περίληψις ὑπὸ Ν. Iorga⁵:

¹ Αὐτόθι, σ. 494-498.

² G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 7).

³ Περὶ τοῦ διορισμοῦ του τῷ 1670, ἦτοι εὐθὺς μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν, βλ. S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, τόμ. VII, Venezia 1858, σ. 473. Πρβλ. καὶ G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 536, σημ. 1.

⁴ G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 8).

⁵ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades, cinquième série* (1476-1500), Bucarest, 1915, σ. 205, ἀριθ. CCX. Τὸ ἔγγραφον ἀπόκειται, ὡς σημειοῖ ὁ Iorga, εἰς τὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, *Duca di Candia, Ducali e lettere ricevute*, Q. 37.

« Intervention pour Constantin Chortaci, noble crétois, qui, *« suis etiam facultatibus et propriis fortunis expositis in urbis calamitosae nigropontinae a Turcis capte subsidium et auxilium, fuit cum sua biremi armata et bene in ordine, qua biremi a Turcorum classe capta et nautis ipsius crudeliter occisis, dominium nostrum scripsit et commendavit predictum Constantinum regimini nostro Creten »*, pour un subside, dès le 6 février 1480 ».

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Χορτάτση, ἀπολέσαντος κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Χαλκίδος (ἦτοι τῷ 1470), τὴν περιουσίαν του, ὥς καὶ ἰδιόκτητον καλῶς ἐξηρτυμένον πλοῖον, ὅπερ ἡχμαλωτίσθη ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, δὲν φαίνεται ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Χορτάτση, « ἀνδραγαθήσαντος πολλαχὺ τῆς Κρήτης » (ἀλλὰ κατὰ τίνων;). Πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι πρόκειται, παρὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν χρονολογιῶν καὶ τῶν ὀνοματεπωνύμων, περὶ δύο ὁμωνύμων προσώπων. Ἀφ' ἑτέρου εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι καὶ εἰς τὸ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2^α ἐγγράφῳ μνημονευόμενον δουκικὸν ἔγγραφον ὑπὲρ Κωνσταντίνου Χορτάτση (τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου) ἀναφέρεται οὗτος ὡς « παρευρεθεὶς ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Χαλκίδος », τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ, ὡς ἐλέχθη, ὅτι ἡ χρονολογία 1446, τὴν ὁποίαν τοῦτο φέρει, δεόν νὰ μετατεθῇ μετὰ τὸ 1470. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν τὸ δουκικὸν τοῦτο ἔγγραφον καὶ τὸ ἀνωτέρω παρὰ Iorga νὰ ἀναφῶνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἴτε τὸ πρόσωπον τοῦτο ταυτίζεται εἴτε ὄχι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Χορτάτσην τοῦ παρόντος ἐγγράφου.

Ἀριθ. 3β.

Ὁ λατινικὸς τύπος *Maurus* τοῦ ὀνόματος τοῦ Λόγη τῆς Βενετίας *Cristoforo Moro* (1462-1471) δεικνύει ὅτι πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ ἐγγράφου διασωθέντος ἐν τῷ λατινικῷ αὐτοῦ πρωτοτύπῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἰταλικῇ μεταφράσει. Θὰ ἦτο δύσκολον καὶ πάλιν ν' ἀποφανθῶμεν, ἂν ὁ ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ τῆς 31 Αὐγούστου 1466 Ἀντώνιος Χορτάτσης ταυτίζεται πρὸς τὸν ὁμώνυμόν του τὸν φερόμενον ἐν βενετικῷ ἐγγράφῳ (Senato Mar, Reg. 8, φ. 66^r) τοῦ αὐτοῦ μὲν ἔτους 1466, ἀλλὰ διαφόρου ἡμερομηνίας (24 Μαρτίου), περὶ οὗ παρέχεται ὑπὸ H. Noiret¹ ἡ ἀκόλουθος περίληψις : « On accorde à Antoine Cortaci, qui a rendu des services gratuits au gouvernement vénitien : *« habere, uli et gaudere et participare de officiis et beneficiis civitatis Crete et insule, quemadmodum nullis aliis concessum est »*. »

¹ Hippolyte Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485 tirés des archives de Venise, Paris, 1892, σ. 501.

Ὅπως δὲ ποτε, ὁ Ἀντώνιος Χορτάτσης τοῦ ἡμετέρου ἑγγράφου δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ Νικολάου Χορτάτση (τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου), ὑπὲρ οὗ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2^α ἑγγραφοῦ τοῦ 1568. Θὰ ἡδύνατο ὅμως νὰ εἶναι ὁ πατὴρ τῶν ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ ἑγγράφῳ μνημονευομένων ὡς ἀπαντώντων εἰς παλαιότερα ἑγγραφα ἀδελφῶν Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου (υἱῶν τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου), ἂν αἱ χρονολογίαι τούτων (1440 καὶ 1446) μετετίθεντο, ὡς εἶδομεν ὅτι ἐπιβάλλεται ἐξ ἐσωτερικῶν κριτηρίων.

Ἀριθ. 3γ.

Ὁ ὑφ' οὗ ἐγένοντο τὰ παρόντα ἀντίγραφα, ὡς καὶ τὰ τοῦ ἐπομένου ἀριθμοῦ 3δ, συμβολαιογράφος ἐν Βενετίᾳ *Φραγκίσκος Βελᾶνος* (*Velano*, οὐχὶ δὲ *Vetano*, ὡς ἐκ παραναγνώσεως ἐν τῷ καταλόγῳ) εἶναι γνωστὸς συμβολαιογράφος φερόμενος καὶ εἰς ἄλλα ἑγγραφα τῆς ἐποχῆς ταύτης¹. Γνωρίζομεν δὲ καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας του ἀσχοῦντα τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα ἐν Βενετίᾳ². Κατὰ τὸν Κ. Δ. Μέρτζιον, «οἱ Βελᾶνοι ἦσαν ἐλληνορθόδοξοι ἐκ Κρήτης, γινώσκαι συνεπῶς καὶ τῆς ἐλληνικῆς καὶ δι' αὐτὸ προετιμῶντο διὰ τὰς συμβολαιογραφικὰς πράξεις ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς»³. Διὰ τοῦτο λοιπὸν προετιμήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἑμμανουὴλ Χορτάτση, ἐλθόντος, φαίνεται, τῷ 1677 εἰς Βενετίαν.

Τὸ πρῶτον τῶν ἀντιγράφων ἀφορᾷ εἰς γνωστὸν ἑγγραφοῦ, τὸ ὑπ' ἀριθ. 2^ε. Τὸ δὲ μόνον νέον ἐνταῦθα μνημονευόμενον ἑγγραφοῦ ἀπὸ 10 Μαΐου

¹ Ὡς π.χ. εἰς τὰς ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου ἐν «Ἡπειρωτικοῖς Χρονικοῖς», τόμ. 13 (1938) δημοσιευθεῖσας διαθήκας τοῦ Νικολάου Σάρρου (Νοέμβρ 1697, βλ. σ. 106) καὶ τῆς Χαΐδως Γλυκῆς (1706/1707, βλ. σ. 107 - 109). Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη, 1947, σ. 261, σημ. 3 καὶ σ. 469 ἀναφέρονται ἑτέρα ἑγγραφα τοῦ Francesco Velano, τῶν ἐτῶν 1699 καὶ 1707, ἀποκείμενα εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 13603 καὶ 13605 φακέλους τῶν ἀνεκδότων νοταριακῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας.

² Ἦτοι προγενεστέρως μὲν τοῦ Φραγκίσκου τὸν *Νικόλαον Βελᾶνον*, τοῦ ὁποίου συμβολαιογραφικὴν πράξιν ἀπὸ 20 Μαΐου 1662 ἀναφέρει ὁ E. Legrand, *Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle*, τόμ. 3, Paris, 1895, σ. 344, μεταγενεστέρως δὲ τὸν *Αἰμίλιον Βελᾶνον*, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ἑγγραφα τῶν ἐτῶν 1725 (Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939, σ. 146 - 147), 1732 (αὐτόθι, σ. 147) καὶ 1749 (Τοῦ αὐτοῦ, «Ἡπειρωτικά Χρονικά», τόμ. 13, σ. 95 καὶ 101).

³ «Ἡπειρωτικά Χρονικά», ἔνθ' ἄνωτ., σ. 109, σημ. 8. Τὴν περὶ κρητικῆς τῶν Βελᾶνων καταγωγῆς πληροφορίαν τοῦ Μέρτζιου δὲν ἡδυνήθημεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν ἄλλοθεν. Ἡ ἐκ τοῦ ὑπὸ Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Βενετικοῦ Κράτους, ἐν Κερκύρᾳ, ᾠ. ἔ. (1926), σ. 78 - 85 παρατιθεμένου καταλόγου τῶν συμβολαιογράφων τῆς Κρήτης ἀπουσία αὐτῶν οὐδὲν πάντως σημαίνει, ἀφοῦ οὐχὶ ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' ἐν Βενετίᾳ ἦσαν ἐγκατεστημένοι.

1674, δι' ὃ ἐχορηγήθη τὸ δεύτερον ἀντίγραφον, ἐδόθη εἰς τὸν Ἑμμαν. Χορτάτην ὑπὸ τοῦ *Paolo Nani* (οὐχὶ *Nacci*), Προνοητοῦ καὶ τούτου τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, τοῦ ὁποῦ γνωρίζομεν ἀνεκδότους ἀναφορὰς τῶν ἐτῶν 1672 (28 Ἰουνίου, 26 Ἰουλίου, 1 καὶ 15 Δεκεμβρίου), 1673 (8 Μαρτίου) καὶ 1674 (5 Φεβρουαρίου)¹. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἑμμανουήλ Χορτάτης ἐζήτει καὶ ἐλάμβανε πιστοποιητικὰ περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν του ἐν Σούδα παρὰ πάντων τῶν διαδοχικῶν ἐκτάκτων Προνοητῶν (ἦτοι ἐν προκειμένῳ φρουράρχων) τοῦ φρουρίου τούτου.

Ἀριθ. 3δ.

Τὰ ἔγγραφα τῶν *L. Venier* καὶ *G. Pesaro*, τὰ μόνα ἐξ ὅλων τῶν ἐν ἀντιγράφοις ἀναπαραχθέντων ἅτινα καθορίζονται ρητῶς ἐνταῦθα, εἶναι προφανῶς τὰ ὑπ' ἀριθ. 2στ καὶ 2ζ, ἦτοι τὰ δύο τελευταῖα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 τετραδίου.

Ἀριθ. 4α.

Τίνων ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2α-2ζ ἔγγραφων περιείχοντο ἐνταῦθα ἀντίγραφα, δὲν προσδιορίζεται.

Ἀριθ. 4β.

Τὰ περὶ τῆς εἰς τὸν Μελέτιον Χορτάτην, ἀρχιεπίσκοπον Φιλαδελφείας (1657-1677) καὶ ἀδελφόν, ὡς μαθητόμενον τὸ πρῶτον ἐντεῦθεν, τοῦ Ἑμμανουήλ, δωρεᾶς ταύτης ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε καὶ ἐκ τῶν γραφομένων τοῦ Ἰωάννου Βελούδη, ὅστις ἀναφέρει εἰς τὰ περὶ Μελετίου ὅτι «εἰς τοῦτον ἡ σύγκλητος ἐχορήγησε, παρὰ τ' ἄλλα, καὶ ἰσόβιον εἰσόδημα, τὸ τῆς ἐν Κερκύρᾳ Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Μωραΐτων»². Τὸ ἡμέτερον ἔγγραφο καθορίζει καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς δωρεᾶς ταύτης (1676), ὀνομάζει ὁμῶς τὴν μονὴν «τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μωραΐτη». Ἡ ὁρθὴ ὀνομασία τῆς μονῆς εἶναι «Ἁγιος Ἰωάννης τοῦ Μωραΐτη», καίτοι δ' αὕτη παρὰ τὴν κόμην Γαστούρι τῆς Κερκύρας³. Τὰ εἰσοδήματα τῆς μονῆς ταύ-

¹ *G. Gerola*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 9-12). Κατὰ τὸν *Σπυρ. Π. Λάμπρον*, Ἑλληνικὰ ἱστορήματα ἐν κώδιξι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 10 (1913), σ. 483, εἰς τὸν κώδικα *Eger-ton* 1163 περιέχονται «ἐπιστολαὶ τῆς βενετικῆς συγκλήτου ἐξ ὀνόματος τοῦ δόγη πρὸς Ἰάκωβον Νάνην καὶ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ Παῦλον Νάνην, Ἐπίτροπον ἐν Κρήτῃ καὶ Γενικὸν Προνοητὴν ἐν Πελοποννήσῳ (1671-1697), ἰταλιστί».

² Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ. Ἱστορικὸν ὑπόμνημα Ἰωάννου Βελούδου, ἐκδοσις δευτέρα, Βενετία, 1893, σ. 78.

³ Βλ. *Σπυρίδωνος Κ. Παπαγεωργίου*, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ νῦν, ἐν Κερκύρᾳ, 1920, σ. 224.

τῆς ἐχορηγοῦντο ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Γερουσίας εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς μητροπολίτας Φιλαδελφείας, ὡς ἐγένετο καὶ βραδύτερον, τῷ 1635, διὰ τὸν μητροπολίτην Μελέτιον Τυπάλδον (1685-1713)¹. Κατὰ τὸν Ἡλ. Τσιτσέλην, ἡ μονὴ παρεχωρήθη καὶ εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ τελευταίου τούτου Ἱερεμίαν Τυπάλδον († 1728), ἐπίσκοπον Μεθώνης² (ἀπὸ τοῦ 1684), σήμερον δ' εἶναι ἰδιωτικὴ ἐκκλησία τῆς οἰκογενείας Χασομέρη³. Ἡ ἀπὸ 10 Ἀπριλίου 1677 γενομένη ἐπικύρωσις τῆς δωρεᾶς ὑπὲρ μόνου τοῦ Ἑμμανουὴλ Χορτάτση φαίνεται ὅτι προεκλήθη κατόπιν τοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θανάτου τοῦ Μελετίου ἐν Βενετίᾳ⁴, ὅπου εὐρίσκετο τότε ὁ Ἑμμανουὴλ (βλ. τὰ προηγούμενα ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 3γ καὶ 3δ). Ἡ δὲ ἐν Σούδα γενομένη τῇ 28 Μαΐου 1689 ἐπικύρωσις τῶν ἄνω ἐγγράφων (πιθανῶς ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ τότε ἐκτάκτου Προνοητοῦ Angelo Michiel)⁵ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἑμμανουὴλ ἐπανέκαμψε πάλιν μετὰ τὸ 1677 καὶ διέμενεν εἰσέτι, εἰκοσαετίαν ὅλην μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, εἰς τὸ βενετικὸν τοῦτο φρουρίον τῆς Κρήτης.

Ἀριθ. 4γ.

Καὶ ἐνταῦθα δὲν προσδιορίζεται τίνα τὰ ἀντιγραφέντα ἔγγραφα, ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2α-2ε καὶ 3α-3δ πάντως.

Ἀριθ. 4δ-4ε.

Περὶ τῆς ὑπὸ Φραγκίσκου Μοροζίνη δωρεᾶς τῆς μονῆς τοῦ Μέρπακα (εἰς τὸν Ἀθανάσιον Χορτάτσην) βλ. κατωτέρω τὰς σημειώσεις εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 4η καὶ 5 ἔγγραφα.

Ἀριθ. 4ς.

Ἡ εὐαρέσκεια ἀπενεμήθη εἰς τὸν Ἑμμανουὴλ Χορτάτσην προφανῶς διὰ τὴν πολεμικὴν του συμβολὴν εἰς τὸν νέον ἀγῶνα τῶν Βενετῶν κατὰ τῶν Τούρκων (1684 κ.ε.ξ.) ὑπὸ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη. Ὁ Ἑμμανουὴλ θὰ ἦλθεν εἰς Πελοπόννησον (κατακτηθεῖσαν ἤδη ἔξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τοῦ 1687, ἐξαίρεσι τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας, ὅπερ παρεδόθη τὸν Αὐγούστου τοῦ 1690)⁶ μετὰ τὴν 28 Μαΐου 1689, ὅτε εὐρί-

¹ Ἱ. Βελούδου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 81-82.

² Ἡλία Ἀ. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθῆναις, 1904, σ. 756.

³ Αὐτόθι, σημ. 1.

⁴ Βλ. Ἱ. Βελούδου, ἔνθ' ἄνωτ.

⁵ Βλ. G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 534 (καὶ σημ. 4-5). Ὁ Michiel διωρίσθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην τῷ 1688· βλ. Alessandro Locatelli, Racconto storico della Veneta Guerra in Levante, Colonia, 1691, τόμ. II, σ. 158.

⁶ Βλ. τὴν καὶ σήμερον θεμελιώδη παραμένουσαν ἐργασίαν τοῦ Leopold

σκετο εισέτι ἐν Σούδα (βλ. ἔγγρα. ὑπ' ἀριθ. 4β). Ὁ χορηγῆσας τῇ 16 Ὀκτωβρίου 1691 τὴν εὐαρέσκειαν *Tadio Gradenigo* εἶναι ὁ μετὰ τὸν Γενικὸν Προνοητὴν Ἰάκωβον Corner (1688-1690) εἰς Πελοπόννησον ἐλθὼν ὡς Ἑκτακτος Προνοητὴς τοῦ Βασιλείου τοῦ Μορέως (1690-1692), τοῦ ὁποίου ἡ ἀπὸ 15 Μαρτίου 1692 ἐκθεσις ἔχει δημοσιευθῇ¹. Τὸ Ναύπλιον, πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου, ἦτο ἔδρα τοῦ Γενικοῦ ἢ τοῦ Ἑκτάκτου Προνοητοῦ ὡς καὶ τοῦ Προνοητοῦ τῆς Ρωμανίας (Romania), μιᾶς τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν, εἰς αἷς ἡ Πελοπόννησος διηρέθη.

Ἀριθ. 4ε.

Ὁ Φραγκῖσκος Χορτάτισης θὰ εἶχεν ἔλθει εἰς Πελοπόννησον ἐκ Σούδας μετὰ τοῦ πατρός του Ἑμμανουήλ (βλ. σημ. εἰς προηγούμεν. ἔγγραφον), ἄρα μεταξὺ 1689-1691. Ἐν Ναυπλίῳ ὡς Προνοητὴς τῆς Ρωμανίας ἤδρευε τῷ 1694 ὁ *Marco Pisani* (1693-1696)². Τούτου ἄρα γε τὸ ὄνομα ἔχει παραφθαρῇ ἐν τῷ καταλόγῳ εἰς *Girolano Pizzarco*, κατὰ σύγχυσιν ἴσως πρὸς τὸ τοῦ ἐν Σούδα Ἑκτάκτου Προνοητοῦ *Girolamo Pesaro* (βλ. ἔγγρα. 2ε); Ἀθῆλον. Ὁ Φραγκῖσκος εἶχε πιθανῶς ἀγωνισθῇ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βενετῶν πρὸς ἀπώκρουσιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1691 καὶ ἐντεῦθεν εἰσβολῶν τοῦ Τούρκου σερασκέρη τῆς Ἑλλάδος ἐπικουρουμένου ὑπὸ τοῦ διαβοήτου Λιμπεράκη Γερακάρη³.

Ἀριθ. 4η.

Ὁ *Giacomo da Mosto* ὑπῆρξε Γενικὸς Προνοητὴς τῶν Ὀπλων (Provveditor General dell' Armi) ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ χρονολογία τῆς θητείας του δὲν ἀναφέρεται δυστυχῶς ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐκθέσει του⁴, διότι αὕτη ἔχει παραδοθῇ ἀνεπίγραφος καὶ ἀχρονολόγητος. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι εἶχε πράγματι ἀναχθῇ εἰς τὸ αξίωμα τοῦτο πρὸ τῆς χρονολογίας τοῦ ἐγγράφου (12 Ὀκτωβρίου 1701), διότι τῇ 8η τοῦ αὐτοῦ

Ranke, *Die Venezianer in Morea*, τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασις (Περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἐνετοκρατίας (1685-1715) ὑπὸ Λεοπόλδου Ρανκίου) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ ἐν «Πανδώρα», τόμ. 12 (1861/2), σ. 553-563, 577-585 καὶ τόμ. 13 (1862/3), σ. 1-9 καὶ 25-34.

¹ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἡ περὶ Πελοποννήσου ἐκθεσις τοῦ Βενετοῦ Προνοητοῦ Γραδενίγου, ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. 5 (1900), σ. 228-251 καὶ 425-428.

² Βλ. τὸν κατάλογον τῶν Provveditori di Romania τὸν δημοσιευθέντα ἐν *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques* par Charles Hopf, Berlin, 1873, σ. 387.

³ Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήνησι, 1869, σ. 394 κ.εξ.

⁴ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν Προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου ἐκ τῶν ἐν Βενετίᾳ ἀρχείων, ΔΙΕΕ, τόμ. 5 (1900), σ. 561-567.

μηνὸς καὶ ἔτους εἶχεν ἤδη ἐπανέλθει εἰς Βενετίαν καὶ ὑπέβαλλε τὴν ἔκθεσίν του ὁ Francesco Grimaldi¹, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἄμεσος προκατόχος τοῦ Da Mosto, ὃς δεικνύει ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ ἐκδομένου² κατατοπιστικοῦ ὑπομνήματος τοῦ ἀποχωροῦντος Grimaldi πρὸς τὸν ἀναλαμβάνοντα Da Mosto: « *Informatione scritta al Eccmo Sigr Proveditor General dell' Armi in Regno da Mosto dall' Eccmo Sigr Provr General Grimaldi colla cessione della carica* »³. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ V. Spretti ἀναφέρεται⁴ ὅτι ὁ Giacomo da Mosto ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦτο τῷ 1700. Εἶχε δὲ οὗτος χρηματίσει πρότερον καὶ ἀρμοστής (rettor) τῆς ἐπαρχίας Ρωμανίας, ἀπὸ 1692 - 1694⁵.

Ὁ Ἀθανάσιος Χορτάτσης, ἀδελφὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ (ἀφ' οὗ ὁ υἱὸς τοῦτου Φραγκίσκος ἀναφέρεται ὡς ἀνεψιὸς του, βλ. ἀριθ. 5), γίνεται νῦν τὸ πρῶτον γνωστός. Τὸ ὄνομά του ἐλλεῖπει ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐπισκόπων Ρεθύμνης κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν⁶, ὅστις ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως μέχρι τοῦ 1719 περιλαμβάνει δύο μόνον μεμαρτυρημένους ἱεράρχας, τὸν Μακάριον (1671 - 1680) καὶ τὸν Φιλόθεον Πατελλάρων (ὄντα πρῶτον Ρεθύμνης τῷ 1684). Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀποβαίνει δύσκολος ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησις τοῦ Ἀθανασίου. Ἐν φαίνεται βέβαιον, ὅτι καὶ οὗτος, ὡς καὶ ἄλλοι Κρήτες ἱεράρχαι, φεύγων τὸν τουρκικὸν ζυγόν, κατέφυγεν εἰς βενετικὸν ἔδαφος, τὴν μόλις κατακτηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μοροζίνου Πελοπόννησον· ἐκεῖ προσέφερεν ὑπηρεσίας, δι' ἃς παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τούτου, ἄρτι γενομένου Δόγη τῆς Βενετίας (3 Ἀπριλίου 1688), δι' ἐγγράφων του ἀπὸ 30 Ἰουνίου καὶ 9 Δεκεμβρίου 1688 (βλ. καὶ ἐγγρ. ἀριθ. 4δ), τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, περὶ ὧν γίνεται εἰδικώτερος λόγος κατωτέρω εἰς τὰς σημειώσεις τῶν ὑπ' ἀριθ. 5 ἐγγράφων.

*Αριθ. 4θ.

Δὲν ἀναφέρεται τίς ὁ χορηγήσας τὸ ἔγγραφον. Πιθανῶς ὁ τότε (1702)

¹ Αὐτόθι, σ. 448 - 532.

² Αὐτόθι, σ. 533 - 561.

³ Ἡ ἐν τέλει τοῦ ὑπομνήματος τούτου φερομένη (αὐτόθι, σ. 561) χρονολογία 1708 ὀφείλει ἀσφαλῶς νὰ διορθωθῇ εἰς 1700. Πράγματι, ὁ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενος (σ. 557) ὡς τότε Προνοητὴς τῆς Ἀχαΐας Foscari ἐξηγημάτισεν ἀπὸ 1698 - 1700 (κατὰ τὸν κατάλογον παρὰ Charles Hopf, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 387), ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ἓν μόνον, ἀλλὰ καίριον παράδειγμα.

⁴ Vittorio Spretti, Enciclopedia storico-nobiliare italiana, τόμ. IV, Milano, 1931, σ. 736^a.

⁵ Charles Hopf, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 386.

⁶ Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645 - 1898), ΕΕΚΣ, τόμ. 3 (1940), σ. 140.

Γεν. Προνοητής Πελοποννήσου, ἀφοῦ ἐγγράφη ἐν Ναυπλίῳ, ἄρα ὁ χορηγήσας καὶ τὸ προηγούμενον *Giacomo da Mosto*.

Ἐπιθ. 5.

Τὰ ὑπὸ τοῦ Φραγκ. Μοροζίνη εἰς τὸν Ἀθανάσιον Χορτάτην παραχωρηθέντα τῷ 1688 κτήματα (βλ. προηγ. ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 4δ-4ε καὶ 4η-4θ) καθορίζονται ἐνταῦθα ἀκριβέστερον: πρόκειται περὶ « τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἀγίου Θεοδοσίου μετὰ τοῦ μετοχίου τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακα ». Ἀμφότερα ταῦτα εἶναι παλαιά, διαλελυμένα σήμερον μοναστήρια, κείμενα ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ναυπλίας τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος, πρὸς βορρᾶν τοῦ Ναυπλίου. Καὶ ἡ μὲν Παναγία ἐν Μέρμπακα δὲν εἶναι ἄλλη τῆς γνωστῆς ὁραίας ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἀργολικῆς πεδιάδος χωρίῳ τούτῳ βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τοῦ 12ου αἰῶνος, περὶ ἧς πολλὰ ἔχουν γραφῇ μέχρι τοῦδε¹. Τὸ δὲ μονύδριον τοῦ Ἀγίου Θεοδοσίου, ἡρειπωμένον σήμερον, εὐρίσκεται παρὰ τὸ μίαν ὄραν ἀπέχον τοῦ Μέρμπακα χωρίου Παναρίτι² καὶ ἔχει ὁμοίως βυζαντινὸν ναὸν τοῦ 12ου αἰῶνος παρουσιάζοντα ἰδιάζοντα ἀρχιτεκτονικὸν τύπον καὶ γενόμενον διὰ τοῦτο ἐσχάτως ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως³.

Ἡ ἱστορικὴ σημασία τῶν δύο τούτων μονῶν ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῆς ἀρχαιολογικῆς. Πρόκειται περὶ μονυδρίων, περὶ ὧν ὀλίγισται εἰδήσεις εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωσταί. Διὰ τὴν ἐν Μέρμπακα μονὴν ἀσήμαντα εἶναι τὰ ὀλίγα ἐπιγραφικὰ χαράγματα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ Κ. Γ. Ζησίου⁴. Ἐκ τῶν ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους ἀποκειμένων νεωτέρων περὶ αὐτῆς ἐγγράφων⁵ προκύπτει ὅτι ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος ἦτο ἤδη διαλελυμένη καὶ τὰ εὐφορα κτήματά της εἶχον κατα-

¹ Βλ. πρὸ πάντων τὴν μονογραφίαν τοῦ Adolf Struck, Vier byzantinische Kirchen der Argolis (Plataniti, Chonika, Merbaka und Areia), « Athenische Mitteilungen », τόμ. XXXIV (1909), σ. 189-236 (βλ. σ. 201-210:3. Panagia - Kirche zu Merbaka). Ὁ Struck ἡρμήνευσε (σ. 234-236) καὶ τὸ ὄνομα Μέρμπακας ἐκ τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Κορίνθου (1277-1282) Wilhelm von Meerbeke. Τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ Antoine Bon, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, Paris, σ. 145, σημ. 5.

² Βλ. Ἀντωνίου Μηλιαράκη, Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας, ἐν Ἀθήναις, 1886, σ. 79.

³ E. Stikas, Une rare application de trompes dans une église byzantine en Argolide (Grèce), « Atti dell'VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini », vol. II, Roma, 1953 (= « Studi Bizantini e Neellenici », vol. 8), σ. 260-264 καὶ tav. LXXXIX-XCI.

⁴ Κ. Γ. Ζησίου, Ἐπιγραφαὶ Ναυπλίας, « Ἀθηνᾶ », τόμ. 3 (1891), σ. 499-501.

⁵ Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. ὑπ' ἀριθ. 228.

στῇ ἰδιοκτησίᾳ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου. Κατὰ σωζόμενον ἐν πρωτοτύπῳ πωλητήριον ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου Ναυπλίου Γρηγορίου ὑπὸ χρονολογίαν 20 Φεβρουαρίου 1812, οὗτος ἐπώλησεν ἀδιστάκτως ὡς ἰδίαν περιουσίαν « τὸ περιβόλι τῆς Παναγίας εἰς Μέρμπακα, καθὼς εἶναι χωρισμένον, με τοὺς τράφους του, με τὰ σπήτια, ἐλαίας καὶ λοιπὰ δένδρη, ἔτι δὲ καὶ τὴν παλιοκλησίᾳ, καὶ τὸ χωράφι ὁποῦ δεκατίζεται εἰς Κουρτίκη » εἰς τὸν τότε ἀρχιδιάκονον Ἀθανάσιον, ὅστις ἐξηκολούθει τῷ 1833, πρωτοσύγκελλος ὢν Ἀργους, κατέχων καὶ νεμόμενος τὰ κτήματα ταῦτα, ἠνάγκασε δὲ τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Βασ. Γραμματείαν ν' ἀποδυσθῇ εἰς μακρὸν ἀγῶνα (1833-1837) ἐναντίον του πρὸς διεκδίκησίν των. Τὸ δὲ μοναστήριον τοῦ Ἀγίου Θεοδοσίου ἀναφέρεται ἐν ἐκθέσει τοῦ Βενετοῦ Προνοητοῦ τοῦ Ναυπλίου Bartol. Minio, τοῦ ἔτους 1480, ὡς μεγάλως τιμώμενον ὑπὸ τῶν περιοίκων¹, ἐν δὲ τῷ ὑπὸ Νικολάου Μαλαξοῦ, πρωτοπαπᾶ Ναυπλίου (c. 1500-πρὸ 1594) συγγραφέντι βίῳ τοῦ ὁσίου Θεοδοσίου περιγράφονται θαύματα τοῦ ὁσίου τούτου ἐπισυμβάντα καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως εἰς αὐτὸν τοῦτον καὶ εἰς ἄλλους κατοίκους τῆς περιοχῆς². Καθὼς ὅμως μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω ἐπισκόπου Ναυπλίου Γρηγορίου ἀπὸ 1 Μαΐου 1817³, « ἔμεινεν ἀνεπιμέλητον καὶ ἀπροστάτευτον τοσαῦτα ἔτη καὶ κατεπατήθη ὑπὸ τῶν γειτνιαζόντων ἐκεῖ ὀλίγον κατ' ὀλίγον... ἤδη ἐσηκώθη ἕνας ἐπικατάρατος Μεῦμέταγας, Κακουτάκης λεγόμενος καὶ ζητεῖ νὰ καταπατήσῃ τὸν ἥμισυν τόπον, ἡμερον καὶ ἄγριον... » κατὰ δὲ τὰ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1838-1843, ὅτε πλέον ἦτο ἀπὸ πολλοῦ διαλελυμένον, φέρεται ὡς « πολυετῆς ἐνοικιαστῆς » τῶν κτημάτων του ὁ γνωστός πολιτικός τοῦ παρελθόντος αἰῶνος Ρήγας Παλαμίδης⁴.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω πενιχρὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ τῶν δύο τούτων μονυδριῶν τῆς Ἀργολίδος ἔρχονται σήμερον νὰ προστεθῶσιν αἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔγγραφων τὸ πρῶτον προκύπτουσαι, καθ' ἃς παρεχωρήθησαν ταῦτα ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας εἰς τὴν κρητικὴν οἰκογένειαν Χορτάτη. Πρῶτος λαβὼν ταῦτα πρὸς κέρπωσιν τῷ 1688 ὑπῆρξεν ὁ Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο ς Χ ο ρ τ ἄ τ τ η ς, π ρ ῶ η ν ἐ π ἰ σ κ ο π ο ς Ρ ε θ ὕ μ ν η ς (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 4^η), ὁ

¹ Κ. Ν. Σάθα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. VI, Paris, 1884, σ. 144· ἡ μαρτυρία ὑπεδείχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἀ ν τ. Μ η λ ι α ρ ἄ κ η, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96, σημ. 8.

² Βλ. Νέον Ἐκλόγιον, ἔκδ. β', ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1863, σ. 164-172, ἐνθα δημώδης παράφρασις τοῦ βίου τούτου (πρβλ. σ. 170 κ.ἐξ.).

³ Αὕτη, ὡς σημειοῦται ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ οἰκείῳ φακέλλῳ τῶν Γ.Α.Κ. ἀντιγράφου, ἐδημοσιεύθη ἐν ἐφημερίδι « Ναυπλιακὴ Ἠχώ » τοῦ 1951· τὴν ἀόριστον παραπομπὴν δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐλέγξωμεν.

⁴ Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. ὑπ' ἀριθ. 227.

καὶ παλαιότερον πάντων τῶν Χορτατιστῶν ἀπαντῶν ἐν Πελοποννήσῳ¹. Δύσκολον ὅμως ἀποβαίνει, ἔνεκα τῶν ἀνεπαρκῶν στοιχείων τοῦ ἡμετέρου καταλόγου, νὰ παρακολουθήσωμεν καλῶς ἐν συνεχείᾳ τὴν ἱστορίαν τῆς μεταβιβάσεως αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας ταύτης. Πότε καὶ διατί ὁ Ἀθανάσιος παρεχώρησεν αὐτὰ εἰς τὸν ἀνεψιόν του Φραγκίσκον (υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ του Ἑμμανουήλ), μὴ ὄντα κληρικόν, δὲν λέγεται· ἴσως ἔνεκα γῆρατος, πάντως δὲ μετὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1701 (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 4η)². ἑπομένως αἱ δωρεαὶ τῶν ἐτῶν 1693 καὶ 1694 (ἀριθ. 5α-5β) φαίνεται ὅτι ἀφοροῦν καὶ αὗται εἰς τὸν Ἀθανάσιον. Πότε καὶ πῶς ὁ Λούκας Χορτάτσης (ἕτερος υἱὸς τοῦ Ἑμμανουήλ, βλ. ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 6) παραχωρεῖ αὐτὰ εἰς τὸν ἀδελφόν του ἱερέα Μελέτιον (ἀριθ. 5δ), ἐνῶ ἀνήκον εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφόν του Φραγκίσκον, εἶναι ἄπορον. Φαίνεται ὅτι ἡ εἴλε λάβει αὐτὰ προηγουμένως παρὰ τοῦ Φραγκίσκου ἢ πρόκειται περὶ ἄλλων, εἰς αὐτὸν ἀποκλειστικῶς ἀνηκόντων, κτημάτων. Πράγματι, ἐν ἐπιστολῇ ἀπὸ 2 Ἰουνίου 1691 τοῦ ἑνὸς τῶν τριῶν «*sindici catasticatori*» τῆς Πελοποννήσου Δομνίκου Gritti, ἐπισημανθεῖση ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου (Κρατικὰ Ἀρχεῖα Βενετίας, Senato Secreta), περιέχεται «*πρότασις περὶ παραχωρήσεως κτημάτων τινῶν εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ κορητικὴν οἰκογένειαν Λουκᾶ Χορτάτση*»³. Ὁ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5η ἔγγραφου τοῦ 1708 ἐπικυρῶν τὴν δωρεὰν (εἰς τίνα;) *Aloise Mocenigo* εἶναι πιθανῶς ὁ τότε Δόγης τῆς Βενετίας *Alvise II Mocenigo* (1700-1709), δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶναι καὶ ὁ δμώνυμος αὐτοῦ Γενικὸς Προνοητὴς Θαλάσσης καὶ ἀρχιστράτηγος *Alvise III* (ἢ *Sebastiano*) *Mocenigo* (1708-1711)³. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 5ε ἔγγραφο δέον νὰ χρονολογηθῇ ἴσως τῷ 1708, ἐκ τοῦ ἑπομένου ὑπ' ἀριθ. 5ε ἔγγραφου τοῦ ἔτους τούτου, ἀφοῦ ἀμφότερα πραγματεύονται περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως· περὶ τοῦ ἀπολύσαντος ὅμως αὐτὸ *Alvise Mocenigo* ὑφίσταται ἡ ἰδίᾳ ἀμφιβολία. Τίς ὁ ἱερομόναχος *Παρθένιος Μαρούφης*, εἰς ὃν διὰ τῶν δύο τούτων ἐγγράφων παραχωρεῖται ἡ ἐπικαρπία τῶν κτημάτων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου Χορτάτση, ἐπισυμβάντα ἄρα ὀλίγον πρὸ τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1708, δὲν εὔρομεν.

¹ Ἀνάλογα παραδείγματα παραχωρήσεως ὑπὸ τῆς Βενετίας δημοσίων κτημάτων, καὶ δὴ μονῶν, εἰς κληρικοὺς ἑστερημένους ἰδίων προσόδων καὶ προσενεγκόντας εἰς αὐτὴν ὑπηρεσίας, ἔχομεν πολλά· βλ. προχειρῶς (διὰ τὰ Ἐπτάνησα) Μ. Ί. Μανούσακα, Ἀλοῖσιος - Ἀμβρόσιος Γραδενίγος, «Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 5 (1955), σ. 119-120 καὶ 128-148. Οἱ Βενετοὶ ἐφήρμοσαν τὸ μέτρον τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἀνακτηθεῖσαν Πελοπόννησον.

² Σπυρ. Π. Λάμπρου, Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 21 (1927), σ. 35.

³ Βλ. προχειρῶς τὸν οἰκεῖον κατάλογον παρὰ Σπυρίδωνι Μ. Θεοτόκῃ, Ἀναμνηστικὸν Τεῦχος τῆς Πανιονίου Ἀναδρομικῆς Ἐκθέσεως... κλπ., ἐν Κερκύρᾳ, 1914, σ. 25. Ὁ *Alvise III* ἐγένετο ἐπίσης Δόγης βραδύτερον (1723-1732).

Πιθανῶς ἦτο Ζακύνθιος, ἀφοῦ οἰκογένεια Μαρούφη (Maruffi) μαρτυρεῖται ἐν Ζακύνθῳ¹ καὶ ἀφοῦ ἐν Ζακύνθῳ φέρεται γενόμενον τὸ ὑπ' ἀριθ. 5^ς ἔγγραφον. Φαίνεται πάντως ὅτι ἔνεκα τοῦ θανάτου τούτου τοῦ Ἀθανασίου Χορτάτση ἐγένετο τῇ 28 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἡ καταγραφὴ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Θεοδοσίου ἡ διαλαμβανομένη ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπ' ἀριθ. 5^ς ἔγγραφῳ.

Ἀριθ. 6.

Ὑπὸ τίνος ἀπελύθη τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ 1716, δὲν σημειοῦται. Ἡ Πελοπόννησος πάντως εἶχεν ἤδη κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀνακαταληφθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατόπιν πολυαιμάκτου ἀγῶνος². Μόνον βενετικὴ τις ἀρχὴ θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ πιστοποιήσῃ περὶ τοῦ θανόντος τῷ 1709 Ἐμμανουὴλ Χορτάτση καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθέντων τέκνων καὶ περιουσιακῶν στοιχείων. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων τριῶν αὐτοῦ υἱῶν μόνον τὸν Φραγκίσκον συναντῶμεν (βλ. τὰ ἐπόμενα ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 9-11 ἔγγραφα) μετὰ τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἐκδίωξιν τῶν Βενετῶν. Εἰς τοῦτον λοιπὸν ἐχορηγήθη πιθανῶς τὸ ἔγγραφον.

Ἀριθ. 7.

Ὁ *Carlo Ruzzini* (1653-1735), ὅστις ἀνήχθη τελικῶς καὶ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας (1732-1735), εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν σπουδαίαν διπλωματικὴν δραστηριότητα, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὡς πρέσβυς τῆς Βενετίας ἐν Βιέννῃ, Μαδρίτῃ, Κωνσταντινουπόλει κ.ἀλλ., ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν σύναψιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ τοῦ Πασάροβιτς (1718)³. Κατὰ τὸ 1719, μετὰ τὴν εἰρήνην, ἐστάλη τὸ δεύτερον ὡς πρέσβυς (*ambasciatore*, ὄχι βάσιλος) τῆς Βενετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐν Πέραν (Γαλατῇ) ἑδρας του, ἔνθα καὶ τὸ μέγαρον τῆς βενετικῆς πρεσβείας⁴, ἀπέλυσε τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ διορισμοῦ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὡς Προξένου τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ⁵ ἐπὶ πενταετὶ θητείᾳ.

¹ Βλ. Λεωνίδα Χ. Ζώη, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου, ἐν Ζακύνθῳ, 1898, σ. 580.

² Βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, Ἡ ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1715, « Ἑλληνικά », τόμ. 9 (1936), σ. 221-240, ἔνθα καὶ πᾶσα ἡ περὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

³ Βλ. προχείρως τὸ περὶ τούτου ἄρθρον τοῦ Μ. Br[unetti] ἐν « *Enciclopedia Italiana* », τόμ. 30 (1936), σ. 359. Πρβλ. καὶ Tommaso Bertelé, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna, 1932, σ. 262-266, 334 (σημ. 22) καὶ 420.

⁴ Βλ. Tommaso Bertelé, ἔνθ' ἀνωτ.

⁵ Προκάτοχος τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς Κεφαλλῆν ἱατρός

Γνωρίζομεν ἄλλοθεν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος τῇ 3/13 Δεκεμβρίου 1725 (ἤτοι μετὰ τὴν λήξιν τῆς θητείας ταύτης) ὑπέβαλεν αἰτησιν εἰς τὸν αὐτὸν Carlo Ruzzini περὶ διορισμοῦ του ὡς Προξένου Θεσσαλονίκης, ἂν ἤθελε πραγματο-ποιηθῇ ἡ μελετωμένη τότε σύστασις βενετικοῦ προξενείου ἐν τῇ πόλει ταύτῃ¹. Ἀλλὰ τοῦ Ruzzini ἐπανακάμψαντος μετ' οὐ πολὺ εἰς Βενετίαν², τὸ προξε-νεῖον Θεσσαλονίκης ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ διαδόχου του βατλου Dolfin μόλις τῷ 1729, τότε δὲ προεκρίθη ἕτερον πρόσωπον τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτη³, ὅστις παρέμεινεν ἐν τῇ θέσει τοῦ Προξένου Σμύρνης μέχρι τοῦ θανάτου του (ὀλίγον πρὸ τοῦ 1750), ἔσχε δὲ καὶ ὡς διάδοχον ἐν αὐτῇ τὸν υἱόν του Λού-καν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἀριθ. 8.

Τὸ ἔτος τῆς Ἑγίρας 1128 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ χριστιανικὸν 1716, ἤτοι τὸ ἐπόμενον τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνακτίσεως τῆς Πελοποννήσου, καθ' ἣν ἔλαβε χώραν, ἐν Κορίνθῳ καὶ Ναυπλίῳ ἰδίᾳ, δεινὴ σφαγὴ καὶ αἰχμαλωσία τῶν κατοίκων⁴. Ἡ ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ τούτου ἐγγράφου ἰταλιστὶ γεγραμ-μένη ἐπιγραφή (ἔνθα ἡ ἀνάγνωσις Cosbagi ἀντὶ Cortazzi εἶναι βεβαίως

¹ Ἰάκωβος Πυλαρινὸς (1659 - 1718), ὅστις, διορισθεὶς τῷ 1712, παρητήθη μετὰ πενταετίαν· βλ. Π. Μ. Κοντογιάννη, Οἱ προστατευόμενοι, «Ἀθηνα», τόμ. 29 (1917), σ. 96.

² Σπυρ. Π. Λάμπρου, Τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ βενετικὸν προξενεῖον καὶ τὸ μετὰ τῆς Μακεδονίας ἐμπόριον τῶν Βενετῶν, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 8 (1911), σ. 206 - 228 (βλ. σ. 210).

³ Βλ. τὸ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1726 ἐκδοθὲν ἐγκωμιαστικὸν ὑπὲρ αὐτοῦ τεύχος «*La nuova Porpora della rosa Ruzini Celebrata da i Fiori di Pindo nell'ingresso solenne dell'Illustrissimo & Eccellentissimo Signor Cavalier Carlo Ruzini*» καὶ τὸ ἐν αὐτῷ (φ. 45^v) προσφώνημα τοῦ Νικολάου Βουβουλίου «*Πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον πρῦτανιν Κάρολον τὸν Ῥουζήνον... τὸν μετὰ τὴν πέμπτην ἑκτακτον πρεσβείαν, τὴν ὑπὲρ τῆς γαληνοτάτης τῶν Ἑνετῶν ἀριστοκρατίας ὑπερφυῶς ἀχθεῖσαν, ἀπὸ Βυζαντίου ἐπα-νελθόντα*» (παρὰ Émile Legrand, Bibliographie Hellénique... au XVIIIe siècle, τόμ. 1, Paris, 1918, ἀριθ. 39, σ. 46 - 47).

⁴ Σπυρ. Π. Λάμπρου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 210 - 211.

⁵ Βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 228 - 229 καὶ 233. Νέαν ἑλλη-νικὴν περὶ τῆς αἰχμαλωσίας ταύτης πηγὴν, πλὴν τοῦ γνωστοῦ καὶ πολλάκις ἐπανεκ-δοθέντος ἐντύπου φυλλαδίου «*Ἱστορία περὶ τῆς συμφορᾶς καὶ σκλαβίας τοῦ Μωρέως, καὶ Συχνολογία πολλῶν ἄλλων ὑποθέσεων, συντεθεῖσα παρὰ Μάνθου Ἰωάννου ἐξ Ἰωαννίνων, περιοχῆς Λόκου...*», Ἑνετίσιν, 1779», ἔχομεν σήμερον τὸ στιχοῦρ-γημα «*Ἱστορία καλουμένη Κλαθμός Πελοποννήσου*» τοῦ Κεφαλλῆνος Πέτρου Κα-τσαίτου τὸ ἐκδοθὲν προσφάτως ὑπὸ Ἑμμ. Κριτάρᾳ, Κατσαίτης... Ἀνέκδοτα ἔργα, Ἀθήναι, 1950, σ. 197 - 282· ὁ Κατσαίτης, αὐτόπτης τῶν γεγονότων, ἡχμαλω-τίσθη καὶ οὗτος τῇ 9/19 Ἰουλίου 1715 ἐν Ναυπλίῳ, ἤχθη εἰς Κρήτην καὶ εἰτα ἐξηγοράσθη.

ἐσφαλμένη) δεικνύει ὅτι τὸ ἔγγραφο περιεῖχε σημειώσιν τῶν ποσῶν τῶν δαπανηθέντων πρὸς ἔξαγοράν μελῶν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση αἰχμαλωτισθέντων τότε ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ. Τὸ ἔγγραφο τοῦτο προφανῶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Ν. Χ. Κωστῆς γράφων ὅτι ὁ ἐν ἔτει 1719 διορισμὸς τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὡς προξένου ἐν Σμύρνῃ ἐγένετο «καὶ ἐνεκα τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, αἰχμαλωτισθείσης μάλιστα τότε [1715]... καὶ ἔξαγορασθείσης τῷ 1716, πρὸς τὴν Βενετικὴν πολιτείαν»¹. Πλείονα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλ. εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου 2 τοῦ παρόντος μέρους (σ. 274-275).

Ἀριθ. 9.

Ὡς σχόλια εἰς τὸ παρὸν ἔγγραφο δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι τὰ ἀκόλουθα δύο σημειώματα τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, δημοσιευθέντα ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ²:

«Τῷ 1725 ἡ *Claire Agor*, ἀρμενοκατόλισσα, εἶχεν οἰκίαν ἐκεῖ [ἐν Μπουρνόβα δηλ.] προικφάν...

Τῷ 1746 ἡ ἄνω *Claire Agor* ἐπώλησε τὴν οἰκίαν της (ὅπου ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας) εἰς τὸν *Francesco Cortazzi*, πρόξενον Βενετίας, ἀντὶ γρ. 2.500».

Πιστεύομεν ὅτι τὰ σημειώματα ταῦτα ἠρύσθη ὁ Ν. Χ. Κωστῆς ἐξ αὐτοῦ τοῦ παρόντος ἔγγραφου, ὅπερ εἶδε παρὰ τῷ Γερμανῷ Ἀντωνιάδῃ· μόνον ἢ μικρὰ περὶ τὴν χρονολογίαν τῆς πωλήσεως τῆς οἰκίας διαφορὰ (1746 ἀντὶ τῆς ἐν τῷ ἔγγραφῳ 1743) μένει ἀνεξήγητος. Τίνες οἱ υἱοὶ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἐπομένου ἔγγραφου.

Σημειωτέον ὅτι ἡ οἰκία αὕτη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φραγκίσκου, ἐπωλήθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λούκα, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1772, ἀντὶ 2300 γροσίων, συναχθέντων διὰ κοινῆς συνεισφορᾶς, εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς μητροπόλεως Σμύρνης τοὺς ἔχοντας οἰκίαν ἐν Μπουρνόβα, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀρχιερατικὸς οἶκος, ἐκτίσθη δὲ παρ' αὐτὴν καὶ ὁ ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ναός, ὅστις ἐνεκαίνισθη τῇ 6 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1772· ταῦτα προκύπτουσιν ἐκ σημειώματος ἐν τῷ κώδικι Β' τῆς μητροπόλεως Σμύρνης (σ. 2), προσεπικυρουμένου ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Σμύρνης Προκοπίου τοῦ ἀπὸ Γάνου καὶ Χώρας, ὅπερ ἐξεδόθη κατ' ἐπανάληψιν ὑπὸ Ν. Χ. Κωστῆ³. Ὁ καλῶς γνωρίζων τὰ πράγματα τοῦ Μπουρνόβα Ν. Κα-

¹ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91, σημ. 1.

² Λεωνίδας Πολύδωρος Κυβετός, Χρονικὸν βραχὺ τοῦ Βουρνόβα - Ἰουλ. 1922, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τόμ. 1 (1938), σ. 395 καὶ 396.

³ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Ἀποσπάσματα ἐκ Σμυρναϊκοῦ κώδικος, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 181-182 (ΙΔ') = Τοῦ αὐτοῦ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις,

ραρᾶς, ἐπαναλαμβάνων τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Ν. Χ. Κωστή δημοσιευθέντα, προσθέτει τὴν ἐνδιαφέρουσαν πληροφορίαν ὅτι «ὁ στενὸς δρομᾶκος πίσω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν λεγότανε ὡς τὸ τέλος 'τὸ στενὸ τοῦ Χορτάτζη'. Φαίνεται πὼς ὅταν πούλησε τὸ σπίτι αὐτὸ ὁ Χορτάτζης, ἀγόρασε ἄλλο μεγαλύτερο, πίσω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Τζιμέρη, γιατί καὶ τὴν δαιδαλώδη ἐκείνη περιοχὴ τὴν λέγαμε 'τοῦ Χορτάτζη'»¹.

Ἀριθ. 10.

Προφανῶς πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ παρὰ τῇ ἐν Βενετίᾳ ἐκδοτικῇ Τραπεζῇ (Zécca) λογαριασμοῦ καταθέσεων τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση. Ὁ ὑπογράφων τὸ ἔγγραφο Marco Bertucci Molin θὰ ἦτο ἀρμόδιός τις ὑπάλληλος τοῦ ἰδρύματος. Ἀπευθύνεται δὲ τὸ ἔγγραφο πρὸς τοὺς τρεῖς ἐν Σμύρνῃ υἱοὺς τοῦ Φραγκίσκου, ὡς κληρονόμους του βεβαίως, ἀσφαλῶς μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ὁ Φραγκίσκος Χορτάτσης ἀπεβίωσε λοιπὸν ὀλίγον πρὸ τῆς χρονολογίας τοῦ ἔγγραφου (23 Μαΐου 1750), πάντως δὲ μετὰ τὸ 1743 (ἢ 1746;), ὅτε συνέταξε τὸ προηγούμενον ὑπ' ἀριθ. 9 πρωλητήριο ἔγγραφο. Τὸ ὅτι εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συντάξῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1741 τὴν διαθήκην του δεικνύει ὅτι ἦτο ἤδη ἀπὸ τότε γέρον ἢ ἀσθενής. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων τριῶν υἱῶν του² ὁ μὲν Λουκάκις εἶναι ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν ὡς Πρὸξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ Λούκας Χορτάτσης († 1799), ὁ δὲ Μιχαήλ ὁ κατονομαζόμενος καὶ ἐν τῷ ἐπομένῳ ἀριθμῷ.

Ἀριθ. 11.

Τῶν 18 τούτων ἐπιστολῶν μόνον μία χρονολογία ἀναφέρεται (1779). Ἀσφαλῶς ὅμως θὰ εἶναι πᾶσαι μεταγενέστεραι τοῦ θανάτου τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση (βλ. ἀριθ. 10), ὅτε ἡ ἐκκαθάρισις καὶ ἡ διαχειρίσις τῆς περιουσίας του εἶχε περιέλθει εἰς τοὺς υἱοὺς του. Ὁ δὲ ἐν τινι τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἀναφερόμενος *Obreskoff* εἶναι ὁ Ἀλέξιος Μιχαήλοβιτς *Obreskov* (1718-1787), ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐχορημάτισε πρέσβυς τῆς Ρωσίας ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος³. Ἄν ὑπηρε-

1906, σ. 63-65 (ΜΒ'). Πρβλ. καὶ σημείωμα τοῦ αὐτοῦ Ν. Κ. Χ. Κωστή παρὰ Α. Π. Κυβετῶ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 397-398.

¹ Νίκου Καραρᾶ, Ὁ Μπουρνόβας, Ἀθήνα, 1955, σ. 100· πρβλ. καὶ τὸ αὐτόθι ἐκτὸς κειμένου τοπογραφικὸν διάγραμμα, ἐνθα σημειοῦται καὶ τὸ «Στενὸ Χορτάτζη».

² Τὰς περὶ τούτων εἰδήσεις παρέχουмен κατωτέρω ἐν κεφ. 2 τοῦ Β' μέρους, ἀριθ. 14, 15 καὶ 18.

³ Βλ. περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει διπλωματικῆς τούτου δράσεως J. von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, 2.te Ausgabe, τόμ. 4, Pesth, 1836, σ. 473, 502, 570, 571, 572, 574, 575, 581, 616, 630, 639, 640. Πρβλ. καὶ

τησε καὶ ὡς Πρόξενος ἐν Σμύρνῃ, ὡς ἀναφέρεται ἐνταῦθα, δὲν ἡδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

2. Τὸ παρὰ J. W. Whittall περὶ Χορτατσῶν ἔγγραφο.

Εἶναι ἀτύχημα ὅτι ἐκ πάντων τῶν περὶ Χορτατσῶν ἔγγραφων τῆς συλλογῆς τοῦ James William Whittall, ἅτινα οὗτος, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω¹, εἶχεν εἰς τὴν κατοχὴν του τῷ 1901, ὅτε ἐξέδωκε τὸ βιβλίον του, ἐδημοσίευσε μόνον ἓν, τὸ ὅφ' ἡμῶν ἐνταῦθα ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει παρατιθέμενον καὶ σχολιαζόμενον. Ὁ Whittall γράφει² ὅτι παραθέτει τοῦτο ἐπὶ λέξει (« verbatim ») ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει (ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἢ γαλλικῆς πιθανῶς, εἰς ἣν θὰ ἦτο συντεταγμένον τὸ πρωτότυπον). Δηλοῖ ὅμως ὅτι παραλείπει, ὡς λίαν ἐκτενές, τὸ προοίμιον αὐτοῦ, προτάσσει δὲ μικρὰν μόνον τοῦτου περίληψιν, ἣτις ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ἔχει ὡς ἑξῆς:

«...Ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, τῇ αἰτήσῃ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐγκατεστημένου εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς ἐνδόξου αὐτοκρατορίας τῆς Ρωσίας, ἐνεφάνισεν ἐξήκοντα καὶ ἕξ ἔγγραφα καὶ πράξεις (acts) προσηκόντως ἐσφραγισμένα, ὑπογεγραμμένα καὶ ἀθθεντικά, ἄλλα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἄλλα εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἄλλα εἰς τὴν ἰταλικὴν, ἀπολελυμένα παρὰ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Μορέως, παρὰ τῶν Λογῶν καὶ Δουκῶν τῆς Βενετίας, τῶν ναυάρχων τῆς Βενετικῆς Πολιτείας καὶ τοῦ Συμβουλίου τῶν Συνετῶν (Sagii) αὐτῆς, τῶν ὁποίων ἔγγραφων ἐξετασθέντων προσηκόντως, κατηρτίσθη ἡ ἀκόλουθος σύνοψις τῆς οἰκογενειακῆς ἱστορίας τῶν Χορτατσῶν καὶ ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Προξένου».

Μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἔγγραφου ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει³, ὁ Whittall προσθέτει⁴ ὅτι τοῦτο ἔφερεν ἐν τέλει ἐπικύρωσιν, κατὰ τὸν νενομισμένον τύπον, τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ρώσου Γενικοῦ Προξένου.

Τὸ ὄνομα τοῦ Προξένου τοῦτου καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τοῦ ἔγγραφου δὲν παρέχονται ὑπὸ τοῦ Whittall. Ἐκ τῆς ἐν τέλει ὅμως αὐτοῦ μνείας τῆς συνθήκης τοῦ Campoformio συνάγεται ὅτι τὸ ἔγγραφο συντάχθη μετὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1797· ἐπειδὴ δ' ἐξ ἄλλου ὁ ἐνεργήσας πρὸς ἔκδοσιν αὐτοῦ

Παντελῇ Μ. Κοντογιάννῃ, Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσοτουρκικὸν Πόλεμον (1768 - 1774), ἐν Ἀθήναις, 1903, σ. 104, 106, 107, 108, 276.

¹ Βλ. σ. 232 - 233.

² J. W. Whittall, Frederick the Great... κλπ., London, 1901, σ. 121.

³ Αὐτόθι, σ. 121 - 124.

⁴ Αὐτόθι, σ. 125.

Λούκας Χορτάτσης γνωρίζομεν ὅτι ἀπεβίωσε τῇ 5 Ἀπριλίου 1799¹, ἔπεται ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν συνετάγη τὸ ἔγγραφο. Πρόξενος τῆς Ρωσίας ἐν Σμύρνῃ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (ἀπὸ τοῦ 1797 τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1804, ὅτε ἀπεβίωσεν) ἦτο, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν², ὁ διαμαρτυρόμενος Ἰωάννης *Forstman*, ὅστις ἄρα εἶναι ὁ καὶ χορηγήσας αὐτό. Ὅτι δὲ ὁ ἐν τῷ προοιμίῳ ἀναφερόμενος ὡς προσκομίσας τὰ παλαιὰ ἔγγραφα πρὸς σύνταξιν τοῦ παρόντος ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἦτο ὁ προορηθεὶς Λούκας Χορτάτσης, οὐδεμία ἀμφιβολία, διότι οὗτος, χρηματίζοντας ἐπὶ ἡμισυν σχεδὸν αἰῶνα Πρόξενος τῆς Βενετίας, ἦτο τότε ὁ ἐπισημότερος τῶν Χορτατσῶν. Τίς ὅμως τῶν δύο ἀδελφῶν του, ὁ Μιχαὴλ ἢ ὁ Μανολάκης (βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ἀριθ. 10) ἦτο ὁ ἐν Ρωσίᾳ ἐγκατεστημένος, δι' ὃν ἐξεδόθη τὸ πιστοποιητικόν, οὐδαμῶθεν μανθάνομεν.

Ἡ συλλογὴ τοῦ Λούκα Χορτάτση περιελάμβανε τότε, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ προοιμίῳ, 66 ἐν ὅλῳ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἑλληνιστὶ, λατινιστὶ ἢ ἰταλισταὶ συντεταγμένα. Ἐξ ὧσων τὸ ἐξεταζόμενον πιστοποιητικὸν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν, τὰ ἔγγραφα ταῦτα μερικῶς μόνον συνέπιπτον πρὸς τὰ τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου, ἐχούσης, ὡς ἐλέχθη ἐν οἰκείῳ τόπῳ³, διαφορὸν τὴν προέλευσιν. Ἴσως ἢ περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος ἦτο σπουδαιότερα, ὡς ἀνήκουσά ποτε εἰς τὸν σημαντικώτερον ἐκπρόσωπον τῆς οἰκογενείας. Πῶς δὲ ἐκ τῆς θυγατρὸς τούτου Ἑλένης Giraud, προμάμμης τοῦ τελευταίου γνωστοῦ κατόχου τῆς J. W. Whittall, περιῆλθεν αὕτη εἰς τοῦτον κληρονομικῶς δικαίωματι, ἀφοῦ ὅμως εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ ἐπὶ αἰῶνα καὶ φθαρῇ ὑπὸ τῶν τρωκτικῶν, ἐξετέθη ἤδη, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ ἰδίου, ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης⁴.

α'. Μετάφρασις τοῦ ἔγγραφου

«Ἐν ἔτει 1182, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀπέστειλεν εἰς Κρήτην τὸν νιόν του Ἰσαάκιον ὡς ἀντιβασιλέα, μετὰ 101 γαλερῶν, ἐξ ὧν δώδεκα ἐκυβερνῶντο ὑπὸ δώδεκα Βυζαντινῶν Ἀρχοντοπούλων (princes), μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, ἀνερχομένων εἰς σύνολον 90 προσώπων. Τὰ Ἀρ-
5 χοντόπουλα ταῦτα εἶχον ἀποσταλῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς διακυβέρνησιν τῆς Κρήτης μετὰ τὴν καθυπόταξιν τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ τῆς. Κατὰ τὴν αἰσίαν ἄφειξιν τῆς ἀποστολῆς καὶ τὴν ἀποβίβασιν αὐτῆς εἰς τὰς ἀκτὰς

¹ Βλ. κατωτέρω μέρος Β', κεφ. 2, ἀριθ. 18.

² Βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Τὸ ἐν Σμύρνῃ ῥεμπελλιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγὰς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 371, σημ. 1.

³ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 236 - 237.

⁴ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 232 - 233.

τῆς Κρήτης, ὁ βασιλόπαις Ἰσαάκιος διέταξε νὰ πυρποληθῶν αἱ γαλέραι, μέτρον ὅπερ ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμά του εἰς τοὺς ἀπειθεῖς Κρητας, οἵτινες, 10 πληγέντες ἐκ τῆς ἀποφασιστικῆς ἐνεργείας τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, ὑπετάγησαν παραχρῆμα καὶ ἀφῆκαν τὴν εἰρηνικὴν κατοχὴν τῆς νήσου εἰς τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τοῦ Βυζαντίου, ὧν ἓν ἦτο Χορτάτσης. Ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ἀφοῦ διένειμε τότε τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης εἰς δώδεκα φέουδα μεταξὺ τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, κατέλιπεν εἰς αὐτοὺς τὴν κυβέρνησιν 15 καὶ διοίκησιν τοῦ βασιλείου καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ διαταγῇ τοῦ πατρὸς του, ὅστις, γέρον ὢν, εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ αὐτὸν πλησίον του. Ἐγκατέλειψε τὴν Κρήτην τῷ 1185, ἀλλὰ πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανόδου του ἐπεσκέφθη τὸ Ὅρος Σινᾶ, τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου ἀφῆκε πλούσια δῶρα.

20 Ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, διαδεχθεὶς τὸν αὐτοκράτορα μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀνδρονίκου, ὑπᾶνδρευσεν διὰ κοινῆς συμφωνίας τὴν ἀδελφὴν του τῷ 1186 μὲ τὸν Βονιφάτιον, μαρκήσιον τοῦ Μομφερράτου, καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ὡς προῖκα τὰ βασίλεια τῆς Κρήτης καὶ Θεσσαλονίκης· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ τόποι οὗτοι ἦσαν ἀπομεμακρυσμένοι τῆς ἑδρας του, ὁ μαρκήσιος ἐπώ- 25 λησεν αὐτοὺς τῷ 1204 εἰς τὴν Βενετικὴν Πολιτείαν ἀντὶ ποσοῦ 100.000 ὑπερπύρων (pauri) καὶ 100 ἀργυρῶν μαρκῶν, τῆς εἰρημένης Πολιτείας τελοῦσης κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον ὑπὸ τὸν Λόγγην Ἐρρῳικὸν Λάνδολον.

» Συνεπεία τῆς ἀγορᾶς ταύτης, οἱ Βενετοὶ ἀπέστειλαν στόλον ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ εὐγενοῦς Renier Premarin, προνοητοῦ τοῦ στρατοῦ, καὶ 30 μετ' αὐτοῦ ἀποικίαν εὐγενῶν Βενετῶν καὶ στρατὸν πεζὸν πρὸς κατοχὴν τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης ἐξήγειραν ἅπαντα τὸν πληθυσμὸν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ μετὰ πολλὰς αἱματηρὰς μάχας κατέστρεψαν τελείως τὸν βενετικὸν στρατὸν καὶ στόλον. Ἡ Βενετικὴ Γερουσία εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀποστείλῃ ἄλλο ἐκστρατευτικὸν σῶμα, 35 ὅπερ κατεστράφη καθ' ὅμοιον τρόπον. Τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα εἶχον καταστῆ πολὺ ἰσχυρά, δὲν ἤθελον ν' ἀπολέσουν τὴν ἐξουσίαν, ἥς ἀπῆλυνον ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη.

» Τελικῶς, κατόπιν πολέμου πεντήκοντα ὀκτὼ ἐτῶν, ἡ Βενετικὴ Γερουσία, ἐπιδεικνύουσα τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὴν σύνεσιν, προέτεινε συμ- 40 βιβασμὸν καὶ προσεφέρθη ν' ἀφήσῃ τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης κατέχοντα πάντα τὰ προϋπάρχοντα προνόμια αὐτῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ θελήσουν νὰ δεχθῶν τὴν κυριαρχίαν τῆς Βενετίας. Οἱ ὅροι οὗτοι ἐγένοντο ἀποδεκτοὶ καὶ ὑπεγράφη συνθήκη κατὰ Φεβρουάριον 1264 μεταξὺ τοῦ εὐγενοῦς Μάρκου Λανδόλου καὶ τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, ἐπεκυρώθη 45 δὲ διὰ ψηφίσματος τῆς Γερουσίας, ὅπερ ἐξησφάλισεν εἰς τὰ Ἀρχοντόπουλα ταῦτα τὴν κατοχὴν τῆς Κρήτης, διηρημένης εἰς δώδεκα φέουδα, καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτὰ τὰς ἱπποτείας των καὶ πάσας τὰς διακρίσεις καὶ τὰ

προνόμια, ὧν ἀπῆλانون μέχρι τοῦδε. Ἡ συνθήκη αὕτη ἐγένετο ἀπολύτως σεβαστὴ καὶ τὰ δώδεκα Ἀρχοντοπούλα παρέμειναν ἐν εἰρηνικῇ κατοχῇ
 50 ἀπὸ τοῦ 1264 μέχρι τοῦ 1669, ὅτε, μετὰ εἰκοσιτετραετῇ ἀντίστασιν, ἡ νῆσος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀρχοντοπούλων, ἐν οἷς καὶ οἱ Χορτάτσοι, ἀδυνατοῦντες νὰ ὑπομείνουν τὸν Ὀθωμανικὸν ζυγόν, ἐγκατέλειψαν πάσας τὰς κτήσεις των καὶ κατέφυγον εἰς Βενετίαν, ἡ Πολιτεία τῆς ὁποίας, εἰς ἀναγνώρισιν τῶν μακροχρονίων καὶ ἀξιολόγων ὑπηρε-
 55 σιῶν τῶν Χορτατσῶν, προσέφερεν εἰς τούτους μεγάλας ἰδιοκτησίας καὶ τὴν διοίκησιν στρατοῦ ἐν Πελοποννήσῳ. Οὗτοι διέμειναν ἐκεῖ πολλὰ ἔτη, ὅτε αἰφνης συνέβη νέα ρῆξις μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης, ἣτις ἀπέστειλε στρατὸν καὶ κατέλαβε τὴν Πελοπόννησον· τότε ἡ οἰκογένεια τῶν Χορτατσῶν, ἥς ὁ ἀρχηγὸς ἐφονεύθη μαχόμενος, περιῆλθεν
 60 εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ ἤχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ ἐν Βενετίᾳ συγγενεῖς, ἐπικουρούμενοι ὑπὸ τῆς Γερουσίας, ἐξηγόρασαν αὐτὴν καὶ ἐνεκατέστησαν τότε ἐν Βενετίᾳ. Μετὰ τινα ἔτη ἡ Γερουσία, εἰς ἀνταμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῆς, ὠνόμασε τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς οἰκογενείας Γενικὸν Πρόξενον μὲ ἔδραν τοῦ τὴν Σμύρνην. Τὸ λειτούργημα τοῦτο περιήρχετο ἀπὸ
 65 πατρὸς εἰς υἱὸν μέχρις ὅτου ἡ Βενετικὴ Πολιτεία διὰ τῆς συνθήκης τοῦ *Camproformio* περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Αὐστρίας».

β'. Σημειώσεις

Τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον, ὥς παρατηρεῖ τις, ἀπαρτίζεται ἐκ δύο κυρίως μερῶν: α) τῆς ἀπὸ 1182 - 1669 ἱστορίας τῶν εἰς Κρήτην ἐκ Βυζαντίου σταλέντων καὶ ὑπὸ τῆς Βενετίας ἀναγνωρισθέντων δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, ἐν οἷς καὶ οἱ Χορτάτσοι (στ. 1 - 51)· καὶ β) τῆς καθ'αυτὸ ἱστορίας τῶν Χορτατσῶν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βενετῶν ἐγκατάλειψιν τῆς Κρήτης, ἥτοι ἀπὸ 1669 μέχρι 1797 (στ. 51 - 66). Ἰδωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τίνων ἐγγράφων συνετύγη ἑκάτερον τῶν μερῶν τούτων.

Μέρος α'. — Οὐδεμία ἀμφιβολία χωρεῖ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου, διὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ μέρους τούτου, εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ ἀποκλειστικῶς τὸ λεγόμενον *Χρονικὸν τοῦ Ἀντωνίου Τριβάν*, τὸ ὁποῖον ἀπαρτίζεται, ὥς γνωστόν, ἐκ συλλογῆς διαφόρων ἐγγράφων καὶ διηγήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας¹. Συγκεκριμένως δὲ εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸ

¹ Βλ. περὶ τούτου E. G e r l a n d, *Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge*, Paris, 1907, σ. 16 κ.ἐξ. καὶ ἰδίᾳ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀντωνίου Τριβάν διηγήσεις περὶ Κρήτης, «Νέα Ἑστία», τόμ. 12 (1932), σ. 846 - 852 (ἐνθα καὶ λεπτομερὴς καταγραφὴ τοῦ περιεχομένου του). Πρβλ. καὶ Μ. 'Ι. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Τριβάν ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) καὶ ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἰκῶν Κερκύρας, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 35 - 59.

τμήμα ἐκείνου ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Χρονικοῦ τὸ δημοσιευθὲν ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, ἐκ τοῦ οὐδέποτε κυκλοφορήσαντος ἀχρονολογήτου ἐντύπου « Οἰκογένεια Βαρούχα », ὑπὸ Ε. Gerland ὡς document ὑπ' ἀριθ. XII¹, καὶ δὴ ἀπὸ στίχ. 1 - 149, ὡς καὶ τὰ εἰς αὐτὸ ἀνήκοντα περὶ εὐγενοῦς καταγωγῆς καὶ προνομίων τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων ἔγγραφα τὰ δημοσιευθέντα κεχωρισμένως ὑπὸ Gerland ὡς documents I - II² καὶ IV³. Πρὸς ἀπόδειξιν ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν ἐκ τῆς μεταφράσεως ταύτης τὰς κυριωτέρας καὶ χαρακτηριστικωτέρας περικοπὰς, παραπέμποντες ἐν παρενθέσει εἰς τὰς τοῦ ἡμετέρου ἔγγραφου ἀντιστοιχίας.

— Gerland, σ. 126, στ. 4 - 12 : « Οἱ δὲ εἰρημένοι δώδεκα εὐπατρίδαι ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἄλλοι μὲν συνοδευόμενοι ὑπὸ ἐξ, ἄλλοι ὑπὸ ἐπὶ, ἄλλοι δὲ ὑπὸ ὀκτὼ συγγενῶν ἦσαν δὲ πάντες ἐνεθήκοντα... ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ ἀγιώτατος καὶ ἀήτητος Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὁ υἱὸς τοῦ ἀγιωτάτου αὐτοκράτορος βασιλέως Ἀλεξίου Κομνηνοῦ... αἱ τριῖναι ἄσασαι ἦσαν ἑκατὸν καὶ μία. (πρβλ. στ. 1 - 4 τοῦ ἡμετέρου ἔγγραφου).

— Αὐτόθι, στ. 14 - 17 : ...ἀπεβιβάσθησαν τὰ πληρώματα τῶν πλοίων... ἔμειναν δὲ τῶν τριήρων μόνα τὰ κενὰ σκάφη, ἅτινα διαταγῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκάησαν πάντα... (πρβλ. στ. 6 - 8 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 127), στ. 27 - 30 : ...ἀνακτήρας δὲ οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ χρώμενος τῇ αὐτοκρατορικῇ τοῦ πατρὸς του ἐξουσίᾳ, διένειμε τὴν κυριαρχίαν εἰς τὰς δώδεκα οἰκογενείας τῶν εὐγενῶν ἀρχοντοπούλων, ὀρίζων τὸ μερίδιον ἑκάστης ὡς τιμάριον... (πρβλ. στ. 12 - 14 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 128), στ. 39 - 42 : Ἀνακληθεὶς δὲ ὁ βασιλεὺς Ἰσαάκιος παρὰ τοῦ πατρὸς του αὐτοκράτορος, ὅπως μείνῃ παρ' αὐτῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει, θέλοντος ἕνεκα τοῦ γήρατός του, νὰ τῷ παραχωρήσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀφῆκεν, ὡς εἶπον, πάντα τὰ ἀρχοντόπουλα... (πρβλ. στ. 15 - 17 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 129), στ. 62 - 66 : Μεινάσης δὲ τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἰσαακίου καὶ τοῦ αὐταδέλφου του Ἀνδρονίκου, ἐπιθυμοῦντες οὗτοι νὰ ὑπανδρεύσῃσι τὴν ἀδελφὴν των, διωμολόγησαν τὸ συμβόλαιον ἐν ἔτει 1186 μετὰ τοῦ Δὸν Βονιφατίου μαρκίωνος τοῦ Μονφερράτου, ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων προικοδοτήσεων παρεχώρησαν αὐτῷ καὶ τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης καὶ τὴν Θεσσαλονίκην... ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως αὐτῶν ἀπεφάσισεν νὰ τὰ ἀπαλλοτριώσῃ, ἐπώλησε δὲ τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης τῇ γαληνοτάτῃ δημοκρασίᾳ τῆς Βενετίας ἐν ἔτει 1204 ἀντὶ τῆς ποσότητος 100 ὑπερπύρων καὶ χιλίων μαρκῶν ἀργυρῶν, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ γαληνοτάτου δουκὸς Προρίκου (*Ερρίκου) Δανδόλου. (πρβλ. στ. 20 - 27 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 131), στ. 100 - 110 : Ἀλλ' ἡ ἐνετικὴ σύνεσις... ἀπεφάσισε νὰ διαπραγματευθῇ τὴν εἰρήνην μετὰ τῶν ἀρχοντοπούλων... ἀφοῦ ἐπὶ 58 ὅλα ἔτη ἐπολέμουν... (πρβλ. στ. 38 - 41 ἡμετ. ἔγγρ.).

¹ Ε. Gerland, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 126 κ.ἑξ.

² Αὐτόθι, σ. 76 - 89.

³ Αὐτόθι, σ. 111 - 117. Κατὰ τὴν εἰς κεφάλαια κλπ. ὑποδιαίρεσιν τοῦ Χρονικοῦ τὴν γενομένην ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἔνθ' ἄνωτ. (« Νέα Ἑστία », τόμ. 12, σ. 847), τὸ τμήμα τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς παραγράφους ὑπ' ἀριθ. III - X τοῦ κεφαλαίου Α' τοῦ πρώτου μέρους.

— Αὐτόθι (σ. 132), στ. 125 - 128 : Συνομολογηθείσης τῆς εἰρήνης μηνὶ Φεβρουαρίῳ τοῦ 1264 ἔτους μεταξὺ τοῦ προσφιλεστάτου εὐγενοῦς ἀνδρὸς Μάρκου Δανδόλου, δονκὸς τῆς Κρήτης, ἀντιπροσώπου τῆς γαληνοτάτης Ἑνεϊκῆς κυριαρχίας, καὶ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἀρχοντοπούλων... (πρβλ. στ. 43 - 46 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 133), στ. 141 - 149 : Οὕτω... τὸ ἀείποτε προσκυνούμενον ἔμβλημα τοῦ Ἁγίου Μάρκου... κληρονομικῶς διετηρήθη εἰς τοὺς ἀπογόνους ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1669,... οὕτως... ἐξεπληρώθη ἡ οὐρανόθεν ἀπόφασις τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας τῆς πατρίδος διὰ τῆς μεταβάσεως αὐτῆς... εἰς τὸν ζυγὸν τῆς τυραννικῆς Ὀθωμανικῆς μοναρχίας, ἣτις ἐμόχθησε, ἵνα λάβῃ τὴν κατοχὴν, ἀνισταθέντων ἐπιμόνως τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς ἐπὶ ὅλα 24 ἔτη. (πρβλ. στ. 48 - 51 ἡμετ. ἔγγρ.).

Ὡς καθίσταται προφανές, ἡ σύμπτωσης τῶν δύο κειμένων, καὶ ὥς πρὸς τὸ περιεχόμενον (ἰδίᾳ δὲ τὰς χρονολογίας, τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰς ἄλλας λεπτομερείας) καὶ ὥς πρὸς τὴν σειρὰν τῆς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ ὥς πρὸς τὴν φραστικὴν ἐτι διατύπωσιν, εἶναι ἀπόλυτος : Τὸ περὶ Χορτατσῶν πιστοποιητικὸν ἐστηρίχθη, ὥς πρὸς τὸ πρῶτον αὐτοῦ μέρος, εἰς ἀντίγραφόν τι τοῦ Χρονικοῦ Trivan περιλαμβάνον καὶ τὰ γνωστὰ περὶ Ἀρχοντοπούλων ἔγγραφα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μὲ τοιαῦτα ἔγγραφα καὶ ἀντίγραφα εἶχον ἐφοδιασθῇ καὶ αἱ ἄλλαι εὐγενεῖς οἰκογένειαι τῆς Κρήτης (Καλλιέργαι, Σκορδίλαιοι, Βλαστοί, Βαροῦχαιοι κλπ.) πρὸς κατοχύρωσιν ἢ διεκδίκησιν τῶν φεουδαλικῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων τῶν¹.

Τίνας τῶν εἰδήσεων τοῦ ἀποσπάσματος τούτου τοῦ Trivan, ὅθεν ἐπήγαγε τὸ ἡμέτερον ἔγγραφο, εἶναι ἱστορικῶς ἀπηκριβωμένοι καὶ τίνες ἀποτελοῦσι μυθεύματα, ἐξήτασεν ἤδη τόσον καλῶς ὁ Gerland², ὥστε περικτενεύει ἐνταῦθα πᾶν ἄλλο σχόλιον. Θὰ ἀρκεσθῶμεν μόνον νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ἡ περιλάλητος ἐπιστολὴ (πρόσταγμα) τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου (Α΄ ἢ Β΄ ;) τοῦ Κομνηνοῦ ἀπὸ 1182 πρὸς τοὺς ἐπαναστατημένους Κρήτας περὶ ἀποστολῆς εἰς τὴν νῆσον τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, ἡ παρατεθεῖσα ὑπὸ Gerland ὑπὸ διωρθωμένην χρονολογίαν 1092, ὡς document ὑπ' ἀριθ. Ι³, εἶναι ἔγγραφο πασιφανῶς πλαστὸν, ὡς ἔδειξεν ἡ ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ τούτου γενομένη ἐξέτασις⁴, ἐβεβαίωσε δὲ καὶ ἡ νεωτέρα ἐρευνα⁵. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει

¹ Βλ. E. Gerland, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 6 - 16, 37 - 39 κ.άλλ.

² Αὐτόθι, σ. 126 - 132, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου.

³ Αὐτόθι, σ. 76 - 85.

⁴ Αὐτόθι, σ. 19 - 26. Πρβλ. καὶ τὴν νεανικὴν ἐργασίαν τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὸ χρυσόβουλλον τῶν Κομνηνῶν, « Περιοδικὸν Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐν Χανίοις », ἔτ. Α', τευχ. β' - γ' (1928), σ. 65 - 85.

⁵ Βλ. Franz Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des Öströmischen Reiches. 2. Teil : Regesten von 1025 - 1204, München u. Berlin, 1925, σ. 89, ἀριθ. 1552. Ὁ Dölger ἔσχεν ὑπ' ὄψιν οὐχὶ τὰς παρὰ E. Gerland, ἔνθ' ἄνωτ., τέσσαρας ἑλληνικὰς μεταφράσεις τοῦ ἐγγράφου, ἀπορρεούσας πάσας ἐξ ἰταλικῶν κειμένων (βλ. αὐτόθι, σ. 20), ἀλλ' ἀγνοηθὲν ὑπὸ Gerland ἰταλικὸν κείμενον, ἐκδεδο-

καὶ διὰ τὰ εἰς τοῦτο προσηρτημένα ἔγγραφα, ἦτοι τοὺς καταλόγους τῶν εἰς Κρήτην σταλέντων Βυζαντινῶν ἀξιωματάρχων καὶ Ἀρχοντοπούλων, τοὺς ὑπὸ Gerland παρατεθέντας ὡς documents ὑπ' ἀριθ. II καὶ IV¹. Πάντα ταῦτα ἐπλάσθησαν ἐνωρὶς ὑπὸ τῶν ὄντως παλαιῶν ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν τῆς νήσου, πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἀνανέωσιν τῶν προνομίων των ὑπὸ τῶν κυριάρχων Βενετῶν. Εἶναι δὲ ὀρθὴ ἐν προκειμένῳ ἡ παρατήρησις τοῦ Στεφ. Ξανθοῦ-δίδου, καθ' ἣν « τὰ μὲν ἔγγραφα τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς δώδεκα αὐτοὺς Ἀρχοντοπούλλους καὶ τὴν ἐν τῇ νήσῳ κατανομὴν των εἶναι προφανῶς κατὰ τὸ πλεῖστον νεώτεραι διασκευαὶ καὶ παραποιήσεις, ἀλλ' ἡ βάσις, ἐφ' ἣς ἐστηρίχθησαν οἱ πλάσαντες αὐτὰ εἶναι πιθανῶς οὐχὶ τελείως ἀστήρικτος. Ἐν εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ Ἀρχοντορρωμαῖοι αὐτοί, εἴτε ἰθαγενεῖς ὄντες εἴτε ἐκ Κ/πόλεως ἢ ἄλλων ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντ. Κράτους ἐλθόντες, εὗρισκοντο πολὺ πρὸ τῆς ἐνετικῆς κατακτήσεως ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἀπετέλουν τὴν ἄρχουσάν τάξιν κατέχοντες κτήματα μεγάλα καὶ ἀσκούντες ἐξουσίαν καὶ δύναμιν μεγάλην ἐπὶ τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ... »².

Μέρος β'. — Ἐνταῦθα ὁ συντάξας τὸ πιστοποιητικὸν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἔγγραφα χορηγηθέντα εἰς τοὺς Χορτάτσας ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Σμύρνῃ, τὰ αὐτὰ ἢ ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς συλλογῆς Γερμ. Ἀντωνιά-

μένον ὑπὸ Marino e Nicolò Pignatore, Memorie storiche e critiche dell'isola di Cefalonia dai tempi eroici alla caduta della Repubblica Veneta, τόμ. I, Corfù, 1887, σ. 67 - 72, ὅπερ, ὡς διεπιστώσαμεν, εἶναι φραστικῶς διάφορον τοῦ παρὰ Trivan. Τὰ ὑπὲρ τῆς δῆθεν γνησιότητος τοῦ ἐγγράφου ἐπ' ἐσχάτων γραφέντα ὑπὸ Γ. Α. Σήφακα, Τὸ χρυσόβουλλον Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ καὶ τὰ δώδεκα ἀρχοντόπουλλα (1182 μ.Χ.), « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 2 (1948), σ. 129 - 140 εἶναι ὅλως ἀσύστατα· βλ. καὶ τὴν ὀρθὴν κρίσιν τοῦ F. D[ölger] ἐν « Byzantinische Zeitschrift », τόμ. 45 (1952), σ. 441.

¹ Βλ. E. Gerland, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 28, 37 - 39, 86 - 89 καὶ 111 - 117. Μόνον τὰ αὐτόθι παρατιθέμενα ὑπ' ἀριθ. III^a καὶ III^b (σ. 90 - 110) ἔγγραφα φαίνονται ὄντως γνήσια (βλ. σ. 26 - 28). Τὸ πρῶτον τούτων, ἄλλειπον παρὰ Trivan, τοῦ ἔτους 1184 (ἢ, κατὰ τὸν Gerland, τοῦ 1191) ἐπανεξεδόθη μετὰ σπουδαίων τοπογραφικῶν καὶ ἄλλων διασαφίσεων ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦδίδου, Τὸ δίπλωμα (προβελέγιον) τῶν Σκορδιλῶν Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 1939, σ. (299 - 312, ὑπὲρ τῆς γνησιότητος δὲ αὐτοῦ, παρὰ τινος διαλεκτικῆς ἀνωμαλίας, ἀποφαίνεται καὶ ὁ Franz Dölger, Regesten der Kaiserurkunden, 2. Teil, σ. 90, ἀριθ. 1561. Τὸ δὲ δεύτερον, τὸ χορηγηθὲν καὶ τοῦτο ὑπὸ Κωνσταντίνου Δούκα, δουκὸς τῆς Κρήτης, τῇ προστάξει τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου (1185 - 1195), εἰς τοὺς λοιποὺς δέκα (πλὴν τῶν ἤδη λαβόντων Σκορδιλῶν καὶ Φωκάδων) εὐγενεῖς οἴκους τῆς Κρήτης καὶ χρονολογούμενον ὑπὸ Gerland ἀπὸ Σεπτ. 1192 (ὡς φέρον ἰνδικτικῶνα ΙΑ'), ὅπερ δὲν μνημονεύεται παραδόξως ὑπὸ F. Dölger, ἔνθ' ἄνωτ., θὰ ἐξετάσμεν ἀλλοχῶς.

² Στεφάνου Ξανθοῦδίδου, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., Athen, 1939, σ. 18.

δου ὑπ' ἀριθ. 4β καὶ ἐξῆς. Δυστυχῶς, ἔνεκα τῆς ἄκρας συντομίας καὶ γενικότητος τοῦ μέρους τούτου, δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν παρὰ μόνον εἰς τοὺς ἀκολούθους ταυτισμοὺς ἐγγράφων τῆς συλλογῆς ταύτης πρὸς ἀντίστοιχα τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου.

Στ. 53-56. Τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα ἀναφέρονται συλλήβδην εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 4 (β-θ) καὶ 5 (α-ζ) ομάδας ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου.

Στ. 58-61. Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 8 ἐγγράφου τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου, χρονολογουμένου, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, ἀπὸ 1716. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐνταῦθα πληροφορία ὅτι κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου (1715) ἐφονεύθη μαχόμενος ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πρόκειται οὔτε περὶ τοῦ Ἑμμανουήλ, θανόντος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1709 (βλ. ἐγγρ. Ἀντων. ὑπ' ἀριθ. 6), οὔτε περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Φραγκίσκου (ἐπιζήσαντος) ἢ Μελετίου (ἀπλοῦ ἱερέως ὄντος), πιστεύομεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ τρίτου υἱοῦ αὐτοῦ Λοῦκα, τὸν ὁποῖον ὄντως δὲν συναντῶμεν πλέον μετὰ τὸ 1715. Ὁ Whittall, χαρακτηρίζων τὸ περιστατικὸν τοῦτο τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἐξαγορᾶς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ὡς «λίαν παράδοξον ἱστορίαν», προσθέτει περὶ αὐτοῦ, μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἐγγράφου, τὰς ἀκολούθους λεπτομερείας, τὰς ὁποίας ἠντίλησε προφανῶς ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς παραδόσεως:

«Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας ἦτο ἐπὶ κεφαλῇς βενετικοῦ στρατοῦ καὶ ἐφονεύθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα. Ἡ χήρα του ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τούτων, ἀλλὰ πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας της ἀπέκρυψεν αὐτὴ τὰ πολύτιμα κοσμήματά της, ἥτοι ἀδάμαντας, καμέους κλπ., ἐντὸς σάκκου διὰ αἱ γυναῖκες ἔφερον ὡς περισκελίδας τότε εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Ἐτυχε διακριτικῆς μεταχειρίσεως ἐκ μέρους τῶν αἰχμαλωτισάντων αὐτὴν καὶ ἤχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς πώλησιν. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς αἰχμαλωσίας της ἦτο ἔγκυος καὶ τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ὑπὸ τῆς Βενετίας πληρωμῆς τῶν πρὸς ἐξαγορὰν της χρημάτων ἐγέννησεν υἱόν, τὸν ὁποῖον οἱ Τούρκοι ἠρνήθησαν νὰ ἐπιτρέψουν εἰς αὐτὴν ὅπως παραλάβῃ, λέγοντες ὅτι, ὡς γεννηθεὶς ἐν αἰχμαλωσίᾳ, ἦτο ἰδιοκτησία των. Ἡ δυστυχὴς γυνή, μὴ θέλουσα ν' ἀφήσῃ τὸν μόνον της υἱὸν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἐνεχυρίασε τὰ κοσμήματά της παρὰ τινι Γενουάτῃ ἐμπόρῳ ἐν Γαλατῇ καὶ ἐξηγόρασε τὸ τέκνον της. Ἄμα δὲ τῇ ἐπανόδῳ της εἰς Βενετίαν, ἀπέστειλε τὸ εἰς αὐτὴν προκαταβληθὲν ποσὸν καὶ ἀνέκτησε τὰ κοσμήματά της»¹.

Στ. 62 κ.ἐξ. Νοεῖται βεβαίως τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 ἐγγράφον τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου περὶ διορισμοῦ ὡς Προξένου τῆς Βενετίας ἐν Σμύρῃ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση. Οὗτος θὰ ἦτο ὁ «ἐπὶ κεφαλῇς» τῆς οἰκογενείας μετὰ

¹ J. W. Whittall, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 125 (μετεφράσαμεν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ).

τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του Λούκα. Ὁ δὲ μνημονευόμενος ὥς διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς του ἦτο ὁ Λούκας Χορτάτσης, ὁ καὶ μεριμνήσας πρὸς χορήγησιν τοῦ σχολιασθέντος πιστοποιητικοῦ.

Β' – ΑΝΑΓΡΑΦΑΙ ΚΑΙ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΟΡΤΑΤΣΩΝ

Ὁ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης ἐργασίας ἐκδοθεὶς καὶ σχολιασθεὶς κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου ἐπιτρέπει εὐτυχῶς εἰς ἡμᾶς νὰ καταρτίσωμεν σχεδὸν πλήρες καὶ ὁριστικὸν τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τοῦ εὐγενοῦς κλάδου τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, ὅτε εὗρίσκετο εἰσέτι ἐν Κρήτῃ, μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19^{ου}, ὅτε ἔπαυσεν ὑφισταμένη ἐν Σμύρῃ. Κατ' ἀγαθὴν δὲ σύμπτωσιν, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τοῦτο διὰ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῶν ἐκ θηλυγονίας ἀπογόνων τῶν Χορτατσῶν ἐν Σμύρῃ κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα γαλλοαγγλικῶν οἰκογενειῶν Giraud καὶ Whittall, χάρις εἰς τὸ προμνημονευθὲν βιβλίον τοῦ J. W. Whittall, ἰδίᾳ ὅμως χάρις εἰς τὸ ἐν ἔτει 1934 ὑπὸ τοῦ ἀνέμου τοῦτου Edmund Haydn Giraud ἐκδοθέν, τὸ περιέχον λεπτομερῆ καὶ ἀκριβῆ τὴν ἱστορίαν τούτων καὶ πολλοὺς ἐπὶ μέρους γενεαλογικοὺς πίνακας¹. Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν δύο τούτων ἀρίστων πηγῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ τῶν πολυτίμων σημειωμάτων τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ καὶ ἄλλων ἄλλοθεν ἡντλημένων εἰδήσεων, κατηρτίσαμεν τὸν κατωτέρω παρατιθέμενον ἡριθμημένον γενεαλογικὸν κατάλογον (ὑπ' ἀριθ. 2).

Τοῦ καταλόγου τούτου ἐκρίναμεν χρήσιμον νὰ προτάξωμεν ἀναγραφὴν (ὑπ' ἀριθ. 1) πάντων τῶν λοιπῶν — εὐγενῶν καὶ μὴ — γνωστῶν εἰς ἡμᾶς Χορτατσῶν ἐν Κρήτῃ καὶ νὰ ἐπιτάξωμεν ὁμοίαν (ὑπ' ἀριθ. 3) τῶν ἄλλων ἐν Σμύρῃ ἀνεξακριβώτου καταγωγῆς Χορτατσῶν τοῦ 18^{ου} καὶ 19^{ου} αἰῶνος, συγκεντροῦντες τὰς πολλὰς διεσπαρμένας περὶ ἐκάστου μαρτυρίας. Πραγματευόμεθα δὲ περὶ τούτων εἰς τὰ δύο χωριστὰ ταῦτα κεφάλαια, διότι ἀκρι-

¹ Family Records. A Record of the Origin and History of the Giraud and Whittall families of Turkey, by Edmund Giraud, And a short History of the La Fontaine family, by James La Fontaine, Dedicated to the families in question and not for sale or circulation to the public. MCMXXXIV, Printed by Adams Bros and Shardhow, Ltd. In the city of London. Εἶναι παράδοξον πῶς ὁ ἄλλως λίαν ἐνημερωμένος Giraud δὲν ἀναφέρει τὸ προεκδοθὲν βιβλίον τοῦ ἐκ μητρὸς θείου τοῦ Whittall, οὐδὲ γνωρίζει τι περὶ τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων Χορτάτση. Τὸ λίαν δυσεύρετον τοῦτο ἔργον ἡδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν παρὰ τῷ κ. Ἀλεξάνδρῳ Μπενάκη, ὃν καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστοῦμεν θερμότατα, διότι ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς λίαν προθύμως νὰ χρησιμοποιήσωμεν αὐτὸ καὶ νὰ δημοσιεύσωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Λούκα Χορτάτση.

βῶς αἱ μαρτυρίαι αὐταὶ δὲν εἶναι τόσον ἐπαρκεῖς, ὥστε νὰ ἐπιτρέψουν τὴν εἰς τὸ σχηματισθὲν γενεαλογικὸν δένδρον ἔνταξιν τῶν ἀναγραφομένων ἢ τὸν καταρτισμὸν ἐτέρων δένδρων. Διὰ τοῦτο καὶ περιοριζόμεθα εἰς ἄλλην, ἀνευ ἀριθμήσεως συναγωγὴν αὐτῶν, εὐχόμενοι ὅπως νέαι ἔρευναι συμπληρώσωσι τὰ κενὰ καὶ διαφωτίσωσι τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις αὐτῶν.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι οὔτε ὁ κατάλογος, οὔτε αἱ δύο ἀναγραφαὶ ἔχουν σκοπὸν τὴν παροχὴν ἐξαντλητικῶν βιογραφικῶν εἰδήσεων, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν ἀπαρίθμησιν καὶ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν ἢ καὶ τὴν γενεαλογικὴν συσχέτισιν τῶν ἀναγραφομένων.

1. Ἀναγραφὴ τῶν ἐν Κρήτῃ Χορτατσῶν.

Οἱ ἐν Κρήτῃ εὐγενεῖς Χορτάτσαι εἶχον παλαιόθεν τὰς κτήσεις των εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Ρεθύμνης. Τὰ ὅρια τῶν κτήσεων τούτων καθορίζονται ἤδη ἐν τῷ ἐγγράφῳ τοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Κωνσταντίνου Δούκα ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1192 (κατὰ διόρθωσιν τοῦ Gerland, ἀντὶ 1182), δι' οὗ, κατόπιν ὁρισμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου, ἀνανεοῦνται τὰ φεουδαλικά προνόμια τῶν εὐγενῶν οἰκῶν τῆς Κρήτης¹. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Trivan ἀπογραφὴν τοῦ 1644, μνημονεύονται μεταξὺ τῶν « nobili Cretensi » τῆς Ρεθύμνης (δὺς μάλιστα) οἱ « Cortazzi »². Καὶ σήμερον δ' ἔτι διασώζεται οἰκογένεια Χορτάτση ἐν τῷ χωρίῳ Μέσση, καθὼς καὶ τοπωνύμιον « τοῦ Χορτάτση » ἐν τῇ κώμῃ Ἀργυρουπόλει³ τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης. Οἱ πλεῖστοι τῶν κατωτέρω ἀναγραφομένων εἶναι ἐπίσης Ρεθύμνιοι καὶ εὐγενεῖς, ὅχι ὅμως πάντες. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρηνταὶ ἀσφαλῶς καὶ οἱ πρόγονοι τῶν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2 καταλόγῳ νεωτέρων Χορτατσῶν, δυστυχῶς ὅμως ὁ μετ' αὐτῶν συνδετικὸς κρίκος λανθάνει εἰσέτι.

« Μιχαὴλ Χορτάτζης τοῦ ποτὲ Εὐσταθίου καὶ οἱ ἀδελφοὶ του » ἀναφέρονται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἐγγράφῳ τοῦ 1192 μεταξὺ τῶν ἐμφανισθέντων καὶ ζητησάντων τὴν ἐπικύρωσιν τῶν παλαιῶν αὐτῶν φεουδαλικῶν δικαίων⁴.

Cortazzi (ἀνευ βαπτιστικοῦ), καθολικὸς ἐπίσκοπος Χερρονήσου,

¹ Τὸ ἐγγράφον φέρεται ἐκδεδομένον παρὰ E. Gerland, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 99 - 110, ὑπ' ἀριθ. III^b (βλ. περὶ Χορτατσῶν ἐν σ. 105).

² Μ. Ί. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) κλπ., « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 56, ἀριθ. 29 καὶ 38.

³ Νικολ. Εὐαγγ. Χατζιδάκι, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Κρήτης. Τοπωνυμιαὶ τοῦ χωρίου Ἀργυρουπόλεως, ΕΕΚΣ, τόμ. 1 (1938), σ. 456 (ἀριθ. 11).

⁴ E. Gerland, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 101. Ὁ Εὐστάθιος Χορτάτσης ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ αὐτόθι ὑπ' ἀριθ. I ἐγγράφον (βλ. σ. 85), ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. IV (βλ. σ. 115), ὅπου μάλιστα καὶ ἕτεροι ἑξ Χορτάτσαι ἀμφότερα ὁμως τὰ ἐγγράφα ταῦτα εἶναι πλαστά, ὡς ἐδείχθη ὑπὸ τοῦ Gerland.

ἐκλεγείς ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης μετὰ τὸ 1234 καὶ ὀριστικῶς τοποθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΧ τῇ 11 Φεβρουαρίου 1237¹.

Θεολόγος Χορτάτζης λαμβάνει ἐκ νέου παρὰ τῶν Βενετῶν, διὰ τῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ 1265, τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1262 ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενα φέουδα².

Γεώργιος καὶ Θεόδωρος οἱ Χορτάτσαι, ἀδελφοί, οἱ γενναῖοι ἀρχηγοὶ τῆς κατὰ τῶν Βενετῶν κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1272-1278, οἵτινες, μετὰ τὴν ἡττάν των, κατεδικάσθησαν εἰς ἀειφυγίαν καὶ κατέφυγον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγον³. Οὗτοι εἶχον μετὰσχει καὶ τῆς προηγουμένης ἐπαναστάσεως τοῦ 1262 καὶ μνημονεύονται εἰς τὴν συνθήκην τοῦ 1265⁴. Τοῦ Γεωργίου ἀναφέρονται υἱοὶ ὁ **Μιχαὴλ** καὶ ὁ **Κωνσταντῖνος**, τοῦ δὲ Θεοδώρου ὁ **Ἐμμανουήλ**⁵.

Μιχαὴλ Χορτάτζης, ἀνεψιὸς τῶν δύο προηγουμένων, γνωστὸς ἤδη ἐκ τῆς συνθήκης τοῦ 1265⁶, ὅστις μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Χορτάτῶν συνδιαλλάσσεται μετὰ τῶν Βενετῶν (1278) καὶ ἀπολαύει ἀμνηστίας⁷, βραδύτερον δὲ συμπράττει εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἀλεξίου Καλλιέργου (1283)⁸ καὶ μνημονεύεται εἰς τὴν συνθήκην τοῦ 1299⁹.

Κωνσταντῖνος Χορτάτζης ἀναφέρεται ἐν τῇ ἀπὸ Νοεμβρίου 1332 συνθήκῃ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου μετὰ τῶν Βενετῶν ὡς Βενετὸς ὑπὸχρεὸς ἔχων λαμβάνειν 240 ὑπέρπυρα « εἰς ἱκανοποίησιν πανίων μεταξωτῶν καὶ τζοχῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν κρατηθέντων παρὰ ἀνθρώπων τῆς βασιλείας μου περὶ τὸν λιμένα τοῦ Ἱεροῦ »¹⁰.

¹ Giuseppe Gerola, *Per la cronotassi dei vescovi cretesi all'epoca Veneta*, Venezia, 1914, σ. 38.

² Στεφ. Ξανθοῦ διδου, *Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ.*, σ. 48. Τὸ βιβλίον τοῦ Guido Scaffini, *Notizie intorno ai primi cento anni della Dominazione Veneta in Creta*, Alessandria, 1907, ἐνθα (σ. 35-41) τὸ κείμενον τῆς συνθήκης, δὲν ἡδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν.

³ Βλ. αὐτόθι, σ. 49-55, ἐνθα λεπτομερὲς ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων.

⁴ Αὐτόθι, σ. 46-48.

⁵ Αὐτόθι, σ. 47, 51.

⁶ Αὐτόθι, σ. 48.

⁷ Αὐτόθι, σ. 54.

⁸ Αὐτόθι, σ. 59.

⁹ Ἐκδεδομένην ὑπὸ E. Gerland, *Das Archiv des Herzogs von Kandia im königl. Staatsarchiv zu Venedig*, Strassburg, 1899, σ. 121, n. 20 καὶ σ. 127, n. 16, Στεφ. Ξανθοῦ διδου, *Συνθήκη μεταξὺ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας καὶ Ἀλεξίου Καλλιέργου*, « Ἀθηνα », τόμ. 14 (1902), σ. 303 καὶ Κ. Δ. Μέρτζιου, *Ἡ συνθήκη Ἑνετῶν-Καλλιέργου καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι*, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 266.

¹⁰ Miklosich-Müller, *Acta et diplomata græca medii ævi*, τόμ. III, Vindobonnæ, 1865, ἀριθ. XXV, σ. 109. Βλ. καὶ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς

Ἀλέξιος Χορτάτζης ὁ Παλαιολόγος ἀναφέρεται ὡς ἤδη τεθνεὺς ἰδιοκτῆτης γῆς ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ζίχνης ἐν ἐγγράφῳ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1353¹· ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ ἀπὸ Μαρτίου 1355 ἀναφέρεται ὡς ζῶσα εἰσέτι πρῶην ἰδιοκτῆτρια τῆς αὐτῆς γῆς ἡ **Παλαιολογίνα ἡ Χορτάτζαινα** (ἀνευ βαπτιστικοῦ)², ἣτις θὰ ἦτο σύζυγος ἢ ἀδελφή του³. Ἄν οὗτος προήρχετο ἐκ τῶν Κορητῶν Χορτατσῶν, δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον.

Μανουὴλ Χορτάτζης, ἀνακαινιστὴς τοῦ ἐν Καντάνῳ Σελίνου καὶ εἰς θέσιν Λαμπιριανὰ ναοῦ τῆς Ἀγίας Κυριακῆς, κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἐπιγραφὴν (14ου - 15ου αἰῶνος)⁴.

Ἀντώνιος Χορτάτσης, πατὴρ τοῦ Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου, περὶ ὧν κατωτέρω. Εἶναι πιθανῶς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ὑπὲρ οὗ τὸ ἀπὸ 31 Αὐγούστου 1466 ἔγγραφον τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Cristoforo Moro⁵.

Ἀντώνιος Χορτάτσης, παρασχὼν τὰς θηροεσίας του εἰς τὴν Βενετίαν, λαμβάνει ἰσοπολιτείαν πρὸς τοὺς Βενετοὺς τιμαριούχους καὶ προνόμια τῇ 24 Μαρτίου 1466⁶. Ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προηγούμενον⁷.

Μικιολέτος καὶ Κωνσταντῖνος Χορτάτσαι, υἱοὶ Ἀντωνίου (βλ. ἀνωτέρω), ἀνδραγαθήσαντες ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσει τῆς Χαλκίδος (1470)⁸· ὁ πρῶτος ἔδρασε καὶ κατὰ τὴν συνωμοσίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1454), ὡς καὶ ἐν Χίῳ⁸.

Κωνσταντῖνος Χορτάτσης, ζημιωθείς ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Χαλκίδος, ὅστις προτείνεται τῇ 9 Νοεμβρίου 1492 ὅπως λάβῃ βοήθημα ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου 1480⁹, πιθανῶς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν δεύτερον τῶν προηγούμενων δύο ἀδελφῶν¹⁰.

συνθήκης παρὰ Thomas-Predelli, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, τόμ. I, Venetiis, 1880, ἀριθ. 118, σ. 232.

¹ Actes de Chilandar publiés par L. Petit et B. Korablev, Saint-Petersbourg, 1911, ἀριθ. 141, σ. 298.

² Αὐτόθι, ἀριθ. 142, σ. 300.

³ Βλ. Averkios Th. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen. 1259-1453*, Speyer a. Rh., 1933, σ. 76-77, ἀριθ. 121.

⁴ Giuseppe Gerola, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta*, τόμ. IV, Venezia, 1932, σ. 456-457 (ἀριθ. 30).

⁵ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3β.

⁶ H. Noiret, *Documents inédits κλπ.*, σ. 501.

⁷ Βλ. ἡμετέρας σημειώσεις ἀνωτέρω, σ. 254-255.

⁸ Μνημονευόμενοι ἐν ἐγγράφῳ Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2α. Βλ. καὶ τὰς εἰς αὐτὸ ἡμετέρας σημειώσεις (ἀνωτέρω, σ. 245-246) περὶ τοῦ ἐσφαλμένου τῶν παραδιδόμενων χρονολογιῶν 1440 καὶ 1446.

⁹ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, 5ème série, Bucarest, 1915, σ. 205, ἀριθ. CCX.

¹⁰ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 253-254, σημειώσεις εἰς ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3α.

Κωνσταντίνος Χορτάτσης, ἀνδραγαθήσας πολλαχοῦ τῆς Κρήτης, ὑπὲρ οὗ τὸ ἀπὸ 1492 ἔγγραφον τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Agostino Barbarigo, ἄδηλον ἂν ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προηγούμενον¹.

Ἀντώνιος Χορτάτσης, πατὴρ τοῦ ἐπομένου, μὴ ζῶν τῷ 1568, ἀπόγονος τῶν ἀνωτέρω Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου.

Νικόλαος Χορτάτσης, τοῦ ποτὲ **Ἀντωνίου**, ἀμειβόμενος διὰ τὰς ὑπηρεσίας του διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1568 ἔγγραφου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης· μήπως ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀνώνυμος τοῦ ἐπομένου γενεαλογικοῦ καταλόγου;²

« **Nicolaus Cortazi, Chastellanus** », τοῦ ὁποίου σώζεται ἐπιγραφικὸν χάραγμα (1512) ἐν ναῷ τοῦ χωρίου Ἀπάνω Ἀργάθια Μονοφατίου³, πιθανώτερον διάφορος τοῦ προηγούμενου⁴.

« **Τζωρτζης Χορτάτζης**, κομμέσος τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἀφεντὸς μισέ Μαθαῖο Καλλέργη », ὅστις κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1565, ὡς πληρεξούσιος τοῦ πλουσίου τούτου φεουδάρχου, ἔρχεται εἰς συμβιβασμὸν μετὰ πολλῶν ὀφειλετῶν τούτου, κατοίκων τῶν χωρίων Κυριάννα καὶ Καβούσι Ρεθύμνης, οἵτινες καὶ ὑπογράφουσι χρεωστικὰ συμβόλαια⁵.

Γεώργιος Χορτάτζης, οὗ ὁ οἰκογενειακὸς τάφος σώζεται ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν μονὴν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου ναυδρίου τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, φέρων τὴν ἐπιγραφὴν: « *Δέησης τὸν δούλων τοῦ Θ(ε)οῦ Γεωργίου τοῦ | Χορτάτζη καὶ τῆς(ς) συβίου αὐτοῦ* »⁶. Αἱ ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς καὶ τῆς κόγχης τοῦ τάφου παραστάσεις τῶν τοιχογραφικῶν, οὐχὶ καλῶς διατηρουμένων, ἡρμηνεύθησαν μέχρι τοῦδε ποικιλοτρόπως. Κατὰ τοὺς παλαιότερους, ὁ εἰκονιζόμενος Γεώργιος Χορτάτζης εἶναι ὁ περιώνυμος ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1272-1278, πρὸς τὴν γνώμην δὲ ταύτην φαίνεται ἀποκλίνων καὶ ὁ ἐξετάσας ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του τὸ ζήτημα Στέφ. Ξανθουδίδης⁷.

¹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3^α. Βλ. καὶ τὰς εἰς αὐτὸ σημειώσεις.

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2^α. Βλ. καὶ σημειώσεις (ἀνωτέρω, σ. 245).

³ Στεφ. Ξανθουδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, « Ἀθηνᾶ », τόμ. 15 (1903), σ. 152.

⁴ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 245, σημειώσεις εἰς ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2^α.

⁵ Ἰωάννου Ε. Καλιτσουνάκι, Ἀνέκδοτα κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Ἐνετοκρατίας, « Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν », τόμ. 3 (1928), σ. 483-519 (βλ. ἀριθ. 6-16, σ. 494 κ.ἐξ.).

⁶ G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. II, Venezia, 1908, σ. 377 καὶ tavola 14, ἀριθ. 2, ὡς καὶ τόμ. IV, 1932, σ. 497 (ἀριθ. 10)· βλ. καὶ Βασιλείου Δ. Θεοφανείδου, Τάφος Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 (1939), σ. 177-190.

⁷ Βλ. Στεφάνου Ξανθουδίδου, Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι περὶ τοῦ τάφου Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν μονὴν Ἀσωμάτων (ἐκδ. ὑπὸ Μιχ. Γ. Πρεβελάκι), αὐτόθι, τόμ. 4 (1941), σ. 89-95 (πρβλ. καὶ τὸ αὐτόθι, σ. 280, σχεδιάσμα).

Ἀντιθέτως, ὁ G. Gerola δὲν θεωρεῖ τὰς τοιχογραφίας τόσον παλαιάς, ἀποκλείει δὲ τὸν ταυτισμὸν τοῦτον καὶ δι' ἱστορικούς λόγους¹, ὥς καὶ ὁ Β. Θεοφανείδης, ὅστις θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι ὁ τάφος ἀνήκεν εἰς τὸν εὐθὺς προηγουμένως ἀναγραφόμενον Τζώρτζην Χορτάτζην τοῦ 1565². Τὸ ζήτημα χορῆζει εἰσέτι ἐρεῦνης³.

Σταμάτης Χορτάτζης, πατὴρ τοῦ ἐπομένου, ἔχων ἀποθάνει τῷ 1565.

«**Μανόλης Χορτάτζης τοῦ ποτὲ Σταμάτη**», κάτοικος τοῦ χωρίου Κυριάννας Ρεθύμνης, ὅστις διὰ συμβολαίου ἀπὸ 5 Φεβρουαρίου 1565 συμβάλλεται μετὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος Τζώρτζην Χορτάτζην ὥς ἐπιτρόπου τοῦ Ματθαίου Καλλέργη, ἵνα πληρώσῃ εἰς δόσεις τὸ ἐκ 400 ὑπερπύρων χρέος του⁴· προφανῶς δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς εὐγενεῖς Χορτάτσας.

Ζώρξης Cortachi, ἀπὸ τὸ χωρίον Κούμους Ρεθύμνης, καπιτάνος ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Bernardin da Ascoli, ἔχων ὑπὸ τὰς διαταγὰς του 140 στρατιώτας, κατὰ τοὺς στατιστικούς περὶ Κρήτης πίνακας τοῦ Πέτρου Κατροφύλακα (1584)⁵.

Κλήμης Χορτάτζης, ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀρκαδίου Ρεθύμνης, ὅστις, μονάζων μετὰ τοῦ ἀυταδέλφου του Βησσαρίωνος ἐν τῇ πλησίον μονῇ τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου, μετέβη εἰς Ἀρκάδι καὶ ἀνήγειρε τὸν σημερινὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος, τὴν «μεγάλην ἐκκλησίαν» κατὰ τὸ χρονικὸν τῆς μονῆς⁶. Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τοῦτου, κατὰ τὴν βάσιν τοῦ κωδωνοστασίου, εὗρηται ἡ ἐπιγραφή *ΑΦ ΚΑΜ ΧΤΖ ΠΖ* (= 1587, Κλήμης Χορτάτζης)⁷.

Βησσαρίων Χορτάτζης, ἀδελφὸς καὶ συμμαναπτῆς τοῦ προηγουμένου, οἰκοδομήσας τὴν νότιον πλευρὰν τῆς μονῆς Ἀρκαδίου⁸.

Ἀνδρέας Χορτάτζης, συμβολαιογράφος ἐν Χάνδακι, τοῦ ὁποῦ αἱ συμβολαιογραφικαὶ πράξεις, τῶν ἐτῶν 1594-1635 σώζονται εἰς τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας⁹.

¹ G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. IV, σ. 497.

² Β. Δ. Θεοφανείδου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 188. Ὁ Θεοφανείδης δὲν ἐγνώριζε καὶ ἕτερον ὁμώνυμον, τὸν κατωτέρω Ζώρτζην Cortachi, καπιτάνον ἐκ Κούμων.

³ Βλ. καὶ Ἑμμανουὴλ Γενεράλι, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 4 (1941), σ. 16, σημ. 1.

⁴ Ἰωάννου Ε. Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 499-501 (ἀριθ. 7).

⁵ Ἀγαθαγγέλου Ξηροχάκη, Ἡ Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή. Κρήτη καὶ Ἑπτάνησος, Ἀθήνησι, 1934, σ. 64.

⁶ Τιμοθέου Μ. Βενέρη, μητροπολίτου Κρήτης, Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι, 1938, σ. 33.

⁷ G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. IV, σ. 479 (ἀριθ. 13) καὶ Τιμοθέου Μ. Βενέρη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 48.

⁸ Τιμοθέου, Μ. Βενέρη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 33.

⁹ Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχεῖφ τοῦ Βενετικοῦ Κράτους, ἐν Κερκύρα, ἄ.ἔ. (1926), σ. 84 (ἀριθ. 304).

Κάλλιστος Χορτάτζης, μοναχός, ὑπογραφόμενος ὡς μάρτυς ἐν συμβολαίῳ ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1608 τῆς μονῆς τοῦ προφήτου Ἑλίου τοῦ χωρίου Ρούστικα Ρεθύμνης¹.

Τζουάνες Χορτάτζης, πατὴρ τοῦ ἐπομένου, μὴ ζῶν τῷ 1625.

«**Θοδωρῆς Χορτάτζης**, (τοῦ) ποτὲ μισερ *Τζουάνε*», ὑπογράφων ὡς μάρτυς ἐν τέλει τῆς ἀπὸ 12 Νοεμβρίου 1625 διαθήκης τῆς Κερα-Μαριᾶς Φραγγοπούλου ἐκ Καστελλίου Τεμένους².

«**π(α)π(ᾶ) Χορτάτζης**» (ἄνευ βαπτιστικοῦ), ἔχων κεντήσει δύο ἐπιτραχήλια τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Μελχισεδὲκ Σανκβυνάτζου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει, παρὰ τὴν ὑπογραφὴν του, καὶ τὴν χρονολογίαν *ΑΧΠΘ* (= 1689)³.

Ἰωάννης Cortaci, ἐκ Χάνδακος, πατὴρ τῆς ἐπομένης, μὴ ὢν ἐν ζωῇ τῷ 1713.

«**Elena Cortaci**, τοῦ ποτὲ Ἰωάννη, ἐκ Χάνδακος, διαμένουσα ἀπὸ 45 ἐτῶν ἐν Σούδα, μὲ τρία παιδιὰ», κατὰ τὴν ἀπὸ 24 Δεκεμβρίου 1713 ἀναφορὰν τοῦ ἐκτάκτου Προνοητοῦ τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας⁴.

2. Γενεαλογικὸς κατάλογος τῶν νεωτέρων εὐγενῶν Χορτατσῶν, ἐν Κρήτῃ καὶ Σμύρνῃ⁵.

1. Ἀγνώστου βαπτιστικοῦ καὶ ἀμάρτυρος **Χορτάτσης**, ἀκμάσας κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος ἐν Ρεθύμνῳ, πατὴρ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3. Μήπως ὁ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναγραφῇ Νικόλαος Χορτάτσης τοῦ 1568;⁶

2. **Γεώργιος Χορτάτζης**, ὁ ἔξοχος Ρεθύμνιος ποιητὴς τῆς τραγωδίας «Ἐρωφίλη», ἐκδοθείσης τὸ πρῶτον τῷ 1637, ὅτε οὗτος δὲν ἔζη πλέον, καὶ γραφείσης πάντως μετὰ τὸ 1581⁷. Περὶ τοῦ βίου του οὐδὲν γνωρίζομεν.

¹ Ἀνδρέου Π. Βουρδουμπάκι, Κρητικὰ ἔγγραφα ἐκ τῆς Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, «Χριστιανικὴ Κρήτη», τόμ. 2 (1915), σ. 351-352 (ἀριθ. III).

² Κωνστ. Ἀμάντου, Συναῖτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις, ἄ.ἔ. (1928), σ. 30-32 (ἀριθ. 7), στ. 54.

³ Ἐμμανουὴλ Γεωργιάλι, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 4 (1941), σ. 31 (ἀριθ. 3-4)· πρβλ. καὶ Βασ. Δ. Θεοφανεΐδην, αὐτόθι, τόμ. 2 (1939), σ. 190.

⁴ Κ. Δ. Μέρτζιου, Ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν ἐν Σούδα Κρητῶν τοῦ 1713, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 10 (1956), σ. 25 (ἀριθ. 28).

⁵ Βλ. καὶ τὸ κατωτέρω ἐν σ. 296-297 παρατιθέμενον γενεαλογικὸν δένδρον.

⁶ Βλ. ἔγγρα. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2^α καὶ τὰς ἐν σ. 245 σημειώσεις.

⁷ Βλ. τὴν κριτικὴν τοῦ ἔργου ἐκδοσιν ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦ διδου, Ἐρωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάτζη (1600) ἐκδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου, Athen, 1928· τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν βλ. εἰς Μ. Ἰ. Μανούσακα, Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου», «Ἑλλη-

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Νικολ. Κομνηνοῦ Παπαδοπούλου¹, ἡ τοῦ θεοῦ πρὸς πατρός τοῦ δμωνύμου ἱατροῦ (ἀριθ. 4).

3. **Κωνσταντῖνος Χορτάτης**, εἰς ὃν, ὥς καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς του, ἐχορηγήθησαν προνόμια κατ' ἀντίγραφον χρονολογούμενον ἀπὸ Ἀπριλίου 1645²· ἐν ἐγγράφῳ τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1646³ ἀναφέρεται ὡς πατὴρ τῶν ἐπομένων ὑπ' ἀριθ. 5, 6, 7 (Ἰωάννου, Παύλου καὶ Ἑμμανουήλ), ἅδηλον ὅμως ἂν ἔζη εἰσέτι τότε. Ἦτο ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 4, 8 καὶ 9 — ἀδελφῶν ὄντων τῶν ἀνωτέρω (βλ. ἀριθ. 8 καὶ 9) — πατὴρ καὶ συνεπῶς ἀδελφός τοῦ προηγούμενου ὑπ' ἀριθ. 2.

4. **Γεώργιος Χορτάτης**, ἱατρός. Κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Νικόλ. Κομνηνὸν Παπαδόπουλον, ἔσχε θεῖον πρὸς πατρός τὸν δμῶνυμον ποιητὴν (ὑπ' ἀριθ. 2), ἀπεβίωσε δὲ περὶ τὸ 1658 ἐν Χάνδακι, ὅπου, καταφυγὼν μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ρεθύμνου (1646), εἶχε γίνεи ἀρχίατρος⁴. Ἐσπούδασεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης, ἔνθα σώζεται τὸ ὄνομα καὶ τὸ οἰκόσημον αὐτοῦ ὑπὸ χρονολογίαν 1642⁵. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξέδωκε τῷ 1654 ἱατρικὴν πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Trutina medica...*» κλπ.⁶. Ἔτερον ἔργον του περὶ ὑδροφοβίας⁷ λανθάνει.

5-6. **Ἰωάννης καὶ Παῦλος Χορτάται**, υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου (ἀριθ. 3), μεθ' οὗ ἔλαβον προνόμια πρὸ τοῦ 1645, διακριθέντες, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ των Ἑμμανουήλ (ἀριθ. 7) κατὰ τὴν ἐναντίον τῆς πολιορκουμένης ὑπὸ τῶν Τούρκων πόλεως Ρεθύμνης μεγάλῃν ἔφοδον τούτων τῇ 10/20 Ὀκτωβρίου 1646⁸.

7. **Ἑμμανουήλ Χορτάτης**, ἀδελφός τῶν δύο προηγούμενων, μεθ' ὧν διεκρίθη κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς γενετείρας του Ρεθύμνης τῷ 1646 (βλ. ἀριθ. 5-6). Ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πιστοποιήσεων τῶν κατὰ καιροὺς ἐκτάκτων Προνοητῶν τοῦ βενετικοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, οὗτος εὗρίσκετο ἐν αὐτῷ,

νικὴ Δημιουργία», τόμ. 12 (1953), σ. 99-100 (ἀριθ. 30-33) καὶ Τοῦ αὐτοῦ, *La littérature crétoise à l'époque vénitienne*, «*Hellénisme Contemporain*», τόμ. IX (1955), σ. 109-110.

¹ Nicolai Comneni Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, τόμ. II, Venetiis, 1726, σ. 306 (ἀριθ. CCXL).

² Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2β.

³ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2γ.

⁴ Nicolai Comneni Papadopoli, ἔνθ' ἀνωτ.

⁵ G. Gerola, *Gli stemmi cretesi dell'università di Padova*, «*Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*», τόμ. LXXXVIII — parte seconda (1929), σ. 252, ἀριθ. 51.

⁶ Περιγραφομένην ὑπὸ E. Le grand, *Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle*, τόμ. 2, Paris, 1894, ἀριθ. 407, σ. 72-76.

⁷ Ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Nicol. Comneni Papadopoli, ἔνθ' ἀνωτ.

⁸ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2γ καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

ἐκτελῶν ἴσως στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τὸν Μάϊον τοῦ 1667¹, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, τὸν Ὀκτ. καὶ Δεκ. 1669², καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ ταῦτα, ἥτοι τῷ 1670³, τῷ 1674⁴ καὶ τῷ 1689⁵. Ἐν τῷ μεταξὺ φαίνεται ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Βενετίαν ἐν ἔτει 1677⁶, ὅτε, θανόντος ἐκεῖ τοῦ ἀδελφοῦ του Μελετίου, ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας (βλ. τὸν ἐπόμεν. ἀριθ. 8), ἐχορηγήθη ἕξ ὁλοκλήρου εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ἡ κάρπωσις τῆς ἐν Κερκύρᾳ μονῆς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Μωραΐτη, ἣτις εἶχε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 1676 παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Μελέτιον⁷. Ἀνακτηθείσης τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, ἦλθε μετὰ τῶν υἱῶν του εἰς Ναύπλιον, ὅπου προσέφερε μετ' αὐτῶν νέας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς Βενετούς, δι' αἷς ἔτυχεν ἐγγράφου εὐαρεσκείας τῇ 16 Ὀκτωβρίου 1691⁸. Ἀπεβίωσε δ' ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1709⁹, εἰς λίαν προβεβηκυῖαν βεβαίως ἡλικίαν, καταλιπὼν τρεῖς υἱοὺς, τὸν Μελέτιον, τὸν Λούκαν καὶ τὸν Φραγκῖσκον (βλ. ἀριθ. 10-12), τοῦ τετάρτου ἔχοντος ἤδη τελευτήσῃ πρότερον (βλ. ἀριθ. 13).

8. **Μιχαὴλ-Μελέτιος Χορτάτσης**, ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας. Ἀδελφὸς τοῦ ἱατροῦ Γεωργίου (ἀριθ. 4), ὃς ὑπογράφεται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτου «*Trutina medica*»¹⁰, καὶ τοῦ Ἑμμανουὴλ (ἀριθ. 7)¹¹, ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 5-6, ὃς καὶ τοῦ 9 (βλ. κατωτέρω). Ἐγεννήθη ἐν Ρεθύμνῳ τῷ 1614¹² καὶ ἐσπούδασε θεολογίαν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδούσης¹³. Ἐχειροτονήθη ἱερεὺς ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου (1628-1646), πιθανώτατα ὅτε οὗτος ἐχορημάτισε καὶ Φιλαδελφείας (1632-1635), ὃς μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ὁμιλίας ἣν ἐξεφώνησε τότε καὶ ἐτύπωσε βραδύτερον, τῷ 1642, ἐν Βενετίᾳ¹⁴. Τῷ 1650 καὶ 1653

¹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2^δ.

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2^ε καὶ 2^{στ}.

³ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2^ς.

⁴ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3^ν.

⁵ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4^β.

⁶ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3^ν καὶ 3^δ.

⁷ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4^β καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

⁸ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4^{στ}.

⁹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

¹⁰ Βλ. E. Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 73, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἐπίγραμμα φέρον ὑπογραφήν «*Michael Cortacius Sac. Auct. frat.*». Βλ. καὶ Nicol. Comneni Papadopoli, ἐνθ' ἄνωτ.

¹¹ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4^β.

¹² Βλ. Ἀνδρονίκου Κ. Δημητράκοπούλου, Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, ἐν Λειψίᾳ, 1871, σ. 58-59.

¹³ Nicol. Comneni Papadopoli, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 306.

¹⁴ Βλ. τὴν ἀναγραφὴν τῆς ὁμιλίας ταύτης τοῦ Χορτάτση παρὰ E. Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. 1, Paris, 1894, ἀριθ. 319, σ. 429-430.

ἦτο ὑποψήφιος διδάσκαλος τῆς ἐν Βενετία σχολῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος¹, εἰς ἣν ἐξελέγη καὶ ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 1655 ἐπὶ διετίαν². Ἀπὸ τοῦ 1657 μέχρι τοῦ 1677, ὅτε ἀπεβίωσεν, ἐχορημάτισεν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας³ καὶ κατέλειπεν ἐν Βενετία πολλὰ ἔγγραφα τῆς δρασεώς του⁴. Τὴν θεολογικὴν του συγκρότησιν μαρτυρεῖ καὶ ἀνέκδοτον σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἐκ τῶν περὶ τῆς τρισυποστάτου θείας οὐσίας ἐρμηνειῶν τε καὶ ἀποριῶν ἐξηγήσεων Μιχαήλου τοῦ Χορτακίου: Πότερον ἐν τῷ Θεῷ πρόβλησις ἐστίν;*»⁵. Ἐτερον ἔργον του ἐπιγραφόμενον «*De inauguratione Joh. Pisauri, Veneti principis*», ἐκδοθὲν τῷ 1658 ἢ 1659, λανθάνει⁶. Εἶχεν ἐπίσης ἀλληλογραφίαν πρὸς λογίους ἄνδρας τῆς ἐποχῆς του⁷, πολλὰ δὲ βιβλία τυπωθέντα ἐν Βενετία περιέχουν ἀφιερώσεις καὶ ἐγκώμια εἰς αὐτόν⁸. Τὴν ἐν Κερκύρα εἰς

¹ Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Θ'), σ. 177.

² Αὐτόθι, σ. 178.

³ Ί. Βελοῦδου, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία, ἔκδ. β', Βενετία, 1893, σ. 78. Βλ. καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν ἀνήκοντα εἰς τοὺς Φιλαδελφείας μητροπολίτας, Βενετία, 1893, σ. 53-57.

⁴ Βλ. συστατικὴν ἐγκύκλιον αὐτοῦ εἰς βιβλίον τοῦ 1667 παρὰ Ε. Legrand, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 2, ἀριθ. 471, σ. 199-200 καὶ πιστοποιητικὰ χορηγηθέντα ὑπ' αὐτοῦ, αὐτόθι, τόμ. 3, Paris, 1895, σ. 354 καὶ τόμ. 5, Paris, 1903, σ. 390 καὶ 423-424. Βλ. καὶ αὐτόθι, σ. 375-376 καὶ 393 περὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης.

⁵ Δ. Μ. Σάροϋ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ΕΕΒΣ, τόμ. 9 (1932), σ. 132 (ἀριθ. [34] 77, φ. 179r-186v)· πρβλ. καὶ Μ. Ι. Γεωργίου ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», τόμ. 8 (1888), σ. 194, σημ. 37. — Ἐτερον «θεολογικὸν ἀπάνθισμα» φέρεται ἐν κώδ. 493 (ἀριθ. 5) καὶ 643 (ἀριθ. 4) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφίτικοῦ Μετοχίου (Ἀ. Παπαδοπούλου-Κερამέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 5, ἐν Περτρούπολει, 1915, σ. 52 καὶ 205).

⁶ Μνημονεύεται ὑπὸ Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον... ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργ. Κρέμου, Ἀθήνησι, 1872, σ. 454· βλ. καὶ Ε. Legrand, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 3, σ. 564. Τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως συνάγομεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Giovanni Pesaro ἐχορημάτισε Δόγης Βενετίας ἀπὸ 1658-1659.

⁷ Βλ. Περικλ. Γ. Ζερλέντου, Ἰωάννου Καρυοφύλλου πρὸς Μελέτιον Χορτάκιον καὶ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολαί, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 73-87 (βλ. 85-86). — Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων αὐτόγραπτοι 5 ἐπιστολαί, ἐκδίδοντος Μ. Ί. Γεωργίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1913, σ. 13-18 (ἀριθ. Α'-Γ'). — Βλ. καὶ Π. Ἀραβαντινὸν ἐν «Πανδώρα», τόμ. 13 (1863), σ. 185, ἀριθ. 17 καὶ 25.

⁸ Οἱ αἱ ἀκολουθίαι τοῦ Ἑμμαν. Τζάνε Μπουνιαλῆ αἱ ἀναγραφόμεναι παρὰ Ε. Legrand, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 2, ἀριθ. 438 (σ. 129-133, ἔτος 1661), ἀριθ. 464 (σ. 195-196, ἔτ. 1665), ἀριθ. 504 (σ. 270-271, ἔτ. 1671) καὶ ὁ «Κρητικὸς Πόλεμος» τοῦ ἀδελφοῦ του Μαρίνου (αὐτόθι, ἀριθ. 565, σ. 391-399)· ὁμοίως Εὐαγγέλιον τοῦ 1671 (αὐτόθι, τόμ. 3, ἀριθ. 712, σ. 91 καὶ Κ. Δ. Μέρτζιου, «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά», τόμ. 10 (1935), σ. 56-57).

αὐτὸν ἔξ ἡμισείας παραχωρηθεῖσαν μονὴν φαίνεται ὅτι δὲν ἐπρόφθασε νὰ καρπωθῇ, ἔνεκα τοῦ θανάτου του, διὸ καὶ ἐδόθη αὕτη ἔξ ὁλοκλήρου τῇ 10 Ἀπριλίου 1677 εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἑμμανουήλ¹.

9. **Ἀθανάσιος Χορτάτσης**, ἐπίσκοπος Ρεθύμνης, ἀδελφὸς τοῦ Ἑμμανουήλ (ἀριθ. 7) — ἀφοῦ ὁ υἱὸς τούτου Φραγκῖσκος φέρεται ὡς ἀνεψιὸς του — ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 4-6 καὶ 8. Πότε ἀκριβῶς (μετὰ τὸ 1646) διώκησε τὴν ἐπισκοπὴν τῆς γενεθλίου του πόλεως, ἄγνωστον. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1688 πάντως εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν Πελοποννήσῳ λαμβάνοντα παρὰ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας τὴν παρὰ τὸ χωρίον Μέρμπακα τῆς Ναυπλίας μονὴν τῆς Θεοτόκου²· ἔλαβεν ἐπίσης τὴν ἐγγὺς μονὴν τοῦ Ἀγ. Θεοδοσίου καὶ αἱ δωρεαὶ αὗται ἐπεκυρώθησαν δι' ἄλληπαλλήλων ἐγγράφων³. Τὰς μονὰς ταύτας ὁ Ἀθανάσιος παρεχώρησε βραδύτερον εἰς τὸν ἀνεψιὸν του Φραγκῖσκον (ἀριθ. 12)⁴, ἀπεβίωσε δὲ μικρὸν πρὸ τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1708, ὅτε βλέπομεν αὐτὰς χορηγουμένας εἰς τὸν ἱερομόναχον Παρθένιον Μαρούφην⁵ καὶ ἀπογραφομένας⁶.

10. **Μελέτιος Χορτάτσης**, ἱερεὺς, υἱὸς τοῦ Ἑμμανουήλ (ἀριθ. 7), ζῶν κατὰ τὸν θάνατον τούτου ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1709⁷. Εἰς αὐτὸν παρεχωρήθησαν κτήματα ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Λούκα (ἀριθ. 11).

11. **Λούκας Χορτάτσης**, ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου (ἀριθ. 10) καὶ τῶν δύο ἐπομένων (ἀριθ. 12-13). Τῇ 2 Ἰουνίου 1691 ἐγένετο πρότασις περὶ παραχωρήσεως κτημάτων τινῶν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ οἰκογένειάν του⁸. Ὁ Λούκας παρεχώρησε τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀγ. Θεοδοσίου (ἢ ἄλλο κτῆμα;) εἰς τὸν ἀδελφόν του παπᾶ Μελέτιον⁹. Ἐξῆς εἰσέτι τῷ 1709 ἐν Ναυπλίῳ, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ πατήρ του Ἑμμανουήλ¹⁰. Πιθανώτατα οὗτος εἶναι ὁ ἀναφερόμενος ὡς φονευθεὶς κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου τῷ 1715 ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, οὗ ἡ χήρα ἡχμαλωτίσθη τότε ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐξηγοράσθη τῷ 1716 μετὰ τοῦ υἱοῦ ὃν ἔτεκεν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ¹¹.

12. **Φραγκῖσκος Χορτάτσης**, ἀδελφὸς τῶν δύο προηγουμένων (ἀριθ.

¹ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

² Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4δ, 5α-5γ.

³ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4ε, 4η, 4θ, 5α-5γ.

⁴ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5.

⁵ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5ε-5ς.

⁶ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5ζ.

⁷ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

⁸ Σ π υ ρ. Π. Λ ά μ π ρ ο υ, Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 21 (1927), σ. 35.

⁹ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5θ· βλ. καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

¹⁰ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

¹¹ Βλ. Ἑγγρ. Whittall, στ. 59-62 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις (ἀνωτέρω, σ. 274).

10·11). Ἐδρασεν ἐν Πελοποννήσῳ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔτυχεν εὐαρεσκείας ἐκ μέρους τοῦ Προνοητοῦ τῷ 1694¹. Ὑπὸ τοῦ ἐκ πατρὸς θείου του Ἀθανασίου (ἀριθ. 9) παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸν τὰ μονύδρια τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακα καὶ τοῦ Ἀγ. Θεοδοσίου². Διαφυγὼν κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τοῦ Ναυπλίου τῷ 1715, μόνος, φαίνεται, ἐκ τῶν ἀδελφῶν του, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Carlo Ruzzini τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1719 Πρόξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ³. Δι' αὐτοῦ μετεφντεύθη οὕτως εἰς τὴν ἐμπορικῶς ἀκμάζουσαν πρωτεύουσά τῆς Ἰωνίας ἢ οἰκογένεια τῶν Χορτατσῶν. Τῷ 1725 ἐπεδίωξε νὰ διορισθῇ Πρόξενος εἰς τὸ ὑπὸ ἰδρυσιν βενετικὸν Προξενεῖον ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε τοῦτο⁴. Ὡς Πρόξενος Σμύρνης προσυπογράφει πιστοποιήσιν ἐφημερίου τῆς μητροπόλεως Σμύρνης ἀπὸ 2 Φεβρουαρίου 1733 περὶ τελέσεως γάμου⁵. Τῇ 6 Δεκεμβρίου 1739 ἠγόρασε παρὰ τῆς Σταματούλας Ὁμήρου, χήρας Γεωργίου Μιχ. Φωτεινοῦ, καὶ τῆς θυγατρὸς τῆς Μαρίας τὸν εἰς τὰ Γυαλάδικα τῆς Σμύρνης βερχανὲν (= φράγκικο χάνι), ὀνομασθέντα «χαλκαλὴ καποῦ» ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Χορτάτση ἐπὶ τῆς μεγάλης θύρας τοποθετηθέντος βαρέος σιδηροῦ κρίκου (χαλκᾶ) ὡς ρόπτρου, μετὰ κεφαλῆς βενετικοῦ λέοντος⁶. Τῇ δὲ 10 Νοεμβρίου 1741 συνέταξε τὴν διαθήκην του⁷. Τῇ 10 Μαΐου 1743 ἠγόρασεν οἰκίαν ἐν Μπουρνόβα⁸. Τὴν θέσιν τοῦ Προξένου διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος μικρὸν πρὸ τοῦ 1750⁹. Ἔσχε σύζυγον ὀνόματι Ἰσως Ἀδριανούλαν, θανούσαν τῷ 1759¹⁰, υἱοὺς δὲ¹¹ τὸν Λούκαν (ἀριθ. 18, τὸν καὶ διάδοχόν του ἐν τῇ θέσει τοῦ Προξένου), τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Μανολάκην (ἀριθ. 14-15).

13. [;] Χορτάτσης (ἀγνώστου βαπτιστικοῦ), υἱὸς τοῦ Ἑμμανουὴλ (ἀριθ. 7), ὅστις Ἑμμανουὴλ ἐν ἐγγράφῳ μὲν τῆς 10 Ἀπριλίου 1677 ἀναφέ-

¹ Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 45.

² Ἑγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5.

³ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

⁴ Βλ. τὰς αὐτόθι σημειώσεις.

⁵ Ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939, σ. 148· τὸ ἐνταῦθα *Franco Cortazzi* ἀναγνωστέον βεβαίως *Franc/esc/o Cortazzi*.

⁶ Ν. Κ. Χ. Κωστή, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 29-30, σημ. 2 καὶ Νίκου Καραεᾶ, Οἰκογενειακὰ Χρονικά. Ἡ οἰκογένεια τῶν Ὁμήρων τῆς Σμύρνης, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τόμ. 7 (1956), σ. (ἀνατύπου) 16, σημ. 2.

⁷ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

⁸ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

⁹ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

¹⁰ Ν. Κ. Χ. Κωστή, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, τευχ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91-92, σημ. 1.

¹¹ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 11.

ρεται ὡς ἔχων τέσσαρας υἱούς¹, ἐν ἑτέρῳ δὲ² ὅτι τῷ 1709, ὅτε ἀπεβίωσε, κατέλιπε τρεῖς υἱούς (τοὺς γνωστοὺς ἡμῖν ὑπ' ἀριθ. 10-12). Ὁ τέταρτος οὗτος λοιπόν, περὶ οὗ οὐδὲν γνωρίζομεν, φαίνεται ὅτι ἀπέθανε μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν (1677-1709).

14. **Μιχαὴλ Χορτάτσης**, υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου (ἀριθ. 12), οὗτινος τὰς ἐν Βενετία καταθέσεις κληρονομεῖ τῷ 1750 μετὰ τῶν ἀδελφῶν του Μανολάκη καὶ Λούκα (ἀριθ. 15 καὶ 18)³. Ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς του ἐμπορικῶν ἐπιστολῶν (ὧν μία τοῦ 1779) προκύπτει ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἡσχολεῖτο μετὰ τούτων ἐν Σμύρνῃ εἰς ἐμπορικὰς ὑποθέσεις⁴. Τίς ἐκ τῶν δύο, ὁ Μιχαὴλ οὗτος ἢ ὁ Μανολάκης, ἦτο ὁ κατὰ τὸ 1797/9 ἐν Ρωσίᾳ ἐγκτεστημένος ἀδελφὸς τοῦ Λούκα, χάριν τοῦ οὐοίου ὁ τελευταῖος οὗτος ἐμερίμνησε τότε νὰ ἐκδοθῇ τὸ περὶ εὐγενοῦς καταγωγῆς τῶν Χορτατσῶν πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ρώσου Προξένου⁵, δὲν γνωρίζομεν.

15. **Μανολάκης Χορτάτσης**, ἔμπορος ἐν Σμύρνῃ, ἀδελφὸς τοῦ προηγούμενου Μιχαὴλ ὑπ' ἀριθ. 14 (ὃν βλέπε), ὧς καὶ τοῦ κατωτέρω Λούκα (ἀριθ. 18), πατὴρ δὲ τοῦ ἐπομένου (ὑπ' ἀριθ. 16).

16. **Παῦλος Μανολάκη Χορτάτσης**, υἱὸς τοῦ προηγούμενου καὶ πατὴρ τῆς ἐπομένης, ἣν βλέπε. Οὐδὲν περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν.

17. **Ἑλένη Παύλου Μανολάκη Χορτάτση**, θανοῦσα ἐν Σμύρνῃ τῷ 1884, μεθ' ἧς ἐξέλιπεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἡ οἰκογένεια Χορτάτση, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν⁶. Ὑπῆρξεν ἡ τελευταία κάτοχος τῆς ἐτέρας τῶν συλλογῶν τῶν ἐγγράφων τῆς οἰκογενείας τῆς, τῆς περιελθούσης μετὰ τὸν θάνατόν της εἰς τὸν Γερμ. Ἀντωνιάδην (περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν ἐν κεφ. 1 τοῦ πρώτου μέρους τῆς παρούσης μελέτης). Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὄντως κατήγετο ἐκ τοῦ εὐγενοῦς κλάδου τῶν Χορτατσῶν⁷.

18. **Λούκας⁸ Χορτάτσης**, υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου (ἀριθ. 12) καὶ ἀδελφὸς τῶν ἀνωτέρω Μιχαὴλ καὶ Μανολάκη (ἀριθ. 14-15). Ἐγεννήθη ἐν

¹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4θ.

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

³ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

⁴ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 11.

⁵ Τὸ ἔγγρ. Whittall, περὶ οὗ ἀνωτέρω, μέρος Α', κεφ. 2 (βλ. σ. 267 κ.ἐξ.).

⁶ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

⁷ Ὁ Κωστῆς δὲν προσδιορίζει ἂν ἡ Ἑλένη εἶχε πατέρα ἢ σύζυγον τὸν Παῦλον, οὔτε ἂν ὁ πατὴρ τούτου Μανολάκης εἶναι ὁ ἀνωτέρω (ὑπ' ἀριθ. 15) υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου· ὅτι ὁμως τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, φαίνεται σχεδὸν βέβαιον.

⁸ Ὁ τύπος Λούκας (κατ' ἰταλικὴν προφανῶς ἐπίδρασιν, ἀντὶ Λουκάς) φαίνεται ὅτι ἦτο συνήθης παλαιότερον. Εἰς σμυρναϊκὰ ἔγγραφα φέρεται ἐπίσης τῷ 1688 ὁ Λούκας Ὁμηρος (Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 19) καὶ τῷ 1806 ὁ Λούκας τοῦ ποτῆ Νικολάου Κυριαζῆ (αὐτόθι, σ. 110-111). Ὁ τύπος σώζεται καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ τῆς Κρήτης.

Ναυπλῖω περὶ τῷ 1714¹, ἀπεβίωσε δ' ἐν Σμύρνῃ τῇ 5 'Απριλίου 1799², κατὰ τὰς ἐγκύρους πληροφορίας τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, ὅστις ἐδημοσίευσε καὶ τὴν εἰκόνα του ἐκ τῆς παρὰ τῷ ἀπογόνῳ του Whittall αὐθεντικῆς προσωπογραφίας του³, διάφορον τῆς ὑπὸ Ε. Giraud ἐξ ἐτέρας προσωπογραφίας του δημοσιευθείσης⁴ καὶ ὅφ' ἡμῶν ἔναντι ἀναδημοσιευομένης. Διεδέχθη τὸν πατέρα του Φραγκίσκον, θανόντα ὀλίγον πρὸ τοῦ 1750, ὡς Προξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ⁵ καὶ παρέμεινεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ ταύτῃ θέσει μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1797 καταλύσεως τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος⁶. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ταύτην ἀναφέρεται ἐν τῷ ἀπὸ 1761 προικοσυμφώνῳ τοῦ ἐν Σμύρνῃ Κρητὸς Μιχαὴλ Πατρικίου († 1791)⁷, προσεπικυροῖ τῇ 1 'Οκτωβρίου 1786 πιστοποιήσιν περὶ τῆς ἐξ εὐγενῶν καταγωγῆς τοῦ γνωστοῦ λογίου Κρητὸς Ἰωάννου Μικέλη⁸ καὶ ἀλληλογραφεῖ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν πρὸς τὸν μητροπολίτην Σμύρνης Γρηγόριον (τὸν εἶτα οἰκουμέν. πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε') περὶ τῆς τιμωρίας βιαιοπραγήσαντος κατὰ χριστιανῆς νεάνιδος Βενετοῦ ὑπηκόου⁹. Μνημονεύεται ἐπίσης ὡς προβάς τῷ 1774 εἰς διαβήματα, κατ' ἐντολὴν τῆς Βενετικῆς Γερουσίας, παρὰ τῷ ἐν Πάρῳ ναυλοχοῦντι Ρώσῳ ναυάρχῳ Σπυρίδωφ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθέρως ναυσιπλοΐας εἰς τὰ βενετικά ἐμπορικά σκάφη¹⁰.

¹ Κατὰ τὴν ἀπὸ 16 'Οκτωβρίου 1910 ἐπιστολὴν τοῦ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ πρὸς τὸν Σπυρ. Λάμπρον τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τούτου ἐν « Νέῳ Ἑλληνομνήμονι », τόμ. 7 (1910), σ. 339.

² Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 91, σημ. 1.

³ « Νέος Ἑλληνομνήμων », ἐνθ' ἄνωτ., σ. 340.

⁴ Edmund Giraud, Family Records, London, 1934, ἔναντι σ. 3.

⁵ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐνθ' ἄνωτ. Αἱ περὶ τῆς δράσεως τῶν δύο τούτων Χορτασῶν εἰδήσεις δέον βεβαίως ν' ἀναζητηθῶσι κατὰ κύριον λόγον εἰς τὰς ἀνεκδότους ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας « Relazioni dei Consoli in Smirna (1662-1797) », ὡν ἀντίγραφον καὶ ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων (βλ. Σπ. Λάμπρου, Ἑλληνικά ἱστορήματα ἐν Παρισίοις, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 15 (1921), σ. 294, ἀριθ. XII-2097).

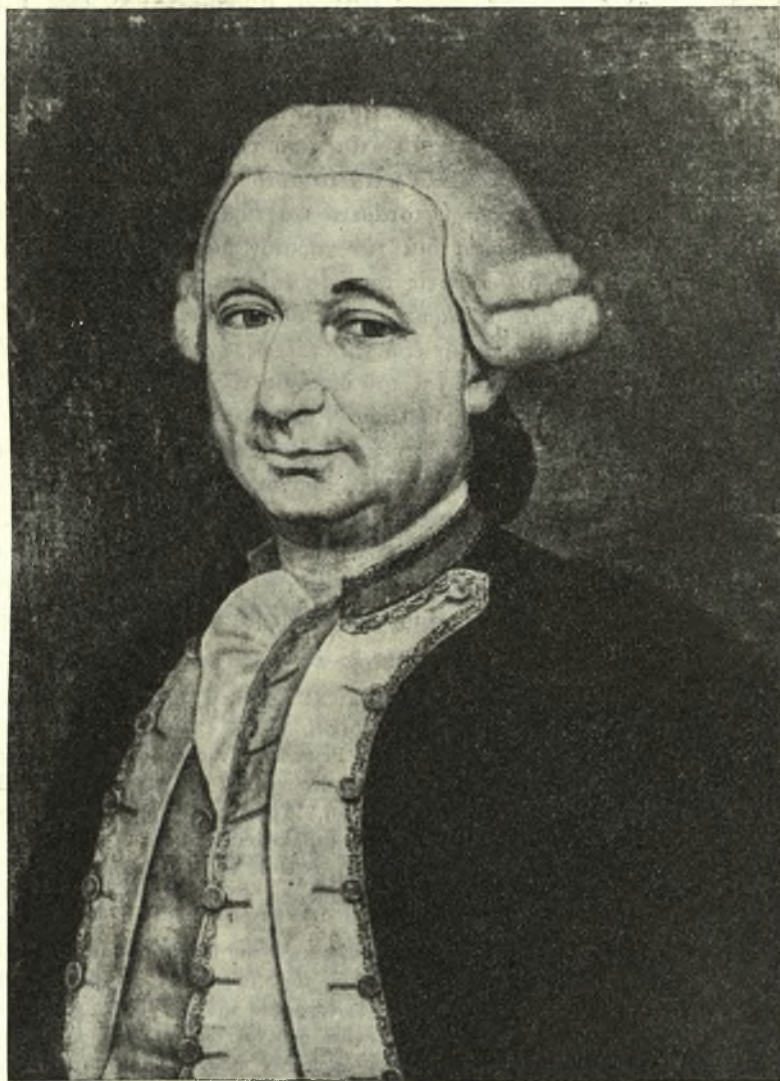
⁶ Κατὰ τὴν κατακλειδα τοῦ ἐγγράφου Whittall (βλ. ἄνωτέρω, σ. 270 καὶ 274).

⁷ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 91, σημ. 1 (ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐν σ. 90, σημ. 2 γραφόμενα).

⁸ Ἐκδιδομένην αὐτόθι, σ. 91.

⁹ Βλ. Γ. Γ. Παπαδόπουλου - Γ. Π. Ἀγγελόπουλου, Τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον πρωταθλήτην τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε', τόμος δεύτερος, ἐν Ἀθήναις, 1866, σ. 516-517 (ἀριθ. 399), ἐνθα ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου πρὸς Λ. Χορτάσην ἀπὸ 26 'Οκτωβρίου (ἔ.π.) 1786, καὶ σ. 517-518, σημ. α', ἐνθα ἀπάντησις τούτου (ἰταλιστὶ) πρὸς τὸν Γρηγόριον ἀπὸ 6 Νοεμβρίου 1786.

¹⁰ Ἀθ. ν. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν (1453-1798), ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γεργανοῦ Ἀφθονίδου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1870, σ. 519.

Λούκας Φραγκ. Χορτάτσης (1714 ci. - 1797)

Πρόξενος της Βενετίας ἐν Σμύρνῃ

(Edmund Giraud, Family Records, London, 1934, ἐναντι σ. 3)

Τὸ ἔτος 1797 ὑπῆρξε μοιραῖον διὰ τὴν μακρὰν ταύτην σταδιοδρομίαν του. Διότι κατ' αὐτὸ ἔλαβε χώραν, τῇ 4/15 Μαρτίου, ἡ μεγάλη ὀχλοκρατικὴ ταραχὴ καὶ πυρκαϊὰ ἡ καταστρέψασα τὸ κάλλιστον τμῆμα τῆς Σμύρνης¹, ἣτις προεκλήθη ἐκ τοῦ φόνου Τούρκου γιαντισάρου ὑπὸ Ζακυνθίου ὑπηκόου τῆς Βενετίας, ὃν ὡς Πρόξενος ταύτης ὁ Λούκας Χορτάτης ἠρνήθη νὰ παραδώσῃ². Ἐπακόλουθον τῶν γεγονότων τούτων ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἐκδίωξις πάντων τῶν ὑπηκόων τῆς Βενετίας ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ τοὺς λοιποὺς λιμένας τῆς Ἀνατολῆς³. Ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔτος, καταλυθέντος τοῦ βενετικοῦ κράτους, ἔπαυσαν ὑφιστάμενα καὶ τὰ Προξενεῖά του. Τὰ πληγμὰτα ταῦτα θὰ ὑπῆρξαν βαρέα διὰ τὸν γηραιὸν διπλωμάτην, ὅστις εἶχεν ἀναλωθῇ ἐπὶ ἡμισυν σχεδὸν αἰῶνα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἄλλοτε κραταιᾶς καὶ τότε ραγδαίως βαινούσης πρὸς παρακμὴν καὶ ἀφανισμόν Γαληνοτάτης Πολιτείας. Καὶ διέσωσε μὲν οὗτος τὴν ἑξω τῆς πόλεως, ἐν Μπουρνόβα κειμένην ὥραιαν οἰκίαν του τὴν φέρουσιν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς ψηφιδωτὴν παραστάσιν μὲ δικέφαλον αἰτὸν ὡς ἔμβλημα⁴, ὡς καὶ τὰ οἰκογενειακά του ἔγγραφα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ρώσου Προξένου τὸ γνωστὸν περὶ τῶν εὐγενῶν του προγόνων πιστοποιητικόν⁵. Δὲν ἡδυνήθη ὅμως νὰ ἐπιζήσῃ ἐπὶ πολὺ εἰσέτι καὶ ἀπεβίωσε μετὰ διετίαν. Ὁ Λούκας Χορτάτης, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος ἐπιφανὴς ἐκπρόσωπος τῶν εὐγενῶν Ρεθυμνίων Χορτατῶν, ἐκ τοῦ μετὰ τῆς καθολικῆς Μαγδαληνῆς **Rosalene**⁶ ἐκ Capo d'Istria⁷ γάμου του ἀπέκτησε πέντε τέκνα, δύο ἄρρενα

¹ Βλ. περὶ τοῦ συμβεβηκότος τούτου Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Τὸ ἐν Σμύρνη ῥεμπελιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγάς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 358-372 καὶ ἐπ' ἐσχάτων Νίκου Ἀ. Βέη, Τὸ «Μεγάλο Ρεμπελιὸν» τῆς Σμύρνης (Μάρτιος τοῦ 1797) κατὰ νεωτάτας ἐρεῦνας, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τόμ. 4 (1948), σ. 411-422 καὶ Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδου, Ὕμνος καὶ Θρήνος τῆς Σμύρνης, Ἀθήνα, 1956, σ. 182-199, ἔνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

² Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 365, σημ. 1.

³ Π. Ν. Κοντογιάννη, Οἱ προστατευόμενοι, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 29 (1917), σ. 132-135.

⁴ Βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστῆν (εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὁποίου περιῆλθε τελικῶς ἔξ ἀγορᾶς ἡ οἰκία) ἐν «Νέῳ Ἑλληνομνήμονι», τόμ. 7 (1910), σ. 339 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Σμυρναϊκά Ἀνάλεκτα, σ. 93, ἔνθα φωτογραφία ταύτης. Πρβλ. καὶ Νίκου Καραοᾶ, Ὁ Μπουρνόβας, σ. 185-186 (ἔνθα φέρεται ὡς οἰκοδομήσας αὐτὴν ὁ γαμβρὸς τοῦ Χορτάτη J. - B. Giraud, ὅπερ ὅμως δὲν ἡδυνήθημεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν). Περὶ τῆς ἐτέρας οἰκίας, ἣν ὁ Λούκας Χορτάτης κληρονομήσας ἐκ τοῦ πατρὸς του ἐπώλησε τῇ 1772 πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου, βλ. τὰ ἄνωτέρω ἐν σ. 265 ὑφ' ἡμῶν γραφέντα εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9 ἐγγράφου Γερμ. Ἀντωνιάδου.

⁵ Ἐγγρ. Whittall (βλ. ἄνωτέρω, μέρος Α', κεφ. 2).

⁶ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκά Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

⁷ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔνθ' ἄνωτ. καὶ J. W. Whittall, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 126.

θανόντα ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ (ἀριθ. 19-20) καὶ τρία θήλεα (ἀριθ. 21-23)¹, εἰς ἓν τῶν ὁποίων, τὴν Ἑλένην (ἀριθ. 23), ἀνάγεται ἡ καταγωγή, ὥς θὰ ἴδωμεν, τῶν δύο ἐν Σμύρνῃ μεγάλων οἰκογενειῶν Giraud καὶ Whittall.

19-20. **Δύο υἱοὶ τοῦ Λούκα Χορτάτση** (ἀριθ. 18) θανόντες ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ καὶ ταφέντες ἐν Ἀγ. Φωτεινῇ τῷ 1760 καὶ 1762².

21. **Μαριάννα Χορτάτση**, θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18), σύζυγος τοῦ Γάλλου καγκελλαρίου τοῦ ἐν Σμύρνῃ Γαλλικοῦ Προξενείου *Majastre*, ἣτις ἀναφέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ Προξενείου τούτου ἀπὸ 15 Ἀπριλίου 1797 ὡς παραχωρήσασα τὴν οἰκίαν τῆς πρὸς συγκέντρωσιν τῶν Γάλλων πολιτῶν μετὰ τὰς ταραχὰς τῆς 15 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου καὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου³. Αὔτη, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν, «ἀπέθανε μετ' οὐ πολὺ, ἥτοι τῇ 19/30 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους» ταύτης δὲ ὁ τάφος ὑπάρχει ἔτι ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῶν Καπουκίνων⁴. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ Ε. Giraud, προσθέντος ὅτι τῷ 1797, ὅτε ἀπεβίωσεν, ἦτο ἡλικίας 38 ἐτῶν⁵. Ἐγεννήθη ἄρα τῷ 1759. Ὁ σύζυγός της εἶναι πιθανώτατα ὁ ἐν τῇ ἀπὸ 29 Δεκεμβρίου 1810 διαθήκῃ τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ της J.-B. Giraud φερόμενος ὡς μάρτυς «*Jn Ble V. Majastre, consul de France à Salalie [= ?], présentement à Smyrne*»⁶.

22. **Ἀδριανούλα Χορτάτση**, θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18) καὶ ἀδελφὴ τῆς προηγουμένης καὶ τῆς ἐπομένης, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ Ε. Giraud ὡς **Madame Fusibée**⁷.

Ὁ Κωστῆς γράφει ὅτι αὕτη ἔζη ἔτι τῷ 1786, κατὰ ἔγγραφα τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου καὶ τῆς μονῆς τῶν Καπουκίνων, ἀνέθρεψε δὲ τὰ θήλεα τέκνα της ἐν τῷ καθολικῷ δόγματι. Ὁ δὲ Whittall ὅτι ἡ μήτηρ αὐτῆς εἶχεν ἀπολέσει τὸν δεξιὸν βραχίονα ἐν τῇ μάχῃ, πολεμοῦσα παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ συζύγου της ἐνδεδυμένη ὡς ἀνὴρ, καὶ ἡ ἰδίᾳ δὲ ἦτο ἀρρενωπὴ καὶ γενναία. Ὑπὸ τοῦ Edmund Giraud, Family Records, σ. 3, ἡ Μαγδαληνὴ - Rosalene ὀνομάζεται Contessa di Capo d'Istria. Ἄν κατήγετο οὐχὶ ἐκ τῆς πόλεως Capo d'Istria, ἀλλ' ἐκ τῆς κερκυραϊκῆς οἰκογενείας Καποδίστρια, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

¹ Κατὰ τὸν J. W. Whittall, ἐνθ' ἄνωτ., τὸ ζεῦγος ἀπέκτησεν ἐν ὅλῳ 32 (!) τέκνα, ὧν τὰ 26 ἔζων ταυτοχρόνως, πολλὰ δὲ ἀπέθανον ἐξ ἐπιδημίας καὶ τέλος ἀπέμεινε μόνον ἡ προμύμμη αὐτοῦ ('Ελένη). Ἡ πληροφορία ὁμῶς αὕτη δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἄλλοθεν καὶ πάντως φαίνεται ὑπερβολικὴ. Μόνον δύο τέκνα μαρτυροῦνται θανόντα ὡς βρέφη, τὰ ὑπ' ἀριθ. 19-20.

² Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐνθ' ἄνωτ.

³ Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἐν Σμύρνῃ ῥεμπελιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγάς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1910), σ. 372.

⁴ Αὐτόθι, σημ. 1.

⁵ Edmund Giraud, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 3. Αἱ χρονολογίαι αἴται προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τῆς ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ τοῦ Saint-Polycarpe (τῶν Καπουκίνων) ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς.

⁶ Αὐτόθι, σ. 12 καὶ 13.

⁷ Αὐτόθι, σ. 3.

23. **Ἑλένη Χορτάτση**, θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18). Ἐχουσα ἤδη ἔλθει εἰς πρῶτον γάμον μετὰ τινος Tricon¹, θανόντος (ἢ διαζευχθέντος αὐτήν;), ἔλαβεν εἰς δευτέρον, περὶ τὸ 1787², τὸν Γάλλον **Jean - Baptiste Giraud** (1742-1811), ἐλθόντα τῷ 1767 ἐκ τῆς γενεθλίου του πόλεως Antibes εἰς Σμύρνην καὶ ἐγκατασταθέντα ἐκεῖ ἔκτοτε³. Κατὰ τὸν J. W. Whittall, ἡ Ἑλένη ἦτο θαρραλέα γυνή, ἀπέθανε δὲ (ἄδηνον πότε, πάντως μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1814 γάμον τῆς θυγατρὸς της) ἐκ γαγγραινῆς, συνεπεία θλάσεως τῆς κνήμης της ἐκ πτώσεως⁴. Μετὰ τοῦ J.- B. Giraud ἔσχε τρία τέκνα⁵, τὸν **Alexandre** (γεννηθέντα τῷ 1789 καὶ νυμφευθέντα τῷ 1823 τὴν Françoise Plétas)⁶, τὸν **Frédéric** (1791/2-1837, νυμφευθέντα τὴν Μαρίαν Gion)⁷ καὶ τὴν **Madeleine - Victoire Blanche** ἢ **Ντουντοῦ** (1790-1861)⁸, συζευχθεῖσαν τῷ 1814 τὸν Ἀγγλον **Charlton Whittall** (1791-1867)⁹, ὅστις, ἐλθὼν τῷ 1806 ἐκ Liverpool εἰς Σμύρνην ὡς ἀντιπρόσωπος

¹ Ἀγνωστον τίς ἡ σχέσις τοῦ Tricon τούτου πρὸς τὸν ἐν Σμύρνῃ θανόντα τῷ 1826 Tricon, δημοσιογράφον παρὰ τῇ ἐφημερίδι «Spectateur Oriental», τοῦ ὁποίου ἔμμετρος ἐξ αὐτοψίας περιγραφὴ τοῦ «Ρεμπελλίου» τοῦ 1797 ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ἀπὸ 14 Μαρτίου 1823 φύλλον τῆς ἐφημερίδος ταύτης (ἐπανεκδοθεῖσα προσφάτως μεθ' ἑλληνικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Χρ. Ἡσίου Σωκρ. Σολομωνίδου, Ὕμνος καὶ Θρῆνος τῆς Σμύρνης, Ἀθήνα, 1956, σ. 186-196), ἐτέρα δὲ περὶ ἀφήγησις ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν *Étude sur Smyrne par Constantin Iconomous*, traduit du grec par Bonaventure E. Slaars..., Smyrne, 1868, σ. 44-45, note (τοῦ Slaars) 80 (ἐπανεκδοθεῖσα ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστή ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 363-365). Ἄλλος τις docteur Tricon, ζῶν ἐν Μπουρνόβα τῷ 1833 καὶ ἔχων ὠραῖον ἰδιωτικὸν λουτρόν, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Marchebeus, *Voyage de Paris à Constantinople par bateau à vapeur*, Paris, 1839, σ. 123.

² Edmund Giraud, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 3 (πρβλ. καὶ σ. 11 καὶ προσθ. σ. II).

³ Βλ. περὶ τούτου J. W. Whittall, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 128 κ.ἐξ. καὶ ἰδίᾳ Edmund Giraud, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1-13 καὶ τὴν αὐτόθι μετὰ τὴν σ. 34 προσθήκην ἐκ σ. I-VIII, ἐνθα ἐκδίδονται καὶ ἐπίσημα ἀρχεαῖα περὶ αὐτοῦ ἔγγραφα.

⁴ J. W. Whittall, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 127, ὅπου περιγράφονται αἱ τελευταῖαι τῆς σιγμαιί.

⁵ Edmund Giraud, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 13.

⁶ Αὐτόθι, σ. 29.

⁷ Αὐτόθι, σ. 29.

⁸ Αὐτόθι, σ. 29-30. Βλ. καὶ σ. 13, ἐνθα δημοσιεύεται καὶ πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρνῃ ἐφημερίου τῶν Καπουκίνων περὶ τῆς βαπτισεώς της τῇ 27 Ἀπριλίου 1790 καὶ Ν. Κ. Χ. Κωστή, Σμυρναῖκά Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. Περὶ τοῦ χαρᾶκτηρός της βλ. J. W. Whittall, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 127-128. Εἰκὼν αὐτῆς παρὰ Edmund Giraud, ἐνθ' ἄνωτ., ἐναντι τῆς σ. 64.

⁹ Βλ. περὶ τούτου Edmund Giraud, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 63 κ.ἐξ., ἐνθα καὶ περὶ πάντων τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἀπογόνων του (The Whittalls of Turkey), τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλουμένων *Βιτελαίων*. Πρβλ. καὶ τὸν ἐντεῦθεν ἀντλοῦντα Ν. Καραῶν, Ὁ Μπουρνόβας, σ. 68-70.

ἐμπορικοῦ οἴκου καὶ τῆς Levant Company, ἔδρυνε μετὰ διειτίαν (εἰκοσαε-
τῆς μόλις) μέγαν ἐμπορικὸν καὶ βιομηχανικὸν οἶκον ὑφιστάμενον μέχρι σή-
μερον ἐν Τουρκίᾳ. Ἐκ τῶν ὀκτὼ τέκνων τοῦ Charlton Whittall καὶ τῆς
Ντουντοῦς, ἦτοι τῆς ἐγγονῆς τοῦ Λούκα Χορτάτση, τὸ τέταρτον, ὁ **James
Whittall** (1819-1882 ἢ 1883)¹, ἐνυμφεύθη τὴν πρωτεξαδέλφην αὐτοῦ
Madeleine - Blanche Giraud (1823-1912)², θυγατέρα τοῦ ἀνωτέρω
Alexandre Giraud, ἐκ τοῦ γάμου δὲ τούτου ἐγεννήθη πρῶτος ὁ **James
William Whittall** (1838-1910)³, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου « Frederick
the Great » κλπ. (1901) καὶ κάτοχος τότε τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων
Χορτάτση, ὡς δισέγγονος (πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν) τῆς Ἑλένης Λούκα
Χορτάτση. Τούτου δὲ πάλιν ἀνεψιὸς (ἐκ τῆς ἀδελφῆς του **Mary Whittall**
(1843-1932)⁴, συζευχθείσης τὸν **Frédéric Jacques Giraud** (1837-
1922)⁵, ἔγγονον τοῦ προμνημονευθέντος Frédéric Giraud, ἦτοι τοῦ υἱοῦ
τῆς Ἑλένης Χορτάτση), εἶναι ὁ τρισέγγονος ταύτης **Edmund Haydn Gi-
raud** (γεννηθεὶς τῷ 1880)⁶, ὁ καὶ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου « Family Re-
cords » (1934), χάρις εἰς τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν σήμερον λεπτομερῶς τὴν
πλήρη γενεαλογικὴν σειρὰν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν δύο τούτων εἰς Ἀνατολὴν
μεταφτυθεισῶν καὶ πολλαπλῶς ἐπιμειχθεισῶν ἀγγλογαλλικῶν οἰκογενειῶν,
τῶν ἐκ θηλυγονίας ἀπογόνων τῶν Χορτάτσων⁷.

3. Ἀναγραφή τῶν λοιπῶν ἐν Σμύρῃ Χορτατσῶν⁸ τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος.

σὺδρ Ἀνδρέας Χορτάτσης, εἰς ἐκ τῶν δώδεκα μελῶν τοῦ ἀδελφάτου
τοῦ ἐν Σμύρῃ νοσοκομείου τοῦ συσταθέντος διὰ τοῦ ἀπὸ 27 Ὀκτωβρίου

¹ Βλ. περὶ τούτου **Edmund Giraud**, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 74, 78 κ.ἐξ. καὶ 83.

² Βλ. περὶ ταύτης αὐτόθι, σ. 29 καὶ ἰδίᾳ σ. 83 καὶ 84.

³ Βλ. περὶ τούτου αὐτόθι, σ. 83 καὶ 84· περὶ δὲ τῶν ἔνδεκα τέκνων αὐτοῦ καὶ
τῶν ἀπογόνων ἐκάστου (μεταξὺ τῶν ὁποίων, ὡς κληρονόμων του, δέον ν' ἀναζητη-
θῶσι τὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα Χορτάτση) αὐτόθι, σ. 84-86.

⁴ Βλ. αὐτόθι, σ. 30 καὶ 88-89.

⁵ Βλ. περὶ τούτου αὐτόθι, σ. 30, 33 καὶ 88.

⁶ Βλ. αὐτόθι, σ. 30, 33 καὶ 89.

⁷ Εἰς τὸ κατωτέρω ἐν σ. 297 παρατιθέμενον γενεαλογικὸν δένδρον αὐτῶν (Β')
ἐσημειώσαμεν τὴν ἐκ τῶν Χορτατσῶν καταγωγὴν μόνον τῶν συγγραφέων οἰκογενεια-
κῶν ἀπομνημονευμάτων (**J. W. Whittall** καὶ **E. H. Giraud**) καὶ κατόχων οἰκο-
γενειακῶν ἐγγράφων (**J. W. Whittall** καὶ τῶν ἔνδεκα τέκνων του)· τῶν λοιπῶν τὰ
ὀνόματα παρελείψαμεν.

⁸ Τῶν ὁποίων ἡ γενεαλογικὴ σχέσις μετὰ τῶν τοῦ προηγουμένου (ὑπ' ἀριθ. 2)
καταλόγου δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ.

1745 πρακτικού¹. Τῇ 29 Αὐγούστου 1747 ἡγόρασεν ἀντὶ 2250 ἀσλανίων τὴν παλαιὰν οἰκίαν τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ἀγιοταφίτικοῦ Μετοχίου². Κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστήν, ἀπεβίωσε τῷ 1749 καὶ εἶχε τέκνα τοὺς ἐπομένους Γεώργιον, Ἀνανίαν καὶ Ἀδριανούλαν καὶ ἔγγονον τὸν Ἀνδρέαν³. Ὁ Ν. Χ. Κωστής, ὅστις ἀποκαλεῖ αὐτὸν *νιοτῶρ* (ἐνῶ εἰς τὰ ἔγγραφα φέρεται ἀπλῶς ὡς *σιδρ*), προσθέτει ὅτι δὲν γνωρίζει ἂν ἦτο συγγενὴς πρὸς τὸν Προξένον τῆς Βενετίας Φραγκίσκον Χορτάτην⁴. Καθ' ἡμᾶς, ἀφοῦ εἶχεν υἱὸν νυμφευθέντα τῷ 1749 (τὸν ἐπόμενον), δὲν θὰ ἐγεννήθη βραδύτερον τοῦ 1710. Ἦτο λοιπὸν υἱὸς τέκνου τινὸς τοῦ Ἑμμανουὴλ Χορτάτη, γεννηθεὶς ἐν Πελοποννήσῳ (βλ. τὸ προηγούμενον κεφάλ. 2, ἀριθ. 10 - 13) καὶ ἐλθὼν καὶ οὗτος μετὰ τὸ 1715 εἰς Σμύρνην; Τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, μολοντί οὐδαμῶθεν ἐπιβεβαιοῦται διότι ἄλλως εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἕτερος κλάδος τῶν Χορτατῶν συνέπεσε νὰ εἶναι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν ἐγκατεστημένος ἐν Σμύρνῃ.

Γεώργιος Χορτάτης, υἱὸς τοῦ προηγουμένου, νυμφευθεὶς τῷ 1749 τὴν Μαρουδίτσαν Κάλφαιναν⁵, πατὴρ ἴσως τοῦ κατωτέρω Ἀνδρέου.

Ἀνανίας Χορτάτης, ἱεροδιάκονος, ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου⁶.

Ἀδριανούλα Χορτάτης, θυγάτηρ τοῦ ἀνωτέρω σιδρ Ἀνδρέου, συζευχθεῖσα τῷ 1767 τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον⁷.

Ἀνδρέας (Χορτάτης;), ἔγγονος τοῦ ἀνωτέρω σιδρ Ἀνδρέου, υἱὸς ἄρα τοῦ Γεωργίου (ἢ τῆς Ἀδριανούλας;), ἔχων σύζυγον Μαριγὼ ζῶσαν μέχρι τοῦ 1830⁸.

Ἰωάννης Χορτάτης, πατὴρ τοῦ ἐπομένου, δν βλέπε.

Μιχαὴλ Ἰωάνν. Χορτάτης, ἔμπορος ἐν Σμύρνῃ, κατηχηθεὶς εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν τῷ 1819 ἐν Ἰσμαηλίῳ καὶ προσενεγκὼν ὑπὲρ αὐτῆς γρόσια 50⁹. Δὲν δύναται νὰ ταυτίζεται πρὸς τὸν Μιχαὴλ Χορτάτην τοῦ προηγουμένου καταλόγου (ἀριθ. 14), ὡς ὄντα υἱὸν Φραγκίσκου. Ἰσως ὁμοῦ εἶναι ὁ

¹ Τὸ πρακτικὸν ἐξεδόθη ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστή, Τὸ ἐν Σμύρνῃ πρῶτον νοσοκομεῖον τῶν ὀρθοδόξων, «Ξενοφάνης», τόμ. 2 (1905), σ. 254 - 259, ἐν σ. 266.

² Τὸ πωλητήριον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, Συμριναϊκά Ἀνάλεκτα, σ. 41 - 43 (ἀριθ. ΚΘ').

³ Αὐτόθι, σ. 42, σημ. 1.

⁴ Αὐτόθι.

⁵ Αὐτόθι.

⁶ Αὐτόθι.

⁷ Αὐτόθι.

⁸ Αὐτόθι.

⁹ Βλ. Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμος πρῶτος, Ἀθῆναι, 1859, σ. 397, ἀριθ. 247. Ἐκ παραδρομῆς προφανῶς ὁ Π. Μ. Κοντογιάννης, Οἱ προστατευόμενοι, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 29 (1917), σ. 97, σημ. 2, ἐνῶ παραπέμπει εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, παρέχει ἀνεστραμμένα τὸ ὄνομα καὶ πατρώνυμον εἰς «Ἰωάννης Μιχ. Χορτάτης».

αὐτὸς πρὸς τὸν Μιχελέτον Χορτάκην, πατέρα τοῦ ἐπομένου, ὃν βλέπε.

Δημήτριος Μιχελέτου Χορτάκης, «σαλιτζῆς», πατὴρ τῶν τριῶν ἐπομένων, ἀνῆλκον εἰς «ἐκπαιδόντα» κλάδον τῆς οἰκογενείας Χορτάτση¹.

Νικόλαος Χορτάκης, υἱὸς τοῦ προηγουμένου², λογιώτατος ἀνὴρ γεννηθεὶς ἐν Σμύρνῃ τῷ 1799 καὶ θανὼν ἐν Ἀθήναις τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1864³. Ἐμαθῆτευσεν ἐν τῷ Φιλολογικῷ Γυμνασίῳ τῆς Σμύρνης καὶ παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ Οἰκονόμῳ καὶ Κωνσταντίνῳ Κούμα⁴. Τῷ 1821 μετέβη καὶ ἐσπούδασε τὴν ἱατρικὴν εἰς Βιέννην καὶ Γερμανίαν. Ἐπανελθὼν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1827 εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, ὑπηρετήσεν ὡς ἱατρὸς τῆς δευτέρας χιλιαρχίας εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου μετὰ τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ του ἱατροῦ Ἰω. Ὀλυμπίου. Παραιτηθεὶς τῷ 1830, μετέβη ἐπ' ὀλίγον εἰς Σμύρνην. Ἐπανελθὼν δὲ διωρίσθη καθηγητὴς τοῦ πρώτου ἀνωτέρου παιδευτηρίου τῆς ἑλευθέρας Ἑλλάδος, τοῦ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Γενναδίου (μεθ' οὗ συνειργάσθη στενότερα⁵) συσταθέντος τῷ 1830 Κεντρικοῦ Σχολείου Αἰγίνης, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1835 μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας καὶ μετωνομάσθη εἰς Γυμνάσιον. Ὅτε δὲ τῷ 1853 ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις τὸ δεύτερον Γυμνάσιον, ὁ Νικόλαος Χορτάκης διωρίσθη γυμνασιάρχης τούτου. Διδάξας λίαν εὐδοκίμως ἐπὶ τριάκοντα σχεδὸν ἔτη, παρητήθη τῆς ὑπηρεσίας τῷ 1859. Συνέγραψε καλὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια, πολλάκις μετατυπωθέντα κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, τὴν «Γεωγραφίαν Μαθηματικὴν, Φυσικὴν καὶ Πολιτικὴν», ἐκδοθεῖσαν ἐν Ἀθήναις τῷ 1839⁶, τὴν «Ἀνθρωπολογίαν, Σωματολογικὴν

¹ Κατὰ τὸν Ν. Κ. Χ. Κωστῆν, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

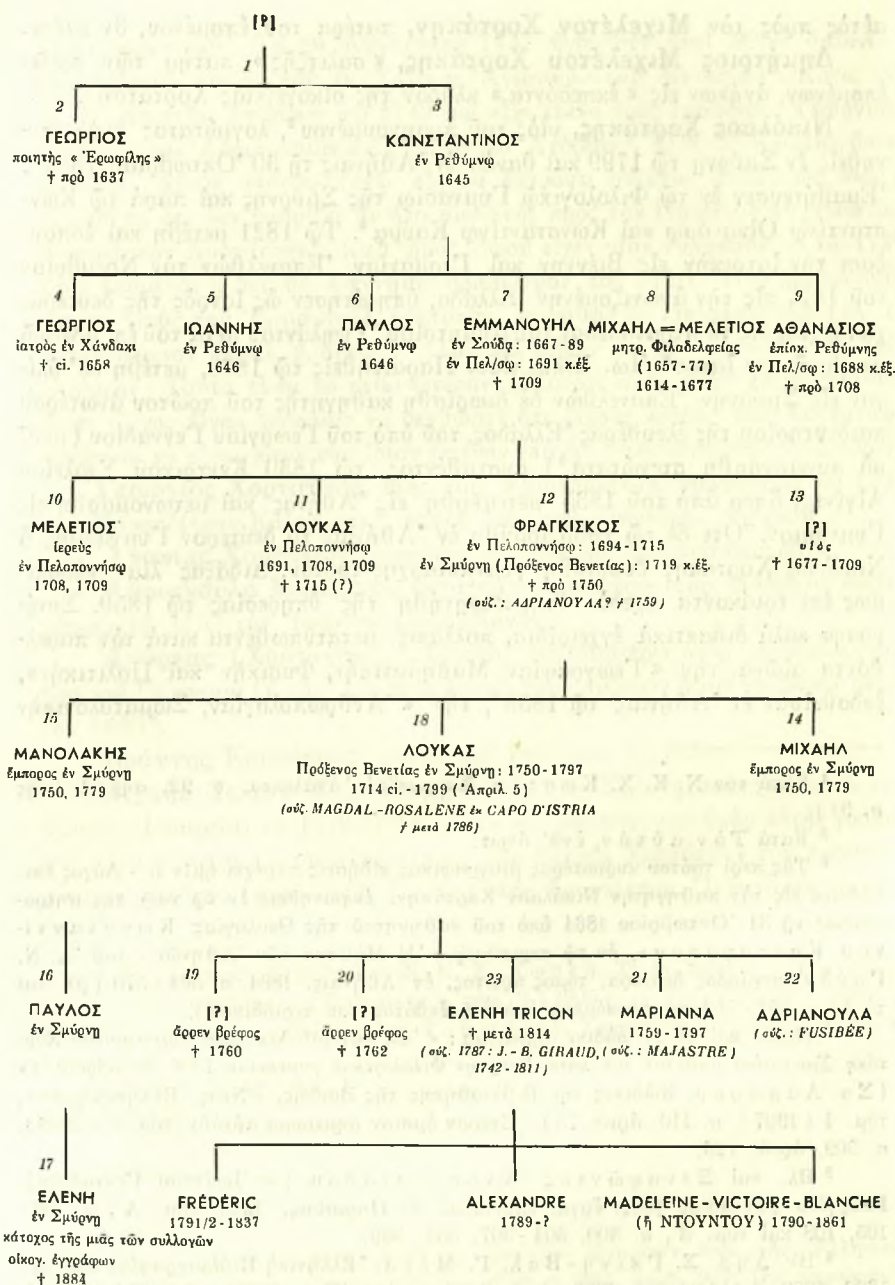
² Κατὰ τὸν αὐτόν, ἔνθ' ἄνωτ.

³ Τὰς περὶ τούτου κυριωτέρας βιογραφικὰς εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ὁ «Λόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν καθηγητὴν Νικόλαον Χορτάκην, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως τῇ 31 Ὀκτωβρίου 1864 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας Κωνσταντίνου Κοντογόνου», ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἡ Μέλισσα τῶν Ἀθηναίων» τοῦ Ἀ. Ν. Γούδα, περίοδος δευτέρα, τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθήναις, 1864, σ. 564-570 (βλ. καὶ τὰ ἐν σ. 561-563 προτασσόμενα ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τοῦ περιοδικοῦ).

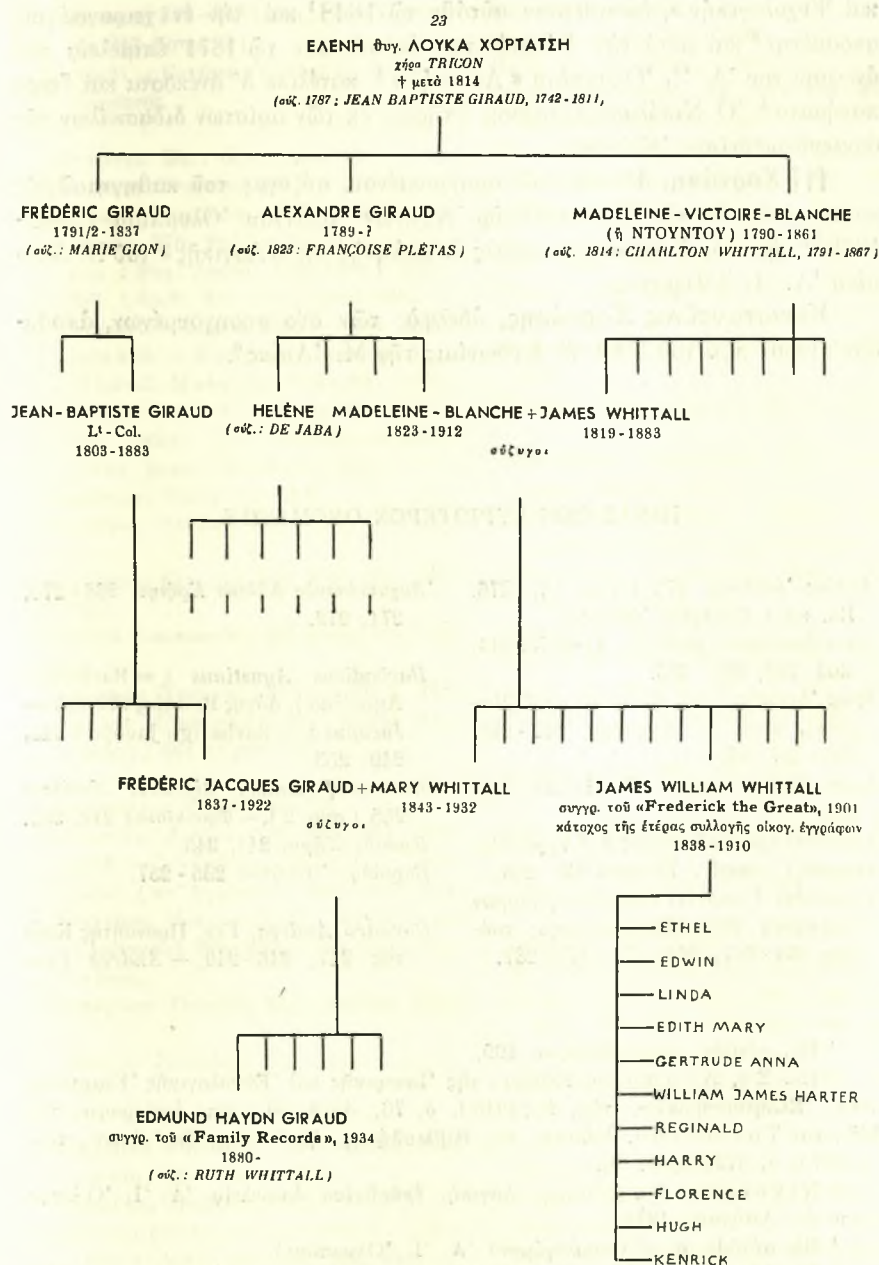
⁴ Πρβλ. καὶ τὸ ἐν κώδικι σημεῖωμα: «Ἐκ τῶν τοῦ Νικολάου Δημητριάδου Χορτάκη Σμυρναίων μαθητοῦ τοῦ κατὰ Σμύρνην Φιλολογικοῦ γυμνασίου 1816 Νοεμβρίου 4» (Σπ. Λάμπρου, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, «Νέος Ἑλληνομήμων», τόμ. 4 (1907), σ. 110, ἀριθ. 75). Ἄτερον ὅμοιον σημεῖωμα αὐτόθι, τόμ. 5 (1908), σ. 309, ἀριθ. 126.

⁵ Βλ. καὶ Ξενοφώντος Ἀναστασιάδου [=Ἰωάννου Γενναδίου], Γεωργίου Γενναδίου βίος, ἔργα, ἐπιστολαί, ἐν Παρίσις, 1926, τόμ. Α', σ. 104-105, 108 καὶ τόμ. Β', σ. 300, 304-307, 354, 369.

⁶ Βλ. Δημ. Σ. Γκίνη-Βαλ. Γ. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμ. Α', 1800-1839, ἐν Ἀθήναις, 1933, ἀριθ. 3098, σ. 451. Ἐπανεξεδόθη τῷ 1851 (βλ. αὐτόθι, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις, 1941, ἀριθ. 5372, σ. 294), τῷ 1852 (βλ. αὐτόθι, ἀριθ. 5648, σ. 331) κλπ.

Α'. Γενεαλογικὸν δένδρον τῶν νεωτέρων εὐγενῶν Χορτατσῶν
(ἐν Κρήτῃ, Πελοποννήσῳ καὶ Σμύρνῃ).

Β'. Οἱ ἐκ θηλυγονίας ἀπόγονοι τῶν ἐν Σμύρῃ Χορτάτσῶν
(Giraud καὶ Whittall).

καὶ Ψυχολογικήν», ἐκδοθεῖσαν αὐτόθι τῷ 1848¹ καὶ τὴν ἐν χειρογράφοις φερομένην² καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκδοθεῖσαν τῷ 1871 ἐπιμελεία τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀ. Ί. Ὀλυμπίου «Λογικήν»³ κατέλιπε δ' ἀνέκδοτα καὶ ἕτερα πονήματα⁴. Ὁ Νικόλαος Χορτάκης ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀρίστων διδασκάλων τῆς ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος.

[;] **Χορτάκη**, ἀδελφὴ τοῦ προηγουμένου, σύζυγος τοῦ καθηγητοῦ τῆς χειρουργικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Ἰωάννου Ὀλυμπίου (1802-1869)⁵, ἣς υἱὸς ὁ προμνημονευθεὶς ἐπιμελητὴς τῆς «Λογικῆς» τοῦ Ν. Χορτάκη Ἀ. Ί. Ὀλύμπιος.

Κωνσταντῖνος Χορτάκης, ἀδελφὸς τῶν δύο προηγουμένων, ἀποθανὼν μικρὸν πρὸ τοῦ 1906 ἐν Κυδωνίαις τῆς Μ. Ἀσίας⁶.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

<i>Ἀγγελος Ἰσαάκιος</i> 273 (σημ. 1), 276. Βλ. καί : <i>Κομνηνὸς Ἰσαάκιος</i> .	<i>Ἀρχοντόπουλα δώδεκα Κρήτης</i> 268 - 270, 271, 272.
<i>Ἅγιος Θεοδόσιος</i> , μονὴ ἐν Ἀργολίδι 243, 260 - 263, 285, 286.	<i>Barbadicus Agustinus</i> (= Barbarigo Agostino), Δόγης Βενετίας 242, 253. —
<i>Ἅγιος Ἰωάννης</i> (οὐχὶ <i>Γεώργιος</i>) τοῦ <i>Μωραΐτη</i> , μονὴ ἐν Κερκύρᾳ 242 - 243, 256 - 257, 283.	<i>Jacopus</i> (= Barbarigo Jacopo) 242, 249, 253.
<i>Agor Claire</i> , veuve Fr. Iscart 244, 265.	<i>Βελᾶνος</i> (<i>Velano</i>) <i>Αἰμίλιος</i> , <i>Νικόλαος</i> 255 (σημ. 2). — <i>Φραγκίσκος</i> 242, 255.
<i>Ἀθανάσιος</i> πρωτοσύγκελλος ἐν Ἀργεῖ 261.	<i>Βλασιὸς Σήφης</i> 241, 245.
<i>Annand</i> (<i>Anandi</i>) <i>Thomas</i> 251 - 253.	<i>Βορεάδης Ἀντώνιος</i> 235 - 237.
<i>Ἀντωνιάδης Γερμανός</i> , κάτοχος ἐγγράφων <i>Χορτάκη</i> 235 - 238, κατάλογος τούτων 238 - 267, 268, 274, 275, 287.	<i>Cornaro Andrea</i> , Γεν. Προνοητὴς Κρήτης 241, 246 - 249. — <i>Andrea</i> (τοῦ

¹ Βλ. αὐτόθι, ἀριθ. 4675, σ. 199.

² Βλ. Σ. π. Λάμπρου, Κώδικες τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, «Νέος Ἑλληνομνημῶν», τόμ. 7 (1910), σ. 76, ἀριθ. 50 (κατ' ἀντίγραφον τοῦ 1838) καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. 4 (1907), σ. 372, ἀριθ. 96.

³ Νικολάου Χορτάκη, Λογική, ἐκδοθεῖσα ἐπιμελείᾳ Ἀ. Ί. Ὀλυμπίου, ἐν Ἀθήναις, 1871.

⁴ Βλ. αὐτόθι, σ. γ' (προλεγόμενα Ἀ. Ί. Ὀλυμπίου).

⁵ Βλ. [Ἀ. Ν. Γοῦδαν], «Ἡ Μέλισσα τῶν Ἀθηνῶν», ἐνθ' ἀνωτ., σ. 562.

⁶ Κατὰ τὸν Ν. Κ. Χ. Κωστήν, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

- Zuane) 246 - 247 (σημ. 1). — *Cattarin* 247 (σημ. 2).
Cortachi (*Cortaci*, *Cortaz(z)i*) βλ. : *Χορτιάτσης*.
- Γενναρίνης*. Βλ. : *Giavarina*.
Giavarina Girolamo 249.
Giraud Alexandre 292. — *Edmund Haydn* 275, 293. — **Ελένη*, πρ. *Tricon* (θυγ. Λούκα Χορτάτση) 292 - 293 (ἀριθ. 23). — *Frédéric* 292. — *Frédéric Jacques* 293. — *Jean-Baptiste* 292. — *Madeleine - Blanche*: βλ. : *Whittall Madeleine - Blanche*. — *Madeleine-Victoire - Blanche*: βλ. : *Whittall Mad. - Vict. - Blanche*. — *Mary* (θυγ. *James Whittall*) 293.
Gradenigo Tadio 243, 258.
Γρηγόριος Ναυπλίου 261.
- Da Mosto Giacomo* 243, 258 - 259, 259 - 260.
Δούκας Κωνσταντῖνος 273 (σημ. 1), 276.
- Forsman* **Ιωάννης* (233), (267), 268.
Fusibée **Αδριανούλα* (θυγ. Λούκα Χορτάτση) 291 (ἀριθ. 22).
- Κακουτάκης Μεϊμέταγας* 261.
Κομνηνός **Αλέξιος* 268, 269, 271, 272 - 273. — **Ανδρόνικος* 269, 271. — **Ισαάκιος* (= **Άγγελος*;) 268 - 269, 271.
Κορτιάτσης **Ιωάννης* 294. — *Μιχαήλ* (τοῦ **Ιωάννου*) 294 - 295. — Βλ. καί : *Χορτιάτσης*.
Κονιῖρήνης Γεώργιος: βλ. : *Querini Zorzi*.
- Λάμπρος Σπυρίδων* 235 (σημ. 2), 237, 238.
- Majastre Μαριάννα* (θυγ. Λούκα Χορτάτση) 291 (ἀριθ. 21).
Μαρούφης Παρθένιος 243, 262 - 263.
Maurus Cristoforus (= *Moro Cristoforo*), Δόγης Βενετίας 242, 254.
Μέρμπακα μονή, Θεοτόκου (ἐν **Αργο-λίδι*) 243, 257, 260 - 263, 285, 286.
Μηλιώτης **Ανδρέας* 242, 250 - 251.
- Michiel Angelo* 257.
Mocenigo Alvisé 243, 262.
Molin Marco Bertucci 266.
Morosini Francesco 242, 243, 249 - 250, 251, 252, 253, 257, 259.
Μπουρνόβας (παρὰ τὴν Σμύρνην) 233, 234, 235, 241, 244, 265 - 266, 286, 290.
- Nani Paolo* 242, 256.
Ναῦπλιον 243, 244, 258, 264.
- Obreskov* **Αλέξιος Μιχαήλοβιτς* 244, 266 - 267.
**Όλυμπιον* (θυγ. Δημ. Χορτάκη) 298.
- Παλαιολογίνα Χορτιάτση* βλ. : *Χορτιάτση Παλαιολογίνα*.
Παλαιολόγος Χορτιάτσης **Αλέξιος*: βλ. : *Χορτιάτσης* **Αλέξιος ὁ Παλαιολόγος*.
Παλαιολόγου **Αδριανούλα* (θυγ. **Ανδρ. Χορτάτση*) 294.
Παλαμήδης Ρήγας 261.
Pesaro Girolamo 242, 253, 256, 258.
Pisani Marco 258.
Pizzarco (?) *Girolamo* 243, 258.
- Querini Zorzi* 241, 248 - 249.
- Ρέθυμνον* 242, 243, 246, 247 - 248, 250, 259, 261, 276.
Ruzzini Carlo 244, 263 - 264, 286.
- Σκορδίλαι* 273 (σημ. 1).
Σκορδῆλης Στέφανος 242, 251 - 253.
Σμύρνη 244, 263 - 264, 265, 268, 270, 286, 288 - 290, 292 - 295. Βλ. καί : *Μπουρνόβας*.
Σούδα 242, 243, 249, 250, 253, 256, 257, 258, 281, 282 - 283.
- Tricon* 292 (σημ. 1).
Trivan **Αντων. Χρονικόν* 270 - 272.
Tron Luca 245.
Τυπάλδος **Ιερεμίας* 257. — *Μελέτιος* 257.
- Χαλκίς* 241, 245, 246, 254.
Χάνδαξ 241, 249, 250, 251 - 253.

- Χατζή Κωστής Ν. Κ. 233·234, 237 και πολλ.
- Χίος 241.
- Χοριάκη (θυγ. Δημητρίου)· βλ. : 'Ολυμπίον.
- Χοριάκης Δημήτριος 295. — Κωνσταντίνος (του Δημητρίου) 298. — Μιχελέτος 295. — Νικόλαος (του Δημητρίου) 295, 298. — Βλ. και : Χοριάτης.
- Χοριάτζης· βλ. : Χοριάτης.
- Χοριάτσαϊνα Παλαιολογίνα 278.
- Χοριάτση 'Αδριανούλα· βλ. : *Fusibée 'Αδριανούλα* και : Παλαιολόγου 'Αδριανούλα. — 'Αδριανούλα (σύζ. Φραγκίσκου) 286. — 'Ελένη (του 'Ιωάννου) 281. — 'Ελένη (του Λούκα), πρ. *Tricon*· βλ. : *Giraud 'Ελένη*. — 'Ελένη (του Παύλου) 234, 235, 237, 241, 287 (ἀριθ. 17). — *Μαγδαληνή - Rosalene* (σύζ. Λούκα) 290 291. — *Μαριάννα*· βλ. : *Majastre Μαριάννα*.
- Χοριάτης (ἀγν. βυμπτιστικού) : — (του 'Εμμανουήλ) 286-287 (ἀριθ. 13). — (του Λούκα) 291 (ἀριθ. 19 και 20). — επίσκοπος Χερρονήσου 276-277. — παπᾶς (1689) 281.
- Χοριάτης 'Αθανάσιος, επίσκοπος Ρεθύμνης 243, 257, 259, 260, 261-262, 263, 285 (ἀριθ. 9). — 'Αλέξιος ὁ Παλαιολόγος 278. — 'Ανανίας 294. — 'Ανδρέας (1594, 1635) 280. — σιδρ 'Ανδρέας († 1749) 293-294. — 'Ανδρέας (του Γεωργίου) 294. — 'Αντώνιος (1466) 242, 254-255, 278. — 'Αντώνιος (πατήρ Κωνστ. και Μικ.) 241, 245, 255, 278. — 'Αντώνιος (πατήρ Νικολάου) 241, 245, 279. — *Βησσαρίων* 280. — *Γεώργιος* (ἀρχηγός επαναστάσεως 1272-1278) 231, 240, 277, 279. — *Γεώργιος* (ἐνταφιασμένος ἐν 'Ασωμάτοις) 279-280. — *Γεώργιος* (ποιητής « 'Ερωφίλης ») 231, 240, 281-282 (ἀριθ. 2). — *Γεώργιος* (του 'Ανδρέου) 294. — *Γεώργιος* (του Κωνσταντίνου, ιατρός) 231, 282 (ἀριθ. 4). — *Γεώργιος*· βλ. και : *Ζώρης* και : *Τζώρης*. — *Δημήτριος*· βλ. : *Χοριάκης Δημήτριος*. — 'Εμμανουήλ (του Θεοδώρου) 277. — 'Εμμανουήλ (του Κωνσταντίνου) 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 255-256, 257, 257-258, 258, 263, 274, 282-283 (ἀριθ. 7), 294. — 'Εμμανουήλ· βλ. και : *Μανολάκης*, *Μανόλης*, *Μανουήλ*. — *Εὐσταθίος* 276. — *Ζώρης* (1584) 280. — *Θεόδωρος* 231, 240, 277. — *Θοδωρῆς* (του Τζουάννε) 281. — *Θεολόγος* 277. — 'Ιωάννης (ἐν Σούδα) 281. — 'Ιωάννης (του Κωνσταντίνου) 242, 246, 247, 282 (ἀριθ. 5). — 'Ιωάννης· βλ. : *Χοριάτης 'Ιωάννης*. — 'Ιωάννης· βλ. και : *Τζουάννης*. — *Κάλλιστος* 281. — *Κλήμης* 280. — *Κωνσταντίνος* (1332) 277. — *Κωνσταντίνος* (1492) 242, 246, 253-254, 278, 279. — *Κωνσταντίνος* (1645) 241, 246, 247, 282 (ἀριθ. 3). — *Κωνσταντίνος* (του 'Αντωνίου) 241, 245-246, 254, 277. — *Κωνσταντίνος* (του Γεωργίου) 277. — *Κωνσταντίνος* (του Δημητρίου)· βλ. : *Χοριάκης Κωνσταντίνος*. — *Λούκας* (του 'Εμμανουήλ) 243, 244, 262, 274, 275, 285 (ἀριθ. 11). — *Λούκας* (του Φραγκίσκου) 234, 240, 244, 265, 266, 267, 268, 274, 275, 287-291 (ἀριθ. 18). — *Μανολάκης* (του Φραγκίσκου) 240-241, 244, (266), 268, 287 (ἀριθ. 15). — *Μανόλης* (του Σταμάτη) 280. — *Μανουήλ* 278. — *Μελέτιος* (του 'Εμμανουήλ) 243, 244, 262, 274, 285 (ἀριθ. 10). — *Μελέτιος*, πρῶην *Μιχαήλ* (του Κωνσταντίνου), ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας 231, 242, 251, 256-257, 283-285 (ἀριθ. 8). — *Μικιολέτος* (του 'Αντωνίου) 241, 245, 277. — *Μιχαήλ* (1265, 1299) 277. — *Μιχαήλ* (του Γεωργίου) 277. — *Μιχαήλ* (του Εὐσταθίου) 276. — *Μιχαήλ* (του 'Ιωάννου)· βλ. : *Χοριάτης Μιχαήλ*. — *Μιχαήλ* (του Κωνσταντίνου)· βλ. : *Μελέτιος* ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας. — *Μιχαήλ* (του Φραγκίσκου) 244, 266, 268, 287 (ἀριθ. 14). — *Μιχελέτος*· βλ. : *Χοριάκης Μιχελέτος*. — *Νικόλαος* (1512) 245. — *Νικόλαος* (του 'Αντωνίου) 241, 245, 279, 281 (ἀριθ. 1). — *Νικόλαος* (του Δημητρίου)· βλ. : *Χοριάκης Νικόλαος*.

— Παῦλος (τοῦ Κωνσταντίνου) 242, 246, 247, 282 (ἀριθ. 6). — Παῦλος (τοῦ Μανολάκη) 287 (ἀριθ. 16). — Σταμάτης 280. — Τζουάννες 281. — Τζώριζης (1565) 279, 280. — Φραγκίσκος (τοῦ Ἑμμανουὴλ) 240, 243, 244, 258, 262, 263, 263 - 264, 265, 266, 285 - 286 (ἀριθ. 12).

Venier Lunardo 242, 253, 256.

Whittall Charlton 292 - 293. — *James* 293. — *James William* 232 - 233, 234, 236, 237, 238, 240, 267 - 275, 293. — *Madeleine - Blanche* (θυγ. τοῦ Alex. Giraud) 293. — *Madeleine - Victoire - Blanche* (θυγ. τοῦ J. - B. Giraud) 292, 291. — *Mary*: βλ. : *Giraud Mary*.

Velano. Βλ. : *Βελάνος*.

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ